31818

sinteze sociologice

TRAIAN HERSENI

Sociologia limbii

Sinteze sociologice

Au apărut:

Pavel Câmpeanu
RADIO, TELEVIZIUNE, PUBLIC

Colectiv
PROGNOZA SOCIOLOGICĂ

Vladimir Krasnaseschi
ALEXANDRU CLAUDIAN ȘI SOCIOLOGIA ERORII

Leon Țopa
SOCIOLOGIA EDUCAȚIEI PERMANENTE

Vor apărea:

Elena Popovici
SOCIETATE, IDEOLOGIE, CUNOAȘTERE

J. Stoetzel, A. Girard
SONDAJE DE OPINIE PUBLICĂ

Liviu Marcu
STUDII DE SOCIOLOGIE JURIDICĂ

BIBLIOTECA CENTRALĂ A UNIVERSITĂȚII

SCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Colecţie îngrijită de Prof. Dr. doc. Const. Nicuţă

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Sinteze Sociologice

TRAIAN HERSENI

SOCIOLOGIA LIMBII

327245
B.C.U. IASI

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ
BUCUREŞTI, 1975

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I. 92109
BIBLIOTECA DE FILOLOGIE
T. II-31818

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ARGUMENT

În redactarea acestei lucrări — date fiind dimensiunile ei editoriale — autorul a avut de ales între trei demersuri principale:

— să prezinte strict expozitiv, fără nici o analiză sau dezvoltare specială, constituirea, desfășurarea și problematica sociologiei limbii, împreună cu o bibliografie sumară, cu un caracter preponderent introductiv;

— să enumere curentele mai de seamă din domeniul acestei ramuri a sociologiei și să facă rezumatul succint al rezultatelor obținute pînă în prezent, eventual împreună cu un tablou (listă) de problemele aflate în momentul de față în atenția cercetătorilor de specialitate;

— să încerce o trecere în revistă, foarte rapidă și foarte distantă (*à vol d'oiseau*), a întregului domeniu, cu cît mai multe indicații bibliografice, dar să se oprească mai îndelung asupra unora dintre probleme, ori de cîte ori i se va părea că ar prezenta un interes deosebit pentru cititorii din țara noastră.

Pînă în cele din urmă a fost aleasă calea ultimă.

Primul procedeu ar fi fost potrivit numai în ipoteza că lucrarea de față ar fi fost urmată, la un interval relativ scurt, de una mai amplă, de structura unui manual universitar sau a unui tratat și-

inţific, ceea ce este în principiu perfect posibil, dar practic este foarte puţin probabil.

Al doilea procedeu ar fi fost potrivit dacă lucrarea de faţă ar fi fost precedată de numeroase lucrări de amănunt, eventual cu caracter monografic şi deci ne-am fi adresat unui public avertizat, dornic de o sistematizare a cunoştinţelor existente şi de o lărgire a orizontului dobîndit. Lucrarea noastră este însă cea dintîi publicaţie de sociologie a limbii din România.

Procedeul adoptat prezintă avantajul că nu presupune prea multe cunoştinţe prealabile de specialitate şi nici o continuare absolut necesară prin alte lucrări, decît pentru cei care doresc să aibă o informare mai cuprinzătoare, eventual să se specializeze în sociologia limbii.

Deşi lucrarea, în liniile ei mari, se adresează unui public larg de cititori, n-au fost pierduţi din vedere nici cei care ar dori să se specializeze în ramura aceasta nouă a sociologiei. Pentru nevoile acestora au fost indicate numeroase surse documentare şi au fost enunţate numeroase probleme care ar merita să fie cercetate şi în cadrul realităţilor din ţara noastră. Noi înşine sîntem preocupaţi de multă vreme de ceea ce se poate numi o *sociologie a limbii române*, adică de un studiu cu privire la întrebuinţările pe care le dă poporul nostru, în diferitele lui activităţi, limbii naţionale şi al formelor socio-culturale care s-au ivit şi continuă să se ivească neîncetat din faptul acesta. Problema este însă atît de vastă, încît un singur om abia dacă o poate aborda. Cuprinderea ei integrală cere echipe numeroase de cercetători, de preferinţă de tip interdisciplinar (sociologi, lingvişti, antropologi culturali, etnografi, folclorişti, psihologi etc.).

Lucrarea noastră nu invită deci numai la *lectură*, ci şi la *cercetare*. Pentru publicul mare, ea deschide

o fereastră ca să vadă mai departe, pentru specialişti, o pistă nouă de investigaţii, cu speranţa legitimă că ea se va amplifica neîncetat. De aceea nu considerăm lucrarea de faţă decît un început care, prin însăşi natura lui, se cere continuat, lărgit şi adîncit de alte cercetări, cu şanse mult mai mari de a corespunde tuturor exigenţelor.

T. H.

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I

SOCIOLOGIE ŞI LINGVISTICĂ

I.I. Limba, chiar dacă n-o privim decît din punctul de vedere al lingvisticii (ceea ce nu este obligator) este un fenomen complex: fonetic, eventual grafetic, fonologic, gramatical (morfologic şi sintactic), semantic etc. — fiecare cu aspecte sincronice (de interdependenţă structural-funcţională) şi diacronice (genetice şi evolutive, aşadar istorice). Dacă o privim însă în întreaga ei realitate, ea apare ca un fenomen etajat, ceea ce face să aparţină concomitent la mai multe „regiuni existenţiale", iar pe aceste baze, ca obiect de cercetare, la mai multe ştiinţe sau ramuri ştiinţifice.

Prin aşa-numitele „organe vocale", prin simţurile pe care le implică (în special auzul), dar mai ales prin creierul care o face posibilă, care o creează şi o dirijează, limba aparţine biologiei umane (anatomiei, fiziologiei, neurologiei etc.)[1].

Prin caracterul ei de însuşire specific umană, care contribuie chiar la definirea omului ca om, situîndu-l pe lîngă lumea reală, direct perceptibilă prin simţuri, într-o *lume simbolică*, iar într-o perspectivă mai restrînsă, în „al doilea sistem de semnalizare" (Pavlov), ceea ce îi dă o putere uriaşă de adaptare nu numai la mediul natural, dar şi la mediul socio-cultural, limba aparţine antropologiei (*homo loquens*, iar în sens şi mai cuprinzător: *animal symbolicum*)[2].

Prin operaţiile mentale pe care le implică, de la însuşirea pînă la utilizarea ei, ca şi prin restructu-

rarea întregii vieţi psihice în urma apariţiei ei, a gîndirii, a conştiinţei etc., limba aparţine psihologiei[3].

Prin metodele şi tehnicile de însuşire a ei, a celei materne, dar şi a altora, străine, ca şi prin metodele şi tehnicile de folosire corectă — corectă după anumite norme culturale, deci în funcţie de diferitele culturi — în special la nivelele ei literare, limba aparţine pedagogiei[4].

Prin toate aspectele ei patologice şi defectologice (muţenie, bîlbîială, afazie, logoree, delir etc.), limba aparţine medicinii şi unor ramuri derivate din ea (defectologie, logopedie etc.)[5].

Prin utilizarea ei ca „materie primă" sau „material de construcţie" în vederea obţinerii unor opere de artă, limba aparţine ştiinţelor literare (stilistica, poetica etc.), întrucît literatura este o artă verbală (sprachliches Kunstwerk)[6].

Prin utilizarea ei ca mijloc de convingere, de demonstraţie, de influenţare, limba aparţine retoricii şi ramurilor derivate din ea (oratoria, pledoaria, propaganda orală, publicitatea prin cuvînt etc.)[7].

Prin capacitatea ei de a caracteriza şi chiar de a forma (ca unul din factorii determinanţi) anumite culturi, în special pe cele etnice, limba aparţine etnografiei (etnolingvistica, etnosemantica)[8].

Prin funcţia ei relaţională, comunicaţională şi informaţională, de punere în legătură a oamenilor, cu toate determinările, implicaţiile şi consecinţele ei psihosociale sau interpersonale, limba aparţine psihologiei sociale şi mai ales uneia din ramurile foarte specializate ale acesteia, numită psiholingvistică[9].

Prin funcţia ei culturală, de depozitară a unor forme importante de cultură şi de mijloc de transmitere de la om la om şi de la generaţie la generaţie, deci ca factor de difuzare şi conservare a culturii, ea însăşi fenomen de cultură, limba aparţine culturologiei sau diferitelor ramuri înrudite, ca antropologia culturală, sociologia culturii etc.[10].

Prin caracterul ei de sistem de simboluri sonore, utilizat ca mijloc de interacțiune, ca unealtă sau instrument de exprimare și comunicare, deci privită în sine, în structura, funcționarea și evoluția ei, limba și diferitele ei forme concrete (limbile, dialectele, idiomurile etc.) aparțin, ca obiect de cercetare, lingvisticii, iar în formele ei scrise (scriitura), filologiei[11].

Prin caracterul ei de comunicare și informare, de transmisiune a unor date de la un emițător la un receptor, trăsătură pe care o împărtășește cu numeroase alte sisteme (naturale sau mecanizate), cum sînt comunicarea prin gesturi, prin sunete neverbale (tobe, trîmbițe, sirene etc.), comunicarea prin imagini, comunicarea grafică etc., limba aparține teoriei informației și comunicării[12].

Prin caracterul ei de „semn" (sistem de semne), trăsătură pe care din nou o împărtășește cu multe alte semne (embleme, steme, stindarde, insigne, pantomime, gesturi, alegorii, metafore, mituri, modă etc.), limba aparține semioticii sau semiologiei[13].

Lista aceasta nu are decît un caracter exemplificativ, ca tot ce prezentăm în această lucrare. Ea poate fi deci completată cu oricare știință care manifestă, din perspectiva ei proprie de cunoaștere, vreun interes pentru limbă, cum sînt de pe acum: geografia, matematica, fizica, cibernetica etc.

1. 2. Am omis intenționat din lista de mai sus: *sociologia,* pentru că analiza interesului ei pentru limbă constituie chiar tema lucrării de față.

Sociologia este știința societății, nu a limbii, dar legăturile dintre societate și limbă, cum vom vedea pe larg, sînt atît de numeroase și de importante, încît ar fi greu să se ignore problemele științifice care purced de aici.

În linii mari, se poate afirma că nu există nici o societate lipsită de limbă și nici o limbă care să nu fie a unei colectivități umane. (Ne referim nu la limbaje sau sisteme de comunicare în general, ci la limbă în înțelesul ei de toate zilele, adică în

primul rînd la limba vorbită, la grai sau vorbire, iar în secundar la limba scrisă, în sens de transpunere a sistemului sonor într-un sistem grafic).

Acesta este faptul fundamental: o relaţie de natură existenţială (nici societate fără limbă, societate mută, nici limbă fără societate, limbă strict personală), dar el nu este nici pe departe singurul.

Se constată în acelaşi timp o mulţime de fenomene legate într-un fel sau altul de raporturile dintre societate şi limbă, cum sînt:

— oamenii se nasc, fără îndoială, cu aptitudinea neurofiziologică şi psihofiziologică de a vorbi sau de a învăţa să vorbească, dar fără o limbă anumită, de aceea ei sînt nevoiţi să-şi însuşească limba de la alţii, mai exact de la comunitatea omenească în care se nasc sau cresc, aşa cum o posedă şi i-o oferă spre învăţare aceasta;

— oamenii de pe suprafaţa pămîntului, mai exact, diferitele lor comunităţi de viaţă, nu vorbesc o singură limbă, ci cîteva mii (peste trei mii), deci ei nu pot comunica verbal unii cu alţii decît în anumite limite; limbile formează adevărate bariere sociale, care nu pot fi îndepărtate sau transgresate decît prin recurgerea la noi mecanisme;

— o limbă nu cuprinde numai cuvinte şi structuri gramaticale, ci şi numeroase înţelesuri, precum şi anumite moduri de a gîndi; ea reprezintă totdeauna un univers cultural, în aşa măsură, încît cine învaţă o limbă, îşi însuşeşte implicit, prin mijlocirea ei, o mulţime de elemente de ordin cultural (concepţii, opinii, atitudini, credinţe, convingeri, prejudecăţi, norme, valori etc.), făcînd ca limba să fie prin ea însăşi un mijloc de integrare într-o anumită cultură;

— o limbă este folosită, chiar de la primele trepte de dezvoltare ale omenirii, în mod organizat, pentru socializarea noilor generaţii, pentru a li se transmite experienţa colectivă, înlesnind închegarea unor vaste tradiţii orale (mai tîrziu scrise), fără de care progresul istoric nu ar fi fost cu putinţă decît în limite mult mai reduse;

— o limbă este, de regulă, o punte de unire, ea dă posibilitatea celor care o vorbesc să comunice între ei, să colaboreze unii cu alţii, să se înţeleagă şi să se unească, eventual să se înfrunte şi să se corecteze reciproc; ea are deci funcţii sociogene foarte variate, formele cele mai pregnante fiind comunitatea de limbă, limba naţională şi limba oficială (de stat);

— limba este folosită de oameni în cele mai variate relaţii sociale, ca mijloc de conducere, de mobilizare, de lămurire, de instruire, de distracţie etc., încît viaţa lor colectivă se desfăşoară într-o proporţie foarte mare pe căi orale sau (mai tîrziu) şi scrise, fie în forme pure, fie în combinaţie cu altele, chiar dacă unele dintre acestea se pot desfăşura, în anumite condiţii, fără nici o mediere verbală;

— limba poate căpăta, în anumite împrejurări istorice, pentru anumite colectivităţi umane, o valoare funcţională sau spirituală atît de mare, încît este folosită ca un „obiect de luptă", fie în înţelesul că este impusă tuturor celor aflaţi pe un anumit teritoriu, cum este cel statal, fie în înţelesul invers, de eliberare a ei de sub diferite presiuni culturale şi politice (limba naţională, limba literară etc.);

— limba se poate diferenţia, fără a se transforma în altă limbă, prin numeroase articulaţii interioare: dialecte, graiuri, idiomuri, jargoane, argouri, stiluri etc., în funcţie de regiuni, aşezări, profesii, ocupaţii, generaţii, sex etc.;

— limba se poate cultiva, mai ales în cadrul „civilizaţiilor scrise", devenind materie de învăţămînt şi obiect de educaţie (cum să vorbim, cum să scriem), cu tendinţe de unificare într-o limbă literară, limbă cultă, limbă de cultură, uneori dincolo de graniţele statale.

Toate aceste fenomene, la care se pot adăuga multe altele, sînt de interes nu numai pentru lingvistică, din punctul ei de vedere specific, deci ca

studiu al limbii ca atare, dar şi pentru sociologie, ca studiu al societăţii. Prima nu poate să înţeleagă sau să explice anumite fenomene de limbă dacă nu le raportează la împrejurările sociale în care se ivesc sau care le determină, le condiţionează, le influenţează, iar a doua nu poate să „dea socoteală" de multe fenomene sociale dacă nu le raportează, la rîndul ei, la fenomenele verbale implicate.

1. 3. La o analiză foarte riguroasă, s-ar putea ajunge la concluzia că, de fapt, avem de a face cu două ordine de corelaţii care îndreptăţesc nu una, ci două preocupări sociologice în legătură cu limba:

— una care ar studia propriu-zis *limba* şi ar ajunge la cercetări sociologice numai atunci cînd nu poate să explice un fenomen lingvistic (de orice fel), decît dacă îl raportează la un fenomen social (din nou de orice fel), fie pe linii cauzale, fie pe linii funcţionale (de interdependenţă, interacţiune, corelaţie, covarianţă etc.);

— alta care ar studia, dimpotrivă, *societatea* (fenomenele sociale) şi ar ajunge să ia în considerare limba în ansamblu sau diferite fenomene lingvistice, pentru că altfel are de înfruntat riscul de a-i rămîne neînţelese sau neexplicate aspecte importante ale vieţii sociale.

Prima ramură ştiinţifică ar aparţine lingvisticii şi ar putea fi numită — cum s-a propus şi se foloseşte frecvent — *socio-lingvistică.*

A doua ar fi o ramură a sociologiei (alături de sociologia economică, politică, juridică, a culturii, a educaţiei etc.) şi ar putea fi denumită — cum se procedează de asemenea în mod curent — *sociologia limbii.*

Practic, deosebirile acestea sînt foarte greu de respectat şi poate că nici teoretic nu sînt atît de limpezi încît să merite efortul de a evita tot tim-

pul orice „invazie" dintr-o parte în cealaltă. Fenomenele lingvistice sînt în același timp și fenomene sociale (nu integral, dar într-o foarte mare măsură), iar cel puțin unele fenomene sociale (deci nu toate și nici integral) au aspecte lingvistice foarte importante, uneori pînă la nivel de existență (nu ar exista) sau de esență (n-ar putea fi definite fără ele).

De cîte ori pătrund într-o zonă lingvistică anumite produse necunoscute pînă atunci, se împrumută și se traduc de obicei și numele lor, eventual se făuresc altele *ad hoc:* cafea, șampanie, ciocolată, frac, untdelemn, mașină de călcat, parizer, ceas de mînă, carte de citire, cheie franțuzească etc. Unele sînt legate de procese de industrializare și urbanizare, altele numai de schimburile comerciale, influențele culturale, circulația turistică etc. Dacă lingvistica nu se mulțumește să arate exclusiv din ce limbă își trage originea lexicul acesta, cum se întîmplă în dicționare, ci dorește să urmărească mai precis cum, cînd și de ce s-au petrecut aceste fenomene, este nevoită să întreprindă numeroase cercetări sociologice, chiar și numai pentru a descrie fenomenele cu exactitate și cu atît mai mult pentru a le înțelege și a le explica.

În același timp, însă, sociologul care atacă seria cealaltă de probleme sau capătul celălalt al raporturilor dintre „lucruri și cuvinte" și deci studiază procesele de însușire a unor noi produse, intrarea lor în sistemul economic, social și cultural de pe un anumit teritoriu ajunge să înregistreze și numele lor. Mai mult decît atît, să le descrie și să le explice în același timp originea, prezența și chiar evoluția.

Dacă studiile acestea sînt bine făcute, ele aparțin deopotrivă sociolingvisticii și sociologiei limbii.

Cînd două comunități lingvistice ajung în contact sau se întrepătrund, ele se influențează una pe alta după diferite „mecanisme", care pot fi pur lingvistice sau pur sociale, dar de cele mai multe ori sînt și una și alta, din nou în așa măsură, în-

cît cel care studiază unul din aspecte (oricare) este nevoit să se ocupe şi de celălalt: lingvistul este obligat să facă sociologie, iar sociologul, lingvistică.

De aici tendinţa de a contopi cele două preocupări — sociologia limbii şi sociolingvistica — de a le cultiva împreună, după un model nou de ştiinţă, al cercetărilor interdisciplinare, numite uneori şi de graniţă, dar care în realitate nu separă, ci uneşte, mai mult sau mai puţin, două sau mai multe ştiinţe.

Aşa se face că, în starea actuală a lucrurilor, care nu este neapărat cea mai bună cu putinţă, studiul raporturilor dintre societate şi limbă poartă denumiri foarte variate, cum sînt cele de sociolingvistică, sociologia limbii, etnolingvistică, etnosemantică, antropologie lingvistică, lingvistică antropologică etc., cu unele diferenţe între ele, dar şi cu numeroase părţi comune. Unii sociologi cuprind preocupările de acest gen în teoria sociologică, sociologia generală, sociologia culturii, sociologia cunoaşterii etc., iar unii lingvişti le includ în lingvistica generală, lingvistica istorică, dialectologie sau alte ramuri ale lingvisticii.

Unele curente lingvistice sînt orientate sociologic în chip programatic (cele sociologizante, sociologiste etc., cum sînt cele iniţiate de Antoine Meillet în Franţa, de Franz Boas şi E. Sapir în S.U.A., de B. Malinowski şi J. R. Firth în Anglia), încît cercetările lor interesează într-o măsură foarte mare şi sociologia; iar unele curente sociologice (behaviorismul social iniţiat de G. H. Mead, interacţionismul simbolic, începînd cu Ch. H. Cooley, W. I. Thomas, Fl. Znaniecki, dar şi foarte mulţi reprezentanţi în viaţă) acordă limbii în studiul societăţii un loc cu totul privilegiat, încît de astă dată cercetările sociologice prezintă un interes foarte mare şi pentru lingvişti.

Dealtfel, epoca ştiinţelor „pure", care-şi izolează cu înverşunare cîmpul de investigaţie, fixîndu-i graniţe pe care le apără cu gelozie, se pare că a trecut. Astăzi fiecare disciplină caută să-şi lăr-

gească domeniul de cercetare cît se poate mai mult și este bucuroasă să se întîlnească pe același teren cu un număr cît mai mare de științe. Colaborarea aceasta, departe de a frustra pe vreuna din ele, le ajută pe fiecare să-și însușească noi metode, noi perspective, noi posibilități de interpretare și de sinteză. Dovada cea mai eclatantă o constituie tendința legitimă a semioticii contemporane de a-și grupa problemele (inclusiv ale lingvisticii) în trei categorii fundamentale: *pragmatica* (studiul originii, întrebuințării și efectelor), *semantica* (studiul semnificațiilor) și *sintactica* (studiul combinării semnelor, simbolurilor, mijloacelor de expresie și comunicare), făcînd, cel puțin pentru primele două, apel fățiș la concursul psihologilor, psihiatrilor, sociologilor, etnologilor, esteticienilor[14].

Lucrarea de față aparține unui sociolog de profesie, dar care n-a desconsiderat nici una din științele înrudite și le-a cultivat cu interes ori de cîte ori i-a fost cu putință. Scopul ei principal rămîne totuși studiul fenomenelor societale care se interferează structural, funcțional sau evolutiv, într-o măsură sau alta, cu limba, neputînd fi înțelese, nici descrise sau explicate satisfăcător, decît prin referire la ea. Dacă lucrarea aceasta va fi de vreun folos oarecare și altor discipline, în special lingvisticii, cu atît mai bine. Lucrul acesta depășește însă cu mult intențiile noastre.

1.4. Sociologia nu este însă o știință unitară, ea este divizată în numeroase curente sau direcții, după o mulțime de criterii, între care, fără îndoială, poziția ideologică a autorilor rămîne deocamdată primordială[15]. Înainte de a se iniția vreo cercetare științifică a limbii, fiecare dintre cercetători adoptă sau elaborează o concepție filosofică despre limbă.

Poate este util să precizăm că, înainte de știința limbii, mai exact de științele despre limbă și paralel cu ele, a existat și continuă să existe o fi-

losofie a limbii, ceea ce, desigur, nu este o simplă întîmplare[16].

Presupozițiile și implicațiile filosofice ale cercetărilor privitoare la limbă sînt atît de multe și de active, încît ar fi o naivitate dacă ne-am preface că nu știm de existența lor și am proceda fără a lua nici o măsură de precauțiune metodologică.

Calea cea mai simplă și mai onestă este să ne fixăm, de la început, această poziție, chiar dacă pe parcurs vom analiza critic toate rezultatele care se îndepărtează în chip perceptibil de fapte. Cu alte cuvinte, adoptăm o filosofie ca bază de plecare, dar nu acceptăm drept criteriu al adevărului decît conformitatea ideilor cu realitatea.

NOTE

[1] Vezi Wilder Pennfield and Lamar Roberts, *Speach and Brain Mechanisms*, Princeton University Press, 1959, ca și André Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole*, 2 vol., Paris, 1964—1965.

[2] Vezi de exemplu, E. Cassirer, *An Essai on Man*, Yale University Press, 1944, precum și J. H. Greenberg, *Anthropological Linguistics*, New York, 1968.

[3] Vezi A. Delacroix, *Le langage et la pensée*, Paris, 1924 și B. F. Skinner, *Verbal Behavior*, New York, 1957.

[4] Vezi Sorin Stati (coordonator), *Educație și limbaj*, București, Editura didactică și pedagogică, 1972.

[5] Vezi de exemplu, St. Stössel și D. Ogodescu, *Normalitate psihică, boală, limbaj*, București, Editura științifică, 1972.

[6] Vezi Wolfgang Kayser, *Das sprachliche Kunstverk: Eine Einführung in die Literaturwissenschaft*, ed. 13, Bern-München, 1968.

[7] Vezi Vasile Florescu, *Retorica și neoretorica: Geneză, evoluție, perspective*, București, Editura Acad. R.S.R., 1973.

[8] Vezi John J. Gumperz and Dell Hymes, eds., *The Ethnography of Communication*, în „American

Anthropologist", 66, 6, pt. II, 1964 și B. N. Colby, *Ethnographic Semantics: A Preliminary Survey*, în „Current Anthropology", 7, 3 32, 1966.

[9] Vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, București, Editura științifică, 1968 și Ed. Pamfil și D. Ogodescu, *Psihologie și informație*, București, Editura științifică, 1973.

[10] Vezi Dell Hymes, ed., *Language in Culture and Society*, New York, 1964.

[11] Vezi Al. Graur (conducător științific), *Introducere în lingvistică*, ed. a 3-a, București, Editura științifică, 1972 și R. H. Robins, *General linguistics: An Introductury Survey*, ed. 2, London, 1971.

[12] Vezi Wilbur Schramm, *The Science of Human Communication*, New York, 1963, precum și Lucia Wald, *Sisteme de comunicare umană*, București, Editura științifică, 1973.

[13] Vezi R. Barthès, *Eléments de sémiologie*, Paris, 1964 și Georges Mounin, *Introduction à la sémiologie*, Paris, 1970.

[14] Vezi mai ales Charles Morris, *Sign, Language and Behavior*, New York, 1946, cu numeroase ediții ulterioare.

[15] Vezi lucrarea noastră, *Prolegomene la teoria sociologică*, București, Editura științifică, 1969.

[16] Vezi Gunther Ipsen, *Sprachphilosophie der Gegenwart*, Berlin, 1930 sau Martin Heidegger, *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen, 1959.

II

ORIGINEA ŞI ESENŢA LIMBII

2.1. Este limba un fenomen natural sau cultural, un dat al biologiei umane, al structurii congenitale, asemenea unora din expresiile emoţionale şi unora din gesturi sau un produs artificial, o invenţie ori o creaţie, asemenea uneltelor, meşteşugurilor, artelor?

Aproape toate teoriile mai vechi au încercat să atribuie vorbirii o origine strict empirică, în general emoţională şi voliţională, în funcţie de condiţiile de viaţă, considerate ca specifice perioadei de trecere de la animalitate la omenire, deci ale antropogenezei. În literatura ştiinţifică anglo-saxonă de specialitate aceste teorii au primit denumiri hazlii, care au totuşi meritul de a exprima direct fenomenele de referinţă, cum sînt:

— teoria „Bow-Wow", după care cuvintele ar fi redat la început sunetele pe care le au lucrurile sau le scot fiinţele înseşi; e vorba deci de o imitaţie directă a acestora (de exemplu, *cucu* sau *guguştiuc*, după sunetele scoase de aceste păsări sau onomatopeele în general: bubuie, dîrdîie, sforăie etc.);

— teoria „Pooh-Pooh", după care primele forme de limbaj ar fi fost constituite de expresiile emoţionale sonore, întîlnite şi la animale, ca exclamaţiile (de exemplu, strigătele de bucurie, mirare, surprindere, mînie, furie, durere etc.) sau interjecţiile (ah! vai! br! of! uf!) — care s-au

desprins apoi de legăturile fiziologice și au dat naștere primelor asociații durabile între grupuri de sunete și anumite înțelesuri;

— teoria „Ding-Dong", care susține originea limbajului din reflexele vocale spontane ale oamenilor față de lumea din afară, pe modelul copiilor, care denumesc din proprie inițiativă diferite obiecte sau ființe cu sunete care le vin fără voia lor cînd intră în contact cu lumea înconjurătoare (de exemplu, „tuu" pentru mișcare, „maa" pentru mamă, „paa" pentru mîncare etc.), care în măsura în care au fost adoptate de o comunitate întreagă au format primele rudimente de limbă;

— teoria „Yo-He-Ho", care așază obîrșia limbii în expresiile emoționale colective legate mai ales de acțiunile comune, cum ar fi transportul unor obiecte grele, doborîrea unui copac etc. sau lucrări care cer o anumită ritmicitate (de exemplu, la noi, „hei-rup");

— ca variante ale ultimei teorii mai pot fi amintite teoria „Tarara-Boom-De-Ay", care indică strigătele de triumf ale unor colective gen „hip-hip-hura", întîlnite și la noi, sau teoria interstimulării, care se referă la strigătele de mobilizare și încurajare ale cetelor primitive, păstrate uneori pînă în zilele noastre, ca „cio-pe-ei", „uraa" (ca strigăt de atac), de care țin și strigătele de intimidare, alungare sau fugărire a animalelor și a adversarilor, ca „huo", „aaa!", „hăi-hăi"[1].

Teoriile acestea sînt azi în general părăsite, pentru că nu dau socoteală de trăsătura fundamentală a limbii, care constă în asocierea arbitrară a unor sunete de anumite înțelesuri, deci a unui semnificant vocal, de esență simbolică, de un anumit semnificat, pe plan strict mental, în special *intelectual*. Din această cauză, noile teorii despre originea limbii se îndreaptă mai mult spre dezvoltarea neurofiziologică, în special cerebrală, care a făcut posibilă apariția limbii, mai exact capacitatea omului de a o elabora, de a o învăța și a

se folosi de ea. Se pune accentul din ce în ce mai mult pe raporturile dintre postura verticală, eliberarea mîinilor, utilizarea acestora pentru muncă, dezvoltarea corespunzătoare a cutiei craniene şi a loburilor cerebrale frontale etc. — deci în ultimă analiză (pe urmele celebre ale lui F. Engels), între muncă şi antropogeneză, între unelte şi limbaj. Cum se exprima Henri Berr încă în 1924: „*Mîna* şi *limbajul:* iată umanitatea..., acesta este progresul decisiv al logicii practice şi al logicii mentale"[2].

Ideea aceasta a fost reluată de curînd, pe scară mare, cu o argumentare cît se poate de convingătoare, între alţii, de către André Leroi-Gourhan, care susţine existenţa unei corelaţii foarte strînse între structura corpului şi a creierului, unelte şi limbaj, pînă la teza fundamentală că „din momentul în care preistoria furnizează unelte, apare şi posibilitatea limbajului", pe principiul că „unealta şi limbajul sînt legate neurologic" şi „amîndouă sînt indisociabile în structura socială a umanităţii"[3].

Opinia noastră în această problemă este că limbajul, ca aptitudine de a vorbi, legată în primul rînd de creierul uman, este un fenomen foarte complex, care are însă o origine şi o natură biologice, dar limba propriu-zisă, sistemul de comunicare prin cuvinte sau vorbire (sunete articulate) este pe de-a-ntregul un produs cultural sau, pentru a folosi termenul care ni se pare cel mai adecvat, *o invenţie*. Lucrul acesta l-a văzut foarte clar, încă acum un secol, lingvistul american William Wight Whitney, care a considerat limba, cu drept cuvînt, ca o „instituţie de invenţie umană", drept o unealtă a comunicării: „cuvintele sînt pentru spiritul omului ceea ce sînt uneltele pentru mîini", limbajul nu este o facultate, nici un „exerciţiu nemijlocit al gîndirii", ci „un produs mediat al gîndirii, ea este un instrument"[4]. Whitney a răspuns astfel cu anticipaţie unor întrebări ridicate în zilele noastre de Noam Chomsky şi unii din

adepții săi: „de ce oamenii cei mai stupizi ajung să vorbească, pe cînd nici cele mai inteligente maimuțe nu?" Răspunsul probabil: pentru că oamenii au *creier uman*, iar maimuțele *creier animal*, acestea din urmă n-au trecut ceea ce antropologii numesc foarte sugestiv, pe urmele lui A. Keith (1948): *„Rubiconul cerebral"*. Sau întrebarea mult mai specifică privind modul în care se poate explica: „aptitudinea locutorului de a produce și a înțelege instantaneu fraze noi, care nu se aseamănă cu cele auzite anterior..." Noam Chomsky consideră această aptitudine ca înnăscută, dependentă numai de un anumit grad de maturație biologică. Dacă limba este un fel de unealtă, ipoteza lui Chomsky devine inutilă: uneltele sînt utilizate în cele mai variate forme, în funcție de sarcini și situații, care nu se repetă mai niciodată aidoma, ele sînt o invenție, iar folosirea lor cere un grad de inventivitate care este de natură cerebrală, nu însă în sens de facultate înnăscută, ci de aptitudine de a combina și a adapta.

Limba nu purcede din nici una din formele de comunicare (limbaje în sens larg) pe care le au animalele, chiar dacă pe unele din acestea le-a moștenit și omenirea (expresiile emoționale, gesturale, posturale etc.), pentru a le amplifica și combina după noi mecanisme. (Vorbirea este însoțită involuntar și chiar întărită intenționat de unele dintre ele: gesticulăm și exprimăm emoții în timp ce vorbim, ceea ce face ca orice comunicare verbală să se integreze într-un sistem comunicațional mai complex, cu numeroase structuri subverbale, paraverbale și chiar supraverbale.)

Nu ne hazardăm, ca atîția din predecesori, să oferim vreo teorie despre originea limbii, dar ceea ce ni se pare esențial este faptul, perfect demonstrabil, că ea a luat naștere deodată cu capacitatea de simbolizare sau semnificare a minții omenești, ceea ce operațional înseamnă capacitate de a folosi o realitate ca simbol sau semn pentru altă realitate. Această acțiune este atît de importantă pen-

tru determinarea și înțelegerea limbii, încît merită să ne oprim ceva mai mult asupra ei. Dealtfel nu facem decît să aplicăm ideea strălucită a lui Ferdinand de Saussure, după care problema originii limbii nu este diferită în mod esențial de înțelegerea și funcționarea ei *hic et nunc*.

Dacă văd, de exemplu, un corb, îmi dau seama fără greutate — bineînțeles la nivel de trăire — că el există independent de mine, ca și de alți oameni. Zicem atunci că el este identic cu sine însuși, că nu se arată decît pe sine, este exact ceea ce semnifică.

Dacă privim un corb, apoi închidem ochii sau plecăm în altă parte și ne gîndim la el, constatăm că îl „vedem" mai departe, dar de astădată pe un plan cu totul diferit: el ne apare ca o simplă imagine sau icoană, nu mai e chiar un corb, ci numai reprezentarea mentală a lui. Ceva mai mult, corbul real nu este al nimănui, ontologic el este al lui însuși, pe cînd imaginea pe care o am eu despre el este imaginea mea, mental el a intrat în posesia mea, fără a-i știrbi cu nimic existența propriu-zisă. Pentru mine, însă, în anumite limite, această reprezentare ține locul de corb, de exemplu, ca să-mi dau seama ce este un corb, ca să identific cu ajutorul ei alți corbi, pe care nu i-am văzut niciodată.

Există motive suficiente ca să se creadă că cele două operații amintite, percepția și reprezentarea, nu aparțin exclusiv oamenilor, ci și animalelor superioare.

Să mergem însă mai departe. După ce ne-am făcut o anumită imagine despre corb, există posibilitatea ca să-l desenăm, să-l pictăm, eventual să-l sculptăm. Obținem o nouă imagine a corbului, care totuși nu este imaginea lui, ci imaginea reprezentării noastre despre el, pentru că n-am transpus corbul pe hîrtie sau în materialul plastic, ci am materializat sau obiectivat imaginea noastră mentală despre el. Operația aceasta nu este ușoară, animalele nu o mai pot realiza; la oameni ea apare însă încă din paleolitic.

Ceea ce leagă cele trei operații — percepția, reprezentarea mentală și reprezentarea figurativă — este faptul că purced una din alta și păstrează unele asemănări prin care pot fi recunoscute direct, fără nici o intermediere. Dacă am văzut vreodată un corb și ne vine în minte un corb sau privim o figură de corb, ne dăm seama fără greutate că este vorba de un corb. Aceasta înseamnă că ceva din corb (culoare, formă, expresie etc.) apare analog și în imaginile lui mentale și figurative.

2.2. La nivel uman mai apare însă și posibilitatea ca să luăm o piatră sau o pană și să spunem: aceasta este un corb sau să facem un cerc sau o literă și să zicem din nou: este un corb. Deși astfel de operații sînt curente la toți oamenii, inclusiv la primitivi și la copii, ne găsim în prezența uneia dintre cele mai extraordinare operații ale spiritului uman, operația de simbolizare.

Cele trei imagini amintite (reală, mentală și figurativă) ale corbului se aseamănă și sînt deci cuprinse în anumite limite necesare, care nu pot fi nicicum transgresate (o imagine sau o formă de capră nu mai e corb). Piatra, pana etc. substituită corbului și luată în anumite operații (magice, mnemotehnice, comunicaționale etc.) drept corb, deși nu este corb, nu mai are nici o asemănare și deci nici o legătură necesară cu un corb. Operația are un caracter complet arbitrar, în înțelesul că depinde integral de cel sau cei care o realizează. Cine își face un nod la batistă ca să-și aducă aminte că trebuie să dea un telefon sau acceptă să considere o serenadă ca o declarație de amor, poate recurge tot atît de bine la alte mijloace.

Apare astfel o deosebire foarte importantă între ceea ce numim convențional *semn* și *simbol.* (Unii autori utilizează tot atît de convențional o terminologie cu totul diferită). Imaginea mentală este un semn al realității, iar imaginea figurativă (sub forma ei pură) este un semn al imaginii men-

tale și, prin intermediul acesteia, ori de cîte ori este cazul, din nou al realității.

(Nu ne ocupăm aici de semnele naturale, cum sînt semnele bolilor, ale vremii, care, după noi, nu se încadrează în problema care ne preocupă: febra nu este un semn al bolii, ci un element al ei, norii nu sînt un semn al ploii, ci un producător al ei; semne sînt numai pentru cei care le pot considera ca atare, dar chiar și în cazul acesta este de preferat să se folosească termenii de simptom, indiciu etc.).

Ceva (orice) care este ales în chip arbitrar (conștient sau inconștient, n-are importanță) ca să semnifice altceva, ceea ce el nu este sub nici o formă, nu mai constituie un simplu semn, ci un simbol. Dacă corbul apare ca pasărea morții, a pierderii ireparabile, ca în poemul celebru al lui Edgar Poe (Never more), dacă imaginea lui apare ca emblemă totemică sau în stema unei țări (cazul Țării Românești), corbul nu mai e nici vietate, nici imagine mentală sau strict figurativă, ci un simbol: el indică ceva care este dincolo de ființa și asemănările lui propriu-zise. Caracteristica esențială a simbolului este că el ține locul altor realități, fără a avea nimic de a face existențial cu ele. În posesia unui semn, putem reconstitui cel puțin în parte realitatea pe care o semnifică, pe cînd în prezența unui simbol ne găsim cu totul dezorientați. După un portret al lui Mihai Viteazul putem bănui cum arăta acesta, dar după corbul din stema Țării Românești nu putem spune nimic despre acest principat, iar dacă nu știm din altă parte, prin alte mijloace, că este vorba de stema ei, nu putem face nici o legătură între imaginea respectivă și realitatea statală pe care a simbolizat-o.

2.3. Noi sîntem convinși că limba este un fenomen similar, cu diferențe de complexitate foarte importante structural și funcțional, dar nesemnificative pentru formarea și natura ei. Cu alte

cuvinte, limba este de esență simbolică, dar nu se reduce la un singur simbol, ci constituie un adevărat sistem simbolic.

E interesant de notat că, cel puțin de la Ferdinand de Saussure încoace, lingviștii își dau seama perfect de acest adevăr, dar foarte puțini au curajul să tragă din el toate concluziile necesare. Saussure însuși pare convins că un cuvînt este ca o foaie de hîrtie, avînd pe o parte sunetul (semnificantul), iar pe cealaltă parte înțelesul (semnificatul). În realitate, sunetele verbale sînt un simplu simbol. Semnificația este exclusiv în mintea celor care le utilizează. Sunetul *car* nu înseamnă conceptul *car* decît pentru cei care cunosc limba în care se face această asociație, altfel rămîne un simplu grup sonor, fără a deveni cuvînt. Acesta se constituie numai în clipa în care asociația făcută convențional sau arbitrar între un sunet și un înțeles este cunoscută efectiv de cineva și acceptată ca atare, altfel sunetul rămîne sunet, iar fenomenul semnificat, fenomen nesemnificat. În termeni tehnici, limba este în primul rînd un cod, ea nu formează un mijloc de comunicare decît pentru cei care știu să o utilizeze, adică să codifice cu ajutorul ei un mesaj sau să decodifice, tot cu ajutorul ei, mesajul primit. Sunetele folosite devin limbă numai dacă li se acordă această funcție, de aceea în ele însele nu sînt și nu rămîn decît simple sunete vocale, perceptibile cu auzul. Ele nu transmit de la o persoană la cealaltă decît tot numai sunete: înțelesul se găsește exclusiv în mintea emițătorilor și receptorilor, dacă și numai dacă știu în prealabil codul folosit sau îl intuiesc pe măsură ce-l utilizează.

La o analiză mai riguroasă, sunetele lingvistice nu sînt un vehicul, cuvintele și propozițiile rostite și deci perceptibile auditiv nu includ nici un înțeles și nici nu poartă cu ele vreun înțeles. Acesta există numai în mintea oamenilor care vorbesc. Folosind același cod, cel care spune *casă* înțelege *casă*, iar cel care aude aceste sunete înțe-

lege tot *casă*; dacă rostesc însă aceleași sunete fără a ține seama de convențiile lingvistice existente, de pildă *ască*, ele sînt complet lipsite de vreun înțeles. Limba nu vehiculează și deci nu transmite vreun înțeles, dar declanșează în mintea celor care o vorbesc înțelesurile convenite, în măsura în care sînt inițiați și deci pot participa la această convenție. De aici și ambiguitatea limbii: oricît ne-am strădui să înțelegem de la început un cuvînt sau o frază în același fel, orientîndu-ne exclusiv după limbă (de exemplu după dicționare), fiecare din colocutori va adăuga, după propria sa experiență și concepție de viață, înțelesuri care scapă celuilalt. Numai oamenii care se găsesc pe poziții sociale și culturale foarte apropiate sau care au fost mult timp în relații spirituale foarte strînse, ajung la un limbaj oarecum identic. De aici însă și rolul excepțional al limbii: ea este un simplu sistem simbolic, dar simbolurile lingvistice trezesc în noi activități spirituale foarte importante și ne deschid spre semenii noștri, ne pun în comunicare cu ei, iar prin comunicare, în comuniune, în participarea la aceeași comunitate socială și la aceeași cultură sau civilizație. Un om „închis" valorează cît el însuși, pe cînd un om „deschis" poate valora cît toți oamenii cu care intră în relații și schimburi spirituale. De aceea a învăța o limbă constituie un act inițiatic nu numai în limba respectivă, ci în toate domeniile existenței umane spre care limba deschide căi de acces.

Ne dăm seama că behavioriștii ne pot acuza de mentalism, dar în domeniul fenomenelor mentale, mentalismul nu înseamnă decît conformare la realitate: pasibil de acuzare este behaviorismul. Dealtfel, nici cei mai intransigenți behavioriști nu sînt consecvenți cu teoriile lor. Unul din marii lingviști ai lumii, Leonard Bloomfield, adept al behaviorismului, după ce ne asigură că un locutor care dorește ceva de la un colocutor „face un zgomot cu laringele, limba și buzele sale",

ceea ce ar constitui un „act al vorbirii", în alt context, numai la cîteva pagini, se referă la limbajul interior, care nu este sesizabil decît prin introspecţie, deci nebehaviorist, iar în cele din urmă este nevoit să constate că „noi gîndim înainte de a acţiona", inclusiv înainte de a vorbi, ceea ce ne aşază în plin „mentalism".

2.4. Dacă nu ne ferim să gîndim lucrurile pînă la capăt, problema poate lua întorsături din ce în ce mai revelatoare. Mai menţionăm, pentru a nu fi acuzaţi pe nedrept de psihologism, iar în continuare de sociologism, faptul că, indiferent de aspectele ei mentale, imposibil de contestat, limba este în acelaşi timp un fenomen social şi un fenomen cultural sau, poate, în cazul de faţă, cu un termen mai potrivit, un fenomen *noologic*.

Oricît s-ar petrece codificarea şi decodificarea lingvistică la nivel mental, ele nu ţin exclusiv de conştiinţa individuală, ci sînt dominate în primul rînd de conştiinţa socială. Codul însuşi (ne referim exclusiv la limbile naturale, adică istorice) nu este creat, nici dezvoltat, nici transmis numai de indivizi, ci totdeauna, fără nici o excepţie, de diferite colectivităţi umane, unele pînă la proporţiile unor popoare foarte întinse. De aici anumite trăsături specifice oricărei limbi, care în aparenţă contrazic flagrant afirmaţiile anterioare, dar care în realitate nu fac decît să le completeze şi să le limpezească.

Am spus că limba are un caracter arbitrar. Acum trebuie să spunem că limba are, în acelaşi timp, un caracter exterior, constrîngător şi deci obligator: arbitraritatea şi convenţionalitatea ei nu sînt la nivelul întrebuinţării, ci numai al originii şi al esenţei. Pentru toţi indivizii de la un moment dat şi pentru toate colectivele umane existente azi pe suprafaţa pămîntului, limba este un dat social-istoric, în înţelesul că o primesc gata făcută, nu o creează, ci o învaţă, nu o folosesc cum

vor, ci așa cum se folosește, după norme mai mult sau mai puțin clare, dar totdeauna prestabilite și, în anumite limite, impuse și controlate de comunitatea căreia îi aparține (comunitatea lingvistică). De aceea se face și afirmația — foarte adevărată — că limba este o instituție socială, în înțeles de comportament care se desfășoară după norme instituite dinainte și de sistem al acelor norme care reglementează comportamentul verbal.

Lingvistica subliniază uneori foarte insistent, tot de la Ferdinand de Saussure încoace, deosebirea dintre limbă (*langue*) și vorbire (*parole*). Distincția este reală, dar din punctul de vedere sociologic ea nu indică decît două momente ale aceluiași proces: unul care cuprinde instrumentele și normele lingvistice de întrebuințare, altul utilizarea efectivă a acestor instrumente și norme; limba vorbită le cuprinde într-o proporție oarecare pe amîndouă. Afirmația că limba este un fenomen social, iar vorbirea un fenomen individual este îndoielnică. Orice act de vorbire este reglementat social, el cuprinde deci cu necesitate elemente sociale (de ordinul limbii) și elemente individuale (de ordinul execuției). O limbă este ceva care se vorbește, iar dacă nu se mai vorbește, ea moare; din limbă vie, adică reală, devine o limbă moartă, adică ieșită din circulație, fie pentru a fi uitată și deci a dispare pentru totdeauna, fie pentru a se păstra, dacă a fost înregistrată grafic, în formă de „fosilă". Lingvistica tradițională a fost mai mult filologie, ea s-a interesat aproape numai de limbile scrise, iar dintre acestea, de limbile moarte, dar ceea ce este valabil pe planul acestora, nu este neapărat valabil pe planul limbilor orale. Cu precizarea că numai acestea din urmă sînt limbi practicate de întreaga omenire, nu numai de unele segmente instruite (alfabetizate, școlarizate, savante) ale acestora, care nici ele nu renunță la limba vorbită. Fără îndoială că studiul limbii trebuie să se ocupe și de limbile

scrise (așa cum se găsesc în manuscrise și tipărituri), dar nu trebuie să se piardă din vedere nici un moment că fenomenul lingvistic originar nu este cel scris, ci cel vorbit. Ordinea aceasta istorică, evolutivă nu poate fi nesocotită de știință decît cu riscul unor rezultate îndepărtate de realitate, deci de adevăr, independent de bunacredință și bunavoință a cercetătorilor care, evident, foarte rar pot fi puse la îndoială. Marile erori ale omenirii nu le comit cei care-și dau seama de ele, ci cei care sînt convinși că se găsesc în slujba adevărului. (Dacă s-ar elabora nu numai o sociologie a limbii, ci și o sociologie a lingvisticii — așa cum există o sociologie a sociologiei — n-ar fi greu să se arate că lingvistica, adică știința limbilor vii se trage din filologie, din știința limbilor moarte, de unde apoi o seamă întreagă de poziții discutabile, dar și adevărul că există o limbă desprinsă de vorbire, care poate fi studiată chiar dacă nimeni nu o mai vorbește și care prezintă unele trăsături complet străine de viață, dar adevărul acesta nu îndreptățește transpunerea teoriilor filologice în lingvistica propriu-zisă.)

Pe planul limbilor vorbite, deci al primelor sisteme simbolice sonore de comunicare interumană din care derivă cele grafice, o limbă (*langue*) nevorbită de nimeni dispare, iar vorbirea (*parole*) nu este decît limba efectiv utilizată de oameni, fiecare după aptitudinile și capacitățile sale. Nu este deci recomandabil ca cele două studii să se facă separat, ca două preocupări care se referă la realități net diferențiate. La nivelul limbilor scrise găsim, pe de o parte, limba (în sens de *langue*) — în manuscrise, inscripții, cărți, gramatici, dicționare — iar pe de altă parte vorbirea (în sens de *parole*), aceasta în „gura oamenilor" — în cazul limbilor moarte vorbirea dispare complet — pe cînd la nivelul limbilor primordiale, care sînt cele orale, în afară de limba vorbită de comunitate nu mai există nimic: toată limba este în „gura oamenilor" (sau în memoria lor) și nu poa-

te fi vorba de o limbă decît dacă cel puțin cîțiva indivizi știu de existența ei și o folosesc efectiv în actele lor verbale.

Poate că nu este inutil să se reexamineze din punct de vedere filosofic și distincția, moștenită tot de la Saussure, între *sincronic* și *diacronic*. Ea corespunde, pînă la un punct, staticii sociale și dinamicii sociale, folosite de Auguste Comte și numeroși alți sociologi. Cele două diviziuni sînt însă strict mentale, ele operează cu folos la nivel metodologic, la nivel de teoretizare foarte abstractă, în timp ce în realitate o limbă, ca și societatea căreia îi aparține, se găsește în continuă mișcare și schimbare, încît unele aspecte ale ei se modifică chiar în răstimpul înregistrării ei de către specialiști. Rezultatele cercetărilor prezentate de aceștia ca fenomene sincronice devin, cel puțin în parte, pînă la comunicarea lor, diacronice. De aici și posibilitatea unor îndoieli cu privire la existența unor structuri exclusiv sincronice, în locul unor structuri dinamice, într-o măsură sincronice, în altă măsură diacronice, totul reducîndu-se, pînă în cele din urmă, la o problemă de proporții sau dozaje. O structură anistorică nu au decît limbile moarte în faza lor „mortuară", adică din momentul în care și-au încetat evoluția și de fapt au ieșit din timp și nu mai aparțin istoriei (ca realitate, nu ca știință). O structură sincronică *ad litteram* este o structură moartă, cercetarea ei ca atare se aseamănă cu anatomia cadavrelor, împotriva părerii celor care consideră anatomia, cu drept cuvînt, ca „știința formelor vii" (Fr. Rainer), chiar și atunci cînd e făcută din nevoi metodologice și umanitare pe morți, în sălile de disecție, după cum lingviștii lucrează deseori pe „monumente scrise"[5].

Structurile vii, de orice natură ar fi ele, sînt schimbătoare, deci diacronice. De aceea ni se pare discutabilă și poziția unora dintre structuraliști, după care structura este definită ca un sistem de interdependențe atît de strînse, încît o modifi-

care cît de mică a unei părți atrage după sine modificări, mai mult sau mai puțin proporționale, în toate celelalte părți, implicit în întregul care le însumează.

În realitate, toate structurile foarte complexe, cum sînt cele societale sau chiar și cele lingvistice, cuprind mai multe substructuri, unele ierarhizate, altele de treaptă egală, cu poziții și situații foarte diferite, din care numai unele sînt fundamentale și deci decisive, pe cînd altele n-au decît o putere foarte mică de influență, în zonele imediate, fără a răzbate pînă la dimensiunile totalității. Toate societățile și, pe alt plan, toate limbile pierd și cîștigă neîncetat anumite componente și totuși nu se poate afirma că-și modifică structurile, iar dacă totuși lucrul acesta se petrece, atunci mai mult ca sigur că sînt antrenate în schimbare structurile cele mai adînci, cele cu putere mare de determinare și influențare.

Poate că nu este inutil să subliniem, deși problema este dezbătută pe larg în numeroase publicații (cărți și reviste), că încercarea de a opune structuralismul marxismului, de a face din el o „alternativă" a acestuia, s-a soldat cu un eșec total. Structuralismul în sensul lui „modern", lansat mai ales de lingviști și care în lingvistică s-a dovedit, în anumite limite, foarte fecund, și-a dezvăluit de timpuriu unele insuficiențe, încît a fost nevoit să părăsească treptat opoziția nefirească dintre „sincronie" și „diacronie", care ducea la poziții anistorice și chiar antiistoriste, în favoarea unor poziții mai cuprinzătoare, dar tocmai prin aceasta mai apropiate de realitate, care arată în chip inevitabil că orice limbă, fără nici o excepție, aparține unei *comunități umane* și este în toate împrejurările un *fenomen istoric*. De aceea singura filosofie (concepție și metodă) care poate întemeia ca știință lingvistica este *materialismul istoric*, nu structuralismul, din cauza foarte simplă, dar suverană, că primul este confirmat, pe cînd al doilea este infirmat de *fapte*. Pe de altă

parte, se știe de multă vreme, în orice caz cu mult înainte de „izbucnirea" structuralismului lingvistic, că, în problema raporturilor dintre parte și întreg, dintre funcție și substanță etc., marxismul însuși este, cu trăsăturile specifice bine cunoscute din toate manualele de materialism dialectic și istoric, *structuralist*. (Vezi și lucrarea noastră, *Prolegomene la teoria sociologică*, București, Editura științifică, p. 98 și urm.) S-ar mai putea adăuga încă o constatare: așa cum structuralismul nu este în măsură să acopere întreaga lingvistică (dovadă este numărul mare de „nestructuraliști"), el este cu atît mai puțin în măsură să acopere întreaga sociologie. (Vezi o dezbatere inteligentă și convingătoare a problemei în Raymond Boudon, *A quoi sert la notion de „Structure"? Essai sur la signification de la notion de structure dans les sciences humaines*, Paris, 1968). Cu toate că sociologia marxistă poate și trebuie să fie considerată într-o largă măsură ca structuralistă, ea nu este reductibilă la structuralism. Baza ei filosofică este constituită de materialismul dialectic și istoric, de marxism-leninism.

În cazul special al limbii este necesar să avem mereu în minte că ea nu apare, nu funcționează, nu se dezvoltă și nu se stinge numai după logica ei internă, după structuri care-i aparțin în exclusivitate, ci — parte din societate fiind — și după o logică mai cuprinzătoare, după logica societății care o folosește, iar prin intermediul acesteia, dacă nu și direct, după logicile speciale ale diferitelor sectoare de activitate socială și chiar după o logică mult mai vastă, de ordin internațional, de epocă istorică sau, eventual, de istorie universală. Industrializarea, de pildă, cu toate efectele ei de profesionalizare, școlarizare, culturalizare, raționalizare, birocratizare, mecanizare, urbanizare, schimburi internaționale etc. a contribuit mai mult decît orice la unificarea limbilor, la literarizarea lor, la răspîndirea lor și, în cele din urmă, la modi-

ficări din ce în ce mai importante ale fiecăreia dintre ele. Noi înțelegem încă limba satelor de odinioară, dar o folosim din ce în ce mai puțin și într-o zi ea va ieși complet din uz. Lucrul acesta se petrece din cauze asupra cărora nu putem stărui, marea lor majoritate este însă de natură extralingvistică.

2.5. Nu trebuie să se exagereze nici în direcția sociologistă: limba este un fenomen social, dar ea are în același timp aspecte profunde de ordin biologic (dacă n-ar fi decît creierul), și psihologic (dacă n-ar fi decît operațiile mentale implicate în învățarea și utilizarea ei). Limba este, în plus, un fenomen de cultură, iar în cadrul acesteia, un fenomen spiritual, poate chiar unul din izvoarele principale ale spiritului uman. Abia în această perspectivă ne putem da seama și de limitele afirmațiilor făcute pînă acum: limba este o *unealtă*, limba este un *sistem de comunicare*, limba este un *cod* etc., dar în realitate ea nu este *numai atît*. Rosturile ei sînt mai vaste și uneori mai adînci.

Pentru a ușura analiza, luăm ca bază de discuție unele concepții de largă răspîndire despre spirit, elaborate de hegelieni și neohegelieni, evident cu transpunerile științifice necesare în lumina materialismului dialectic și istoric.

Se înțelege prin *spirit* acel complex de fenomene specific umane care provin din faptul că omul este o ființă conștientă, care se situează într-o largă măsură în chip deliberat și organizat, în fața naturii, vieții, societății și a propriei sale ființe, pentru a le lua, într-un fel sau altul, în stăpînire sau, cel puțin, pentru a-și oferi lui însuși o concepție satisfăcătoare despre ele (ceea ce este tot un fel de luare în stăpînire, dar pe plan strict mental).

Aparțin de domeniul spiritului ideile, principiile, normele, valorile, concepțiile, doctrinele, credințele, convingerile generate de conștiința

umană (individuală și socială), împreună cu toate activitățile care decurg din ele. Se poate deci afirma că spiritul coincide, în linii mari, cu ceea ce se numește în chip curent în etnografie, *cultură spirituală*, deși asupra expresiei ca atare se pot face rezerve serioase, în sensul că întreaga cultură, inclusiv cea numită, tot de etnografi, *cultură materială*, are și aspecte *spirituale* foarte precise. (Vezi Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a 4-a, București, Editura politică, 1960, p. 107 și urm.). Sensul promovat de clasicii marxism-leninismului pentru *spirit* este cel arătat în dicționarele filosofice actuale: „Materialismul dialectic privește spiritul ca o funcție a materiei superior organizate, ca un produs al practicii social-istorice (conștiința individuală și socială), considerîndu-l factor secund, derivat în raport cu materia. Demonstrînd funcția reflectorie a spiritului, materialismul dialectic susține totodată autonomia sa relativă față de materie, capacitatea sa constructivă de sinteză și creație, precum și însușirea sa de a interveni eficient, prin acțiune inversă, asupra naturii și societății". (*Mic dicționar filosofic*, ed. a 2-a, București, Editura politică, 1973, p. 536.)

În această perspectivă, care este bineînțeles și a noastră, se poate susține că spiritul uman coincide cu tot ceea ce este creație în opoziție nu numai cu natura, dar și cu rutina. În acest sens, omul este o ființă care se spiritualizează, dar se poate și despiritualiza, el se poate înălța pînă la culmi nebănuite, dar se poate și prăbuși pînă la totală descompunere. Așa cum îl concep toate marile civilizații, spiritul se dezvoltă în chip esențial pe verticală, se ridică sau coboară în funcție de valori, după cum se situează față de ele, structura lui de bază fiind deci axiologică[6].

Într-o concepție de maximă deschidere, spiritul uman cuprinde tot ceea ce oamenii consideră de valoare deosebită pentru ei ca ființe umane, în sensul că-i ridică mai presus de animalitate, de

biologie şi chiar de cotidian, iar în formele cele mai înalte, mai presus de ei înşişi.

Fenomenologia actuală a spiritului distinge în acest domeniu patru aspecte fundamentale: *spiritul obiectiv*, *spiritul normativ*, *spiritul personal* şi *spiritul obiectivat*.

Spiritul obiectiv este ceea ce se cheamă, într-o terminologie uzuală, spirit colectiv, spirit social, spirit istoric, adică totalitatea acelor valori umane care aparţin unor comunităţi mai mult sau mai puţin întinse, cum sînt filosofia, ştiinţa, religia, morala, dreptul, politica, arta.

Spiritul normativ cuprinde totalitatea normelor şi regulilor după care se desfăşoară sau ar trebui să se desfăşoare viaţa oamenilor şi activităţile lor, cum sînt adevărul, binele, frumosul, dreptatea, solidaritatea.

Spiritul personal, numit deseori şi subiectiv, este reprezentat de toate activităţile spirituale de nivelul trăirilor individuale, de modul în care participă oamenii ca persoane distincte la desfăşurarea spiritualităţii, cum sînt: setea de adevăr, năzuinţa spre perfecţiune, sensibilitatea morală, sensibilitatea artistică, evlavia, simţul dreptăţii, simţul solidarităţii umane, eroismul, capacitatea de jertfă.

Spiritul obiectivat sau materializat este reprezentat de toate creaţiile sau produsele umane, în măsura în care sînt idei, concepţii, intenţii sau alte fenomene mentale, exprimate sau întrupate în forme materiale, cu o existenţă desprinsă de producătorii lor, cum sînt uneltele, maşinile, cărţile, operele de artă, edificiile etc.

Hegelienii adaugă şi *spiritul absolut*, cu semnificaţii uneori depăşite (de exemplu cea de Dumnezeu), dar şi cu unele variante acceptabile, de idei-limită, cum ar fi adevărul absolut, frumosul absolut, dreptatea absolută, binele absolut sau chiar omul adevărat, statul adevărat, societatea adevărată, arta adevărată, dar sub forma aceasta spiritul absolut nu este o existenţă, ci un ideal,

încît se cuprinde integral în spiritul normativ, ca aspectul suprem al acestuia[7].

2.6. Unde se situează limba în fenomenologia spiritului? Asupra caracterului spiritual al limbii nu începe nici o îndoială, ea este o mare creație a omenirii, fără de care, probabil, spiritualitatea însăși n-ar fi fost posibilă. Ceea ce sînt mijloacele de producție (uneltele, mașinile etc.) pentru viața economică, este limba pentru viața spirituală. Tot ceea ce se poate spune e că, așa cum mijloacele de producție nu sînt în ele însele economie, nici limba în ea însăși nu este spiritualitate. În realitate, mijloacele de producție fac parte integrantă din orice economie, iar limba, la rîndul ei, este parte integrantă (componentă) a unor vaste realități spirituale, în sensul foarte precis că fără ea nici acestea n-ar exista. Spiritul uman nu se reduce la limbă, după cum economia nu se reduce la tehnică, dar nu există nici o formă mai înaltă de viață spirituală în care limba să nu aibă nici un rol. Cum arată K. Marx și F. Engels, spiritul însuși, în totalitatea lui, n-ar fi fost posibil fără limbă: „«Spiritul» poartă în sine de la bun început blestemul de a fi «împovărat» de materie, care aici apare sub formă de straturi de aer în mișcare, sunete, pe scurt, sub formă de grai". (Tonul e polemic, dar teza este clară și întemeiată.)[8]

Prin caracterul ei colectiv și, cum am văzut, instituțional, deci preexistent față de fiecare individ în parte și chiar față de toate generațiile în viață la un moment dat, limba este o componentă clară, neîndoielnică a spiritului obiectiv, ea însăși spirit obiectiv. Limba este mijlocul cel mai eficient de transmisiune a spiritualității de la o generație la alta prin numărul mare de tradiții orale și scrise, dar și prin rolul pe care-l are în tradițiile materiale și sociale. Ea este un mijloc esențial de socializare și culturalizare a noilor generații, de integrare a lor în viața socială și în cultură, precum și un mijloc la fel de eficient de răspîndire a cultu-

rii și de dezvoltare a ei. Bineînțeles, nu limba ca atare, așa cum o izolează uneori lingviștii din nevoi epistemologice, realizează toate aceste acțiuni, ci oamenii din cuprinsul societății, oamenii încadrați în cultură, care se folosesc de limbă în activitățile lor socio-culturale pentru desfășurarea și dezvoltarea propriei lor vieți colective.

S-a pus problema dacă limbile coincid cu țările, societățile, statele și culturile, dar răspunsul a fost negativ. O țară ca Elveția are mai multe limbi oficiale, participă la mai multe culturi, totuși este o singură societate și un singur stat. Limba engleză este limbă oficială în Anglia și S.U.A., dar cele două țări cuprind societăți diferite, constituie state separate și dezvoltă culturi tot mai divergente. Cultura europeană, bazată pe fondul comun al civilizației greco-romane, se extinde în numeroase țări, state, societăți și este cultivată într-un număr mare de limbi (franceză, engleză, germană, italiană etc.). Toate acestea sînt adevărate, dar este tot atît de adevărat că nici o cultură, oricît ar fi ea de rudimentară, și cu atît mai puțin o cultură înaintată nu se poate dispensa de orice limbă, chiar dacă utilizează mai multe deodată. Același lucru se poate afirma despre toate formele de viață colectivă — țări, popoare, națiuni, state, așezări, asociații, familii — toate, fără nici o excepție, folosesc una sau mai multe limbi și ar avea cu totul altă structură, funcționare, manifestare și dezvoltare, adică altă realitate, dacă ar fi „mute".

Limba nu este strict un sistem de mijloace de comunicare la dispoziția oricui dorește să le folosească și numai în limitele acestei dorințe, pînă la posibilitatea de a fi folosite oricum, oricînd, pentru a comunica orice, în relație cu oricine. Ca manifestare vie a oamenilor, ca activitate socială sau comportament real, limba este totdeauna *normată*. Toți vorbim, mai mult sau mai puțin, cum se vorbește în mediul nostru de viață, în funcție de situații, persoane, bunăcuviință.

Limba însăşi este nu numai un mijloc de comunicare verbală, ci şi un sistem de norme de vorbire. A şti să vorbeşti înseamnă a cunoaşte în primul rînd regulile de utilizare a unei limbi, nu numai lexicul, dar şi pronunţia, gramatica, semantica, evident nu la nivelul ştiinţei, ci al folosinţei. Limba exercită o anumită constrîngere asupra noastră, ea ne impune anumite norme de vorbire, unele care ţin de structura şi funcţiile ei, de statutul de cod indicate în expresia „a vorbi corect", altele care derivă din viaţa socială, din modul în care integrează aceasta limba şi mecanismele ei şi înţelege să le folosească, indicate în expresia „a vorbi cînd şi cum se cuvine".

Limba este deci nu numai spirit obiectiv, ci şi spirit normativ. (Dealtfel, din punct de vedere individual, orice formă de spirit obiectiv este în acelaşi timp spirit normativ).

Există şi unele idealuri de limbă, pînă la ideea-limită a unei limbi absolute, care ar fi vorbită de întreaga omenire (limbă universală), ar fi înţeleasă fără ambiguităţi (limbă perfect raţională), ar fi capabilă să exprime orice (limbă de expresivitate maximă) etc. Idealurile pe care le dorim şi spre care tindem fac şi ele parte din spiritul normativ, dacă nu prin vreo constrîngere oarecare, prin atracţia şi fascinaţia pe care le exercită asupra noastră, trăsătură fundamentală a oricărui fenomen axiologic.

Cum vom vedea, „societatea" are uneori pretenţii care depăşesc folosirea corectă (în sens lingvistic) sau cuviincioasă (în sens de politeţe, etichetă etc.) a limbii, unele în direcţie artistică (poetica) sau oratorică (retorica), altele mai puţin studiate, dar mult mai profunde şi mai generale, în direcţie etică (a vorbi şi a tăcea în serviciul „binelui", împotriva „răului", ceea ce duce la condamnarea minciunii, a calomniei, a seducţiei şi chiar a flecărelii, a vorbăriei fără rost).

Văzută „din afară", limba este în primul rînd o parte integrantă a culturii. De aceea tot ceea ce

se spune valabil despre cultură, este valabil, cel puțin în linii mari, și despre limbă. „Cultura — precizează antropologii — constă în modele, explicite și implicite, de sau pentru comportament, dobîndite și transmise prin simboluri, constituind realizarea distinctivă a grupurilor umane, inclusiv încorporarea în opere: sîmburele esențial al culturii constă din idei tradiționale (așadar derivate și selectate istoric) și mai ales din valorile atașate lor; sistemele culturale pot fi considerate, pe de o parte, ca produse ale acțiunii, pe de altă parte, ca elemente condiționante ale acțiunii viitoare"[9]. Printre simbolurile cu ajutorul cărora se transmit modelele culturale, ideile și valorile, limba ocupă pînă în prezent un loc cu totul privilegiat.

Cultura fiind formată din modele sau tipare de viață, s-a născut din viață și înlesnește viața. Limba, atît ca sistem simbolic pentru întreaga cultură, cît și ca model pentru vorbire, s-a născut tot din viață și este menită să înlesnească viața. Fără cultură, omul rămîne un simplu animal, iar societatea o turmă. Cum se exprimă un alt antropolog: „cultura și societatea se presupun reciproc, pentru că fără conviețuire oamenii nu pot crea o cultură sau un mod de viață (*way of life*), iar fără un mod de viață ei nu pot trăi împreună"[10]. Cum arăta K. Marx și F. Engels: „limba se naște... tocmai din nevoia, din necesitatea imperioasă de a comunica cu alți oameni"[11]. Ea are, ca și cultura, două nivele existențiale și funcționale. Într-o formulare antropologică din zilele noastre, „*cultura* pune accentul pe datinile unui popor, *societatea* — pe poporul care practică datinile"[12]. Pentru domeniul care ne preocupă, aceasta înseamnă că limba (fenomen de cultură) constituie o datină a unei colectivități, pe cînd societatea este chiar această colectivitate, comunitatea lingvistică respectivă.

2.7. Oricît ar fi limba un sistem simbolic de comunicare cu trăsături puternice de obiectivitate

(exterioritate) și normativitate (constrîngere), existența ei nu este asigurată decît de cei care o utilizează, deci o cunosc și știu ce să facă cu ea. Orice limbă vie este vie pentru că aparține unor oameni care se folosesc de ea în diferite activități ale lor. Titlul lucrării celebre a lui A. Darmsteter, *La Vie des mots*, este o simplă metaforă. Nu cuvintele au viață, ci oamenii care se folosesc de ele și le modifică semnificațiile. Limba are deci și trăsături precise de spirit subiectiv.

La nivelul acesta de analiză, limba apare într-o lumină cu totul nouă, care depășește atît dimensiunile „obiectivității", cît și ale „normativității", ca și unele aspecte sociale ale acestora. De fapt pătrundem în mecanismele cele mai intime ale limbii, prin care s-a format, s-a perpetuat și se păstrează în istorie ca o forță spirituală în plină desfășurare.

În spiritul subiectiv sau personal, prin care se desfășoară, sub o formă sau alta, toate marile procese ale spiritualității umane, se petrec cîteva din operațiile cele mai „grăitoare" și pentru „limbă", unele comune cu ale celorlalte momente, altele cu totul specifice acestui moment.

Prima constatare e că individul uman se naște „necuvîntător" și învață să vorbească numai dacă se găsește cineva să-l învețe sau de la care să învețe. Însușirea vorbirii este un act interpersonal, de ordin instructiv-educativ (indiferent de gradul ei de conștiență și spontaneitate). Ea începe printr-un raport specific în care o persoană vorbește, iar alta ascultă, apoi începe și aceasta să vorbească, iar cealaltă să asculte, stimulîndu-se și influențîndu-se reciproc, pînă ce ajung să poată intra într-un adevărat *dialog*, care îi transformă în „vase comunicante", cu tendința de a se situa la același nivel lingvistic și a împărtăși aceleași valori socio-culturale. Omul este o ființă dialogică, el nu se realizează pe sine decît prin intermediul altora. Primul pas decisiv pe care-l săvîrșește omul după ce depășește vîrsta primei copilării este *conversa-*

ția, care echivalează cu un „canal de legătură", în sensul că îi asigură o cale nelimitată de schimburi spirituale cu lumea socială, în care multă vreme beneficiarul principal (cel care primește) este el. Cel puțin inițial, însușirea limbii are aspectul unei „puneri în priză" a individului, pentru captarea „energiei spirituale" de care dispune comunitatea umană în care se află. El este pus astfel în mișcare, pînă este adus la situația de a se mișca singur și de a deveni el însuși un „donator".

Limba acționează asupra individului uman nu numai în direcția socializării și a culturalizării, procese importante, dar oarecum exterioare, dar și în sensul umanizării, al transformării copilului necuvîntător, asemenea animalelor, într-o ființă cuvîntătoare și deci propriu-zis omenească, așadar un salt calitativ pe care-l săvîrșește fiecare om în parte, prin care e transpus și se transpune literalmente din *regnul animal* în *regnul uman*, din *biosferă* în *noosferă*. Fenomenul este atît de extraordinar și de complex, încît știința nu l-a descifrat încă decît fragmentar, fără a se putea preciza dacă au fost atinse într-adevăr cele mai semnificative resorturi, mai ales dacă se găsesc la nivelele numite cu drept cuvînt „abisale".

Datorită relațiilor sociale, în special celor verbale, copiii care la început sînt străini de orice conștiință de sine, se definesc treptat pe ei înșiși, văzîndu-se în alții ca într-o oglindă, se iau în stăpînire ca individualități aparte și își dezvoltă din ce în ce mai clar simțămîntul eului, nu în sine, ci în opoziție cu non-eul și de cele mai multe ori într-o relație foarte complexă de apartenență la anumite grupuri (de unde conștiința de noi) și de non-apartenență la alte grupuri (de unde conștiința unor cercuri umane străine). Se formează astfel, tot datorită limbii, fără de care nu se pot opera toate identificările, distincțiile și definirile necesare, propria conștiință. Cum se exprimau K. Marx și F. Engels: „limba *este* con-

ştiinţa reală, practică, existentă şi pentru alţi oameni, şi numai astfel existentă şi pentru mine însumi"[13].

În acelaşi timp, dialogul cu o fiinţă dezvoltată îl ajută pe copil să internalizeze limba, să o utilizeze şi solitar. Dialogul interiorizat duce la monolog sau solilocviu, la ceea ce se cheamă limbaj tăcut, fără voce, petrecut numai în conştiinţă şi sesizabil numai prin trăire sau introspecţie. Limbajul acesta intern a mijlocit operaţiile de gîndire, meditaţie, analiză, argumentare, toate operaţiile superioare de inteligenţă şi, în cele din urmă, raţiunea. Astăzi se ştie cu suficientă siguranţă că raţiunea umană este condiţionată de creierul uman, dar nu este realizată decît cu ajutorul limbajului. Fără limbă omul ar fi rămas la nivelul de dezvoltare mentală a animalelor superioare, la inteligenţa maimuţelor, care, evident, nu este deloc neglijabilă pe plan biologic, în comparaţie cu animalele inferioare, dar nu l-ar fi ajutat să depăşească niciodată acest plan, pentru a se ridica pînă la cel noologic.

2.8. Tot la nivelul conştiinţei se petrec alte cîteva operaţii ale activităţilor verbale, bazate direct pe limbajul intern, cum sînt păstrarea şi elaborarea „materialelor" care pot constitui un „mesaj", adică „ceva" comunicabil, în dublu sens, de a putea fi comunicat şi a prezenta un interes (pentru emiţător, receptor etc.) pentru a fi comunicat, apoi cele două operaţii cardinale ale comunicării: codificarea şi decodificarea.

Oricît ar vrea behavioriştii să prezinte lucrurile altfel, dintr-o rigoare ştiinţifică rău înţeleasă, care anihilează însăşi posibilitatea cunoaşterii, în procesul lingvistic elementar care este conversaţia, nici unul din momentele necesare nu este lipsit de aspecte mentale, iar unele sînt preponderent, dacă nu exclusiv mentale. O conversaţie, ca orice act comunicaţional, presupune „doi conversanţi" care îşi alternează rolurile, fiind cînd emiţători,

cînd receptori, un mesaj, în înţelesul simplu de ceva despre care se conversează şi deci se comunică, un cod, care în cazul ce ne preocupă este limba, o codificare, deci o formulare a vorbirii şi actul propriu-zis al vorbirii (al rostirii), o decodificare, adică actul propriu-zis al înregistrării (al ascultării) şi al descifrării, eventual al interpretării sau al unor cereri de repetare, lămurire, completare, continuare etc., pentru o înţelegere mai precisă (ceea ce se cheamă, cu un termen de împrumut, *feed-back*).

Cu excepţia limbii, deci a mijlocului de comunicare în stare de simplă unealtă, toate celelalte momente se petrec în chip esenţial la nivelul conştiinţei, deci al celui mai ridicat nivel mental. Cine vorbeşte fără să gîndească rosteşte vorbe, face fraze, dar nu se poate face înţeles. Cine ascultă fără să fie atent sau înregistrează numai cuvinte, fraze, fără să le pătrundă înţelesul, rămîne în afara actului comunicării, care pentru el înseamnă a recepţiona şi a înţelege, iar în cele din urmă zădărniceşte întreaga comunicare, pentru că nu-i înlesneşte atingerea scopului. La capetele umane ale oricărei conversaţii sau ale oricărui dialog real, deci la nivelul participanţilor, se petrec în cadrul convorbirii procese mentale foarte laborioase, care constau mai ales în gîndire, formulare şi înţelegere.

Amintim şi faptul, care nici el nu este banal, că logosul grecesc înseamnă în acelaşi timp idee şi cuvînt, ceea ce dezvăluie o legătură profundă, de care anticii au fost perfect conştienţi, între cele două fenomene. Cine gîndeşte trebuie „să-şi vorbească", să se situeze în solilocviu, cine vorbeşte trebuie să fie inteligibil, iar cel care ascultă trebuie să înţeleagă ce se spune. Emoţiile şi fenomenele de voinţă se pot exprima şi pe alte căi, pe cînd conceptele nu pot fi comunicate decît cu ajutorul limbii. Logica nu se confundă cu limba, dar nici limba interioară, din conştiinţa noastră, nici limba rostită, folosită în dialog sau conversaţie, nu poate fi lipsită de orice logică. A contesta deci orice ra-

porturi între logică şi limbă, între gîndire şi vorbire, este tot atît de puţin acceptabil ca şi a le identifica sau a le nega orice independenţă. După ce s-a încercat reducerea structurilor lingvistice la structura logicii umane (începînd cu faimoasa *Grammaire de Port Royal*, redactată de Arnauld şi Lancelot, 1660), s-a negat apoi orice „logicitate" sau „raţionalitate" a ei, ca şi cum ar fi un fenomen complet alogic (străin de logică, nu ilogic).

Limba studiată în afară de cei care o vorbesc, ca un corp de cuvinte şi reguli de utilizare în construcţii verbale, poate da impresia că se situează pe alt plan decît al logicii, dar actul vorbirii este un act de gîndire şi înţelegere care înseamnă în chip necesar şi un anumit grad de raţionalitate sau logicitate.

Raporturile dintre gîndire şi limbă, insuficient determinate, totuşi sigure, sînt cu atît mai interesante cu cît situează limba cu unele din operaţiile ei cele mai însemnate pe alte planuri decît cel biologic, psihologic, sociologic şi culturologic, anume pe planul numit de Ath. Joja *noologic*. Prin elementele ei logice, limba presupune acte de cunoaştere şi înţelegere, care o leagă pe de o parte de realitate, pe de altă parte de hermeneutică. Dintre acestea, cel puţin cunoaşterea obiectivă, care nici ea nu este posibilă fără nici o operaţie de limbă, nici la nivel de percepţie şi definiţie, nici la nivel de descriere şi explicare sau de analiză şi sinteză, nu este posibilă fără nici o raportare la realitate. Ea este mijlocită de societate, dar este întemeiată pe conformitatea dintre ideile noastre (exprimate totdeauna verbal, chiar şi la nivel mental) şi realitate. După formula lapidară a lui Ath. Joja: „mediante civitate principia fundantur in re"[14]. Limba nu constituie prin ea însăşi o cunoaştere, dar cunoaşterea foloseşte întotdeauna o limbă, iar aceasta se dovedeşte capabilă să îndeplinească funcţii logice şi să înlesnească, prin restructurări corespunzătoare, formarea de limbaje specific ştiin-

ţifice, între care şi cele matematice. Problema raporturilor dintre lingvistică şi logică rămîne deci deschisă[15].

2.9. În sfîrşit, limba este privită uneori şi ca spirit obiectivat. Dacă vorbele şi frazele cuprind într-adevăr un înţeles chiar în ele, cum cuprind desenele, picturile sau statuile anumite înţelesuri prin natura lor iconică, chiar dacă acestea sînt limitate, de unde nevoia de a le interpreta, atunci fireşte limba este şi ea o varietate de spirit obiectivat. Cum am arătat, noi avem însă unele îndoieli în această privinţă. Artele figurative nu sînt numai simbolice, ca limba, ci şi reprezentări ale realităţii: nu se poate desena o femeie sau un general în formă de copac, respectiv de saxofon. În limbă asemenea probleme nu se pun. Orice grup de sunete articulate este capabil să simbolizeze orice fel de concepte sau stări emoţionale. Înţelegerea cuvintelor şi a frazelor nu se obţine prin percepere, ci prin interpretarea lor, iar aceasta se face cu necesitate la nivel exclusiv mental, obiectiv şi normativ, dar nu şi obiectivat. Nu excludem totuşi posibilitatea altor rezolvări, mai ales din cauza limbii scrise, a manuscriselor şi a cărţilor, care au unele aspecte certe de spirit obiectivat[16].

Reţinem faptul că limba are caractere indiscutabile de spirit obiectiv, spirit normativ şi spirit personal şi continuăm deci analizele numai în această perspectivă[17].

NOTE

[1] Vezi Kimball Young, *Social Psychology: An Analysis of Social Behavior*, New York, 1936, pp. 203—204.

[2] Henri Berr, *La main et l'outil*, — *Avant-propos* la Jacques de Morgan, *L'humanité préhistorique: Esquisse de préhistoire générale*, Paris, 1924, p. VI.

[3] André Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole*, 2 vol., Paris, 1964—1965.

[4] W. D. Whitney, *The Life and Growth of Language*, New York and London, 1875, trad. și în l. fr., *La vie du langage*, Paris, 1875.

[5] Pentru natura istorică a structurilor, vezi Jean Piaget, *Le structuralisme*, Paris, 1968, cu foarte utile considerații în cap. V, privitoare chiar la structuralismul lingvistic.

[6] Vezi și Nicolae Mărgineanu, *Condiția umană: Aspectul ei bio-psiho-social și cultural*, București, Editura științifică, 1973.

[7] Vezi pentru problematica integrală: N. Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins*, Berlin, Leipzig, 1933; H. Freyer, *Theorie des objektiven Geistes*, ed. 2, Berlin, 1928; E. Spranger, *Lebensformen*, Berlin, 1929, precum și lucrarea noastră, *Realitatea socială: Incercare de ontologie regională*, București, 1935.

[8] Vezi K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, București, Editura politică, 1958, p. 31.

[9] A. L. Kroeber and C. Kluckhohn, *Culture*, în „Papers of Peabody Museum", vol. 47, nr. 1, 1952.

[10] G. F. Kneller, *Education and Anthropology*, New York, London, Sidney, 1965.

[11] K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 31.

[12] F. M. Keesing, *Cultural Anthropology: The Science of Custom*, New York, 1958.

[13] K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 31.

[14] Ath. Joja, *Sociologia logicii*, în *Studii de logică*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R., București, 1960.

[15] Vezi, pentru actualitatea problemei, Noam Chomsky, *Cartesian Linguistics*, New York, 1967 și *Language and Mind*, New York, 1968.

[16] Cf. și lucrarea noastră, *Sociologia literaturii*, Ed. Univers, București, 1973.

[17] Despre originea și esența limbii s-a scris foarte mult. Vezi pentru inițiere: W. D. Whitney, *The Life and Growth of Language*, New York and London, 1875; F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1916; J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921; Otto Jespersen, *Language: Its Nature, Development and Origin*, London, 1922; Edward Sapir, *Language*, New York, 1921; P. Janet și G. Dumas, red., *Psychologie du langage*, Paris, 1933; L. Bloomfield, *Language*,

New York, 1933; Louis Hjelmslew (trad. engl.), *Prolegomena to a Theory of Language*, Baltimore, 1953, iar trad. fr., *Prolégomènes à une théorie de la langue*, Paris, 1971; Roman Jakobson and Morris Halle, *Foundamentals in Language*, The Hague, 1956; A. Martinet, *A Functional View of Language*, Oxford, 1962; Z. S. Harris, *Structural Linguistics*, Chicago, 1960; E. Benvéniste, red., *Problèmes du langage*, Paris, 1966; N. Chomsky, *Cartesian Linguistics*, New York, 1966 şi *Language and Mind*, New York, 1968; A. Martinet (sub dir.), *Le langage*, Paris, 1968.

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

III

LIMBĂ ŞI SOCIETATE

3.1. Teoriile şi cercetările concrete de interes pentru sociologia limbii sînt foarte variate şi cîmpul lor de investigaţie creşte mereu, încît este foarte greu să fie reduse la un singur „numitor". Ceea ce au însă comun şi în acelaşi timp le diferenţiază suficient de alte preocupări, este faptul că ele se referă, într-un fel sau altul, la raporturile dintre *limbă şi societate* (în perspectiva lingvisticii) sau dintre *societate şi limbă* (în perspectiva sociologiei). Cu precizarea necesară că nu este vorba numai de cele două fenomene menţionate ca realităţi globale, ci şi de fenomene lingvistice şi sociale de orice fel, în măsura în care pot fi izolate şi tratate în diferite corelaţii parţiale (de exemplu, limba maternă şi comunitatea socială de naştere, *lingua franca* şi relaţiile comerciale internaţionale, limbile secrete şi asociaţiile secrete etc.). De aceea este util să trecem în revistă, cel puţin în cîteva cuvinte, modul în care s-a constituit istoric această preocupare ştiinţifică şi etapele principale pe care le-a străbătut pînă s-a ajuns la situaţia din zilele noastre.

În zona noastră de civilizaţie, cele mai vechi preocupări privitoare la raporturile dintre limbă şi societate au apărut în Grecia antică şi, într-o formă mai atenuată, în Roma antică, în filosofie, retorică, poetică etc., influenţa cărora durează pînă azi. Prima mare valorificare politică a limbii s-a făcut în *Agora* (la romani în *Forum*) şi a în-

semnat nu numai începutul *elocinței*, dar și al *democrației*. Primele mari valorificări juridice ale limbii s-au făcut în cadrul tribunalelor, prin rechizitoriile acuzatorilor și pledoariile apărătorilor și au însemnat începutul *justiției*. Primele mari valorificări *formative* ale limbii s-au petrecut în școli și au însemnat începutul *educației*. Prima mare valorificare artistică a limbii apare în epopeele homerice (Iliada și Odiseea) și marchează începuturile *literaturii culte*. Primele valorificări epistemologice ale limbii s-au desfășurat în dialogurile socratice și au însemnat începutul *filosofiei*. Important este că toate aceste utilizări ale limbii n-au rămas neobservate, iar considerațiile teoretice și practice privitoare la ele, oricît ar fi de rudimentare, ceea ce nu este întotdeauna cazul, au atins cu necesitate și problema raporturilor dintre limbă și societate. Cei dintîi înțelepți ai Greciei antice care au teoretizat prima oară „măsura" în toate treburile omenești, acea „cale de mijloc" care este ridicată apoi de Aristotel la rangul marilor principii etice, n-au uitat nici folosirea (înțeleaptă) a limbii, de exemplu, Cleobul: „Ascultă bucuros și nu vorbi mult" sau Solon: „Sfătuiește-ți concetățenii, nu în sensul celor mai plăcute, ci al celor mai bune (moral)". Deci un început de *etică a limbii*. Sofiștii, Socrate, Platon, Aristotel, stoicii etc. s-au ocupat de problema socială a limbii în cele mai variate forme, dar nu putem stărui asupra lor. Amintim numai că unul din cei mai mari gînditori ai lumii, Socrate, a fost condamnat și trimis la moarte de concetățenii săi printre altele pentru că l-au considerat „primejdios în vorbire", atît de meșteșugit la cuvînt, încît reușea „să schimbe prin vorbire o cauză nedreaptă făcînd-o mai dreaptă" și astfel să corupă în special tineretul, incapabil, din cauza lipsei de experiență, să se apere de această pernicioasă „artă a vorbirii". (Vezi Platon, *Apologia lui Socrate*). În anumite împrejurări sociale, vorbirea poate fi tratată drept o crimă și întrucît în probleme de

opinie nu există nici un criteriu obiectiv de stabilire a gradului de periculozitate, acuzațiile se pot îndrepta nu numai asupra celor răi, ci și asupra celor buni. În orice caz, vorbirea nu pune numai probleme mărunte, de sporovăială sau taifas, ci și probleme grave, legate de conștiință, gîndire, libertate.

Observații adînci sau cel puțin interesante despre raporturile dintre limbă și societate se găsesc apoi în tot decursul istoriei, de exemplu la Montaigne, la majoritatea moraliștilor francezi, la enciclopediști, la iluminiștii de pretutindeni (de ex. Herder), pentru a se intensifica în secolul al XIX-lea, prin W. von Humboldt, M. Lazarus și H. Steinthal (mai ales prin *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, întemeiată de ei în 1860), W. Wundt (în special *Völkerpsychologie: Eine Untersuchung der Entwickelungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte*, Erster Band: *Die Sprache*, Leipzig, 1900).

3.2. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, preocupările de acest gen sînt atît de multe, încît nici chiar o selecție a momentelor foarte importante, deschizătoare de drumuri, nu este ușor de făcut.

Merită o mențiune specială Gabriel Tarde, care este, fără îndoială, dacă nu unul din întemeietorii sociologiei limbii, în orice caz ai psihologiei sociale a limbii (sau psihosociologiei lingvistice) prin scrierile sale despre mulțime, public, opinie, imitație, dar mai ales despre *conversație*. (Vezi *L'opinion et la foule*, ed. 1, Paris, 1901, care strînge în volum studii publicate în anii 1893—1899, în diferite reviste. Noi folosim ed. 4, Paris, 1922.)

G. Tarde consideră cu drept cuvînt conversația („tout-à-fait négligée par les sociologues") ca „un raport social elementar". El preconizează foarte clar cel puțin o parte din ceea ce va fi, în zilele noastre, *sociologia vorbirii*. „O istorie completă

a conversației la toate popoarele și în toate epocile — afirmă G. Tarde — ar fi un document de știință socială de cel mai mare interes... S-ar degaja din alăturarea faptelor de acest gen, culese la popoarele cele mai diferite, un număr considerabil de idei generale, capabile să facă din *conversația comparată* o adevărată știință, de situat nu departe de religia comparată sau arta comparată — sau chiar de industria comparată, cu alți termeni, de economia politică". (*Avant-propos*, p. VI—VII). El folosește nu numai termenul de *„psihologia conversației"*, ci și pe cel de *„sociologia conversației"*, pentru a-i schița profilul științific prin cîteva întrebări care frămîntă pînă azi numeroși cercetători: „Care sînt varietățile ei (ale conversației)? Care au fost fazele succesive, istoria, evoluția ei? Care sînt cauzele și efectele ei? Care sînt raporturile ei cu pacea (ordinea) socială, cu dragostea, cu transformările limbii, moravurilor, literaturilor?" (vezi p. 85). Observațiile lui de psihologia și sociologia vorbirii sînt atît de multe și atît de... *noi*, încît ar merita să fie reproduse în întregime. Idei fecunde despre limbă și vorbire se găsesc și în alte opere ale lui G. Tarde[1].

Altă mențiune specială merită *Școala franceză de sociologie*, fondată de Émile Durkheim, care și-a atașat și unii lingviști, printre care cel mai de seamă, Antoine Meillet, cum vom arăta îndată, este considerat, cu drept cuvînt, ca unul dintre întemeietorii sociologiei limbii.

É. Durkheim s-a ocupat de limbă în cadrul altor preocupări, dar unele din tezele lui au exercitat și exercită pînă azi o influență puternică asupra sociologiei limbii. Sînt de amintit în special teoriile sale privitoare la natura conceptului, reprezentările colective, gîndirea logică etc., pe care le consideră de origine socială. Gîndirea logică operează cu concepte, iar acestea, spre deosebire de „reprezentările sensibile" (senzații, percepții, imagini) care sînt psihologice, sînt „reprezentări

colective", deci au un caracter sociologic. După el, „reprezentările sensibile se găsesc într-un flux continuu; ... ele nu rămîn asemenea cu ele însele. (...) Dimpotrivă, conceptul este ca în afară de timp și devenire... Dacă se schimbă, nu e din cauză că e în natura lui să se schimbe, ci pentru că am descoperit în el vreo imperfecțiune, pentru că are nevoie de o rectificare". După care urmează aceste texte privitoare la limbă: „Sistemul de concepte cu care gîndim în viața de toate zilele e cel exprimat în vocabularul limbii materne, căci fiecare cuvînt traduce un concept. Or, limba este fixată, ea nu se schimbă decît foarte încet și în consecință se întîmplă la fel cu organizația conceptuală pe care o exprimă". În afară de imuabilitatea relativă, conceptul este universal sau cel puțin universabil. „Un concept nu este conceptul meu; el îmi este comun cu al altor oameni sau, în orice caz, le poate fi comunicat. Îmi este imposibil să transmit o senzație din conștiința mea în conștiința altuia; ea este strîns legată de organismul și personalitatea mea și nu poate fi desprinsă de el. Tot ceea ce pot face este să invit pe celălalt să se așeze în fața aceluiași obiect ca mine și să se supună acțiunii lui. Dimpotrivă, conversația, contactul intelectual între oameni constă dintr-un schimb de concepte. Conceptul este o reprezentare în primul rînd impersonală: prin el inteligențele umane intră în comuniune". Este de notat că Durkheim diferențiază calitativ universalitatea de generalitate. Cea din urmă rezultă din compararea percepțiilor sau imaginilor și desprinderea, pe această bază, a aspectelor care le sînt comune, a extensiunii lor maxime, act care poate avea un caracter strict individual. Universalitatea „este proprietatea pe care o are conceptul de a putea fi comunicat la o pluralitate de spirite și, în principiu, chiar tuturor spiritelor; or, această comunicabilitate este complet independentă de gradul său de extensiune. Un concept care nu se aplică decît unui singur

obiect, a cărui extensiune, în consecință, este minimă, poate fi universal în înțelesul că este același pentru toate intelectele (entendements)". (De exemplu, conceptul de divinitate, de univers, de materie etc.) Definit în modul acesta, conceptul își arată singur originea. „Dacă el este comun tuturora, este din cauză că este opera comunității": originea lui este socială, nu individuală, sociologică, nu psihologică. Pentru sociologia limbii, important este faptul că orice concept este „consemnat în vocabular", el nu poate fi formulat, păstrat și comunicat decît cu ajutorul cuvintelor: „Este neîndoielnic că limbajul și, în consecință, sistemul de concepte tradus de el, este produsul unei elaborări colective. Ceea ce exprimă este maniera în care societatea, în ansamblul ei, își reprezintă obiectele experienței. Noțiunile care corespund diferitelor elemente ale limbii sînt deci reprezentări colective".

Conținutul acestor noțiuni este o nouă dovadă în favoarea acestui adevăr: „Într-adevăr, nu există cuvinte nici chiar printre cele întrebuințate în mod curent, a căror accepțiune să nu depășească, mai mult sau mai puțin, limitele experienței personale. Deseori un termen exprimă lucruri pe care nu le-am perceput niciodată, experiențe pe care nu le-am trăit niciciînd sau la care n-am fost martori niciodată". De unde această afirmație, de cel mai mare interes pentru sociologia limbii: „În cuvînt se găsește... condensată o întreagă știință la care n-am colaborat, o știință mai mult decît individuală și ea mă depășește în așa măsură, încît nu pot nici măcar să-mi însușesc toate rezultatele. Cine cunoaște toate cuvintele din limba pe care o vorbește și semnificația integrală a fiecărui cuvînt?" Atît conceptele, cît și cuvintele, care nu sînt decît două aspecte ale aceleiași realități spirituale, nu aparțin indivizilor, ci sînt comune unui întreg grup social și corespund „modului în care această ființă specială care este societatea, gîndește

lucrurile din experienţa proprie". În calitatea lor de reprezentări colective, conceptele şi cuvintele „adaugă la ceea ce ne învaţă experienţa personală tot ceea ce colectivitatea a acumulat ca înţelepciune şi ştiinţă în decurs de veacuri". A concepe un lucru înseamnă în acelaşi timp a-i pătrunde elementele esenţiale, a-l situa într-un ansamblu: „fiecare civilizaţie are sistemul său organizat de concepte care o caracterizează". Pus faţă în faţă cu acest sistem de noţiuni şi cuvinte, individul este nevoit să-l asimileze, „pentru că are nevoie de el pentru a comunica (commercer) cu semenii săi, dar asimilarea este întotdeauna imperfectă". Cum arată în alt context, spre deosebire de senzaţii, percepţii şi imagini, conceptele sau reprezentările colective, chiar şi cuvintele care le materializează, sînt „adevărate instituţii sociale" şi cad deci, din acest punct de vedere special, în cîmpul de investigaţie al sociologiei. (Vezi É. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, ed. 1, Paris, 1912. Noi am utilizat ed. 2, Paris, 1925, iar citatele sînt de la pp. 616—638)[2]. Poate că e util să menţionăm că, în unele privinţe, É. Durkheim reia, de pe poziţii sociologice moderne, idei mai vechi, elaborate de W. von Humboldt (*Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin, 1836) şi, pe de altă parte, anticipează unele teorii ale lui Sapir, Whorf etc. amintite şi de noi.

Am stăruit asupra poziţiei celor doi mari sociologi ai Franţei de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, G. Tarde şi É. Durkheim, pentru că influenţa lor asupra sociologiei limbii se resimte pînă azi. Primul a deschis cercetările moderne cu privire la relaţiile interpersonale verbale, care sînt în acelaşi timp fenomene de intercomprehensiune şi interacţiune sociale, deci *sociologia vorbirii;* al

doilea a inaugurat cercetările moderne cu privire la limbă ca tezaur al experienței colective, ca instituție socială, deci *sociologia limbajului*. Ei au influențat de aproape nu numai pe Antoine Meillet, dar și pe Ferdinand de Saussure, cel care, alături de alții, a revoluționat lingvistica din secolul nostru[3].

3.3. Primul mare lingvist care s-a convertit la sociologie (în sensul ei modern), a fost Antoine Meillet. Se pare că orientarea sa sociologică este anterioară influenței lui Durkheim, care l-a invitat să colaboreze la „L'Année Sociologique" cu începere din 1901 și în care a publicat articolul-program intitulat *Comment les mots changent de sens* (Tome IX, 1906). Prima influență în această direcție a fost exercitată de propriul său profesor, Michel Bréal, care începuse „să explice faptele de limbă prin viața omului în societate". În orice caz, în plină maturitate, A. Meillet s-a alăturat lui Durkheim și a întemeiat apoi pe cont propriu o adevărată „școală sociologică franceză" sau „școală sociologică pariziană" de *lingvistică*, adică, în terminologia de azi, de *sociologia limbii*. Cum arată G. Mounin: „El (Meillet) domină o jumătate de secol de activitate lingvistică în Franța, unde a format sau a influențat aproape pe toată lumea"[4]. În chipul acesta, cele două ramuri științifice gemene care ne preocupă, sociolingvistica și sociologia limbii, iau un avînt fără precedent. Cartea lui A n t o i n e M e i l l e t, *Linguistique historique et linguistique générale* (vol I apărut în primă ediție în 1921, iar vol. II, în 1936, cu numeroase reeditări) este și va rămîne multă vreme o lucrare de bază pentru domeniul care ne preocupă.

Astăzi multe din tezele programatice ale lui A. Meillet par banale: „limbajul este un fapt eminamente social", „faptele de vocabular reflectă faptele de civilizație", „principiul celor mai multe schimbări de sens se găsește în repartiția

subiecților vorbitori în diferite grupuri sociale și în trecerea cuvintelor de la un grup social la altul", sarcina lingvisticii generale este „de a determina cărei structuri sociale îi corespunde o anumită structură lingvistică", — dar pe vremea lor erau noutăți importante. Dacă în cele din urmă ele s-au impus, meritul este al celor care le-au formulat pentru prima oară și le-au demonstrat temeinicia. Teza fundamentală a lui A. Meillet că formele și schimbările lingvistice corelează în diferite proporții cu formele și schimbările sociale, de unde sarcina științei de a le studia în interdependență și interacțiune, constituie pînă azi un program esențial al oricărei sociologii a limbii.[5]

Dintre lucrările elevilor, colaboratorilor și adepților lui A. Meillet amintim, numai pentru a puncta aportul acestui curent în dezvoltarea sociologiei limbii, fără gîndul de a le prezenta nici măcar bibliografic, *Le langage: Introduction linguistique à l'histoire*, de J. Vendryes (Paris, 1921), *La langue et la société: Caractères sociaux d'une langue archaïque*, de Alf Sommerfelt (Oslo, 1938) și *Pour une sociologie du langage*, de Marcel Cohen (Paris, 1956).

Cartea lui J. Vendryes, publicată în colecția „L'évolution de l'humanité", dirijată de Henri Berr, nu este numai o introducere lingvistică în istorie, cum arată subtitlul, ci și o introducere lingvistică în sociologie, cum dovedește conținutul. „În același timp instrument și auxiliar al gîndirii — se arată în prefață — limbajul este cel care a permis omului să ia cunoștință de el însuși și să comunice cu semenii săi, el este cel care a făcut posibilă instituirea societății... Istoria umanității presupune, încă de la origine, existența unui limbaj organizat, ea nu s-ar fi putut dezvolta fără limbaj". Acesta este definit, între altele, ca „un act social, întrucît răspunde unei nevoi de comunicare între oameni". Viziu-

nea sa globală este însă semiotică: „Definiția cea mai generală care se poate da limbajului este de a fi un *sistem de semne*. (...) Prin semn trebuie să se înțeleagă aici orice simbol capabil de a servi la comunicarea între oameni. Semnele putînd varia, există mai multe feluri de limbaje. Toate organele de simț pot servi la crearea unui limbaj. Există un limbaj olfactiv și un limbaj tactil, un limbaj vizual și un limbaj auditiv. Există limbaj ori de cîte ori doi indivizi care au atribuit prin convenție un anumit înțeles unui act dat, săvîrșesc acest act pentru a comunica între ei. (...) Totuși, între diferitele limbaje posibile este unul care le întrece pe toate prin varietatea mijloacelor de expresie de care dispune: acesta este limbajul auditiv, numit și limbaj vorbit sau limbaj articulat (...) El este însoțit uneori și mai adesea înlocuit de limbajul vizual. La toate popoarele, mai mult sau mai puțin, gestul scandează cuvîntul, atitudinile feței traduc în același timp cu vocea emoțiile și ideile. Mimica este un limbaj vizual, dar și scrisul este un limbaj de acest gen și în general orice sistem de semnale" (pp. 8—9). Vendryes insistă deopotrivă asupra determinismului social al limbii și asupra determinismului lingvistic al societății: „Limbajul, care este faptul social prin excelență, rezultă din contacte sociale. El a devenit una din legăturile cele mai puternice care unesc societățile și și-a datorat dezvoltarea existenței unei grupări sociale" (p. 13). Consecințele sociale au fost cu atît mai puternice, cu cît „înainte de a fi fost un mijloc de gîndire, limbajul a trebuit să fie un mijloc de acțiune, unul dintre cele mai eficiente de care omul a putut dispune" (p. 17). El a constituit ceea ce se cheamă acum un sistem simbolic de interacțiune socială[6]. De aceea, precizează Vendryes în spirit foarte actual, „numai studiind rolul social al limbajului ne putem face ideea cea mai exactă despre ceea ce este o limbă" (p. 281). Cartea acesta trebuie citită în primul rînd de is-

torici și sociologi, ea a fost scrisă în chip deliberat pentru ei[7].

Lucrarea amintită al lui Alf Sommerfelt este interesantă ca program, chiar dacă realizarea este, din unele puncte de vedere, discutabilă. Ea este considerată de autor ca „o încercare de lingvistică sociologică" și abordează „studiul unei limbi australiene (a tribului Aranta), fără a fi văzut Australia", deci după cercetări de teren ale altora.

Alf Sommerfelt nu este influențat numai de Durkheim și Meillet, ci și de antropologia americană și engleză, iar dintre reprezentanții acestora, mai ales de B. Malinowski, de la care preia teza fundamentală că limba, în formele ei primitive și arhaice, nu este un mijloc de exprimare a ideilor, ci un instrument al acțiunii. De aici afirmații ca: „Limba este un sistem de acțiuni pe care individul trebuie să-l învețe de la alți indivizi mai vîrstnici și care sînt membri ai aceleiași societăți. Ea este un sistem de modele de acțiuni, sistem de *patterns*, după terminologia sociologilor americani. Ea are o existență în afară și deasupra indivizilor care o vorbesc, dar, pe de altă parte, ea nu există decît acolo unde sînt grupuri de indivizi care formează o societate" (p. 2). Sau: „Limba este constituită dintr-un ansamblu de semne, de complexe de articulații la care sînt asociate diferite sensuri... Rolul lor originar (al semnelor lingvistice) a fost de a acționa asupra membrilor societății. Diferitele modele de articulații au dobîndit, prin faptul însuși că sînt modele, un caracter obiectiv. Rolul limbii este deci asemănător cu cel de instrument" (p. 3). El menține însă și teza durkheimistă, încît consideră că „de timpuriu cuvintele au devenit ceva mai mult (decît un sistem de acțiuni): un mijloc prin care societatea nu numai că acționează asupra lumii înconjurătoare, dar, în plus, concepe lumea" (p. 3). Concluzia: „Studiul sistemelor lingvistice va fi deci de primă importanță

pentru cunoașterea dezvoltării legilor gîndirii umane" (p. 9). A. Sommerfelt merge și mai departe: „Se înțelege de la sine că atunci cînd vrem să studiem o societate dată nu este suficient să examinăm numai funcția limbii în acea societate. O societate este o totalitate în care toate elementele constitutive sînt interdependente; ea este un sistem în care fiecare din aceste elemente își are locul lui. Dacă vrem să înțelegem într-adevăr o societate, trebuie s-o studiem ca totalitate... Cînd studiem o societate ca totalitate, descoperim că fenomene ale căror relații cu alte aspecte ale societății ar părea, la prima vedere, îndepărtate și îndoielnice, sînt determinate de întreg" (p. 4). Pentru „lingvistica sociologică", esențiale sînt raporturile sau corelațiile dintre „organizația socială" și „civilizația din care face parte o limbă" (pe de o parte) și aspectele principale ale acelei limbi, deci nu numai lexicul și semantica, dar și „sistemul fonologic", „structura morfologică", „elementele formative", „categoriile gramaticale" etc. (pe de altă parte). Deci un program clar și precis pentru ceea ce se numește azi sociolingvistică, important însă și pentru locul pe care-l ocupă limba în viața socială, deci pentru sociologia propriu-zisă a limbii, care preocupă pe sociologi. Dealtfel Alf Sommerfelt a susținut încă din 1932 că „lingvistica este o știință sociologică"[8].

Cartea lui Marcel Cohen, *Pour une sociologie du langage*, este de reținut din două puncte de vedere esențiale: a) ea nu mai dorește să fie o simplă „lingvistică sociologică", ci o „sociologie a limbajului" în toată puterea cuvîntului; b) ea părăsește poziția sociologică durkheimistă (care a fost a lui Meillet, Saussure, Sommerfelt etc.), pentru o poziție *marxistă*. Este prețioasă și pentru cele cîteva pagini de bibliografie: „Sociologia marxistă și lingvistica". Ea intră deci în documentarea obligatorie a oricărui sociolog și lingvist de orientare marxistă. Se poate spune același lucru

despre concluziile lui G. Mounin la cartea citată anterior, intitulată: *Marxisme et linguistique*[9].

3.4. O altă mare mișcare științifică interesată de raporturile dintre societate și limbă este reprezentată de „școala americană de antropologie", inițiată și îndrumată de Franz Boas. Aparțin acestei mișcări un număr foarte mare de savanți, dintre care unii (de exemplu, E. Sapir) sînt considerați, alături de F. Boas, printre întemeietorii sociologiei limbii[10]. Interesul antropologiei pentru limbaj este mai vechi, dar nu amintim decît mișcarea cea mai influentă, cu foarte numeroși adepți în viață[11].

Față de curentul inițiat de A. Meillet în sociologia limbii, cel inițiat de F. Boas prezintă două deosebiri principale: el acordă o întîietate indiscutabilă cercetărilor de teren, deci unor limbi vii, așa cum se desfășoară ele în realitate, cele mai multe fiind lipsite de scrieri (deci „limbi primitive"), pe de altă parte studiază limba în contextul ei natural, împreună cu toate celelalte fenomene sociale și culturale, în interdependența și interacțiunea lor efectivă, fără izolări artificiale și fără preferințe pentru unul sau celălalt din multele aspecte ale societății. Cercetătorii sînt de acord să considere apariția părții I. din *Handbook of American Indian Languages* de sub dir. lui F. Boas (Washington, 1911), în special *Introducerea* acestuia, ca o dată importantă în constituirea disciplinei pe care o înfățișăm. (Partea a II-a a cărții citate a apărut tot la Washington, în 1922; colaboratori: Edward Sapir, Leo J. Frachtenberg și Waldemar Bogoras). O prezentare succintă, dar foarte precisă a concepției sale despre limbaj se găsește în cap. IV, *Language*, din *General Anthropology*, apărută în 1938 sub dir. lui Fr. Boas, care precizează chiar în Introducere că: „... viața biologică și culturală a omului este un întreg și nu putem să ne dăm seama despre toate problemele impor-

tante ale istoriei omenirii dacă tratăm viaţa socială ca şi cum ar fi suma elementelor separate (care o compun). Este necesar să înţelegem viaţa şi cultura ca un întreg" (p. 5). În această concepţie, „limbajul... cuprinde mijloacele prin care sînt exprimate şi transmise altora experienţele senzoriale, emoţionale şi voliţionale ale unui individ" (p. 124). La nivelul vieţii nu vorbesc decît indivizii, mijloacele vorbirii şi rosturile ei sînt însă sociale.

Dintre elevii şi colaboratorii lui Boas, cel care s-a dedicat în mod special studiilor lingvistice şi a creat el însuşi o şcoală cu răsunet mondial, a fost Edward Sapir. Lucrarea sa, *Language*, apărută la New York în 1921, este considerată ca „opera care rămîne, unul dintre cele cinci sau şase tratate fundamentale de lingvistică din prima jumătate a secolului al XX-lea" (G. Mounin). Dar în acelaşi timp, autorul ei este unul din iniţiatorii cercetărilor privitoare la limbaj ca un aspect al vieţii sociale, deci ai sociologiei limbii. (Utilizăm trad. fr. *Le langage: Introduction à l'étude de la parole*, Paris, 1967.) „Ideea care stă la baza acestei lucrări — după propriile cuvinte ale autorului — este de a arăta... în ce constă esenţa limbajului, care sînt variaţiile lui în funcţie de loc şi timp şi care sînt relaţiile sale cu alte interese umane primordiale, ca problema gîndirii, natura evoluţiei istorice, rasa, cultura, arta" (p. 5). După E. Sapir, ca după marea majoritate a lingviştilor moderni, „limbajul este un mijloc de comunicare strict uman şi neinstinctiv a ideilor, emoţiilor şi dorinţelor prin intermediul unui sistem de simboluri anume create" (p. 12). „Elementele limbajului, simbolurile care sînt, dacă ne putem exprima astfel, etichetele a ceea ce cunoaştem, trebuie ataşate mai repede la grupuri întregi, la categorii bine definite de produse ale experienţei, decît la un singur produs. Numai aşa devine posibilă comunicarea ideilor, căci experienţa unică rămîne, în fond, în conştiinţa individuală şi

propriu vorbind, este incomunicabilă. Pentru a se putea stabili comunicarea, această experienţă individuală trebuie să intre într-una din categoriile tacit recunoscute de către colectivitate" (p. 16). E. Sapir insistă, cu folos şi pentru sociologia limbii, asupra posibilităţilor — pe care le consideră „practic nelimitate" — de transfer a simbolismului lingvistic. Aşa, de exemplu, „formele scrise sînt simboluri secundare ale simbolurilor vorbite, simboluri de simboluri", iar alfabetul Morse, folosit în telegrafie, este „simbolul unui simbol de simbol" (el substituie bătăi lungi sau scurte, linii sau puncte literelor, care, la rîndul lor, se substituie sunetelor). Uşurinţa aceasta cu care simbolismul vorbirii poate fi transferat de la un simţ la altul, de la o tehnică la alta, „indică în sine că sunetele vorbirii nu sînt singurele elemente esenţiale ale limbajului şi că faptul acesta rezidă mai mult în clasificare, în sistemul formelor şi în raporturile conceptelor". De unde concluzia: „limbajul ca structură constituie, prin aspectul său interior, tiparul (le moule) gîndirii" (p. 25). În altă lucrare a sa (trad. fr. *Linguistique*, Paris, 1968), E. Sapir consideră limbajul ca „un ghid al realităţii sociale". „Cu toate că de obicei nu este conceput ca fiind de un interes primordial pentru specialiştii în ştiinţele sociale, el (limbajul) condiţionează în realitate foarte puternic întreaga noastră gîndire despre problemele şi procesele sociale. Oamenii nu trăiesc numai în lumea obiectivă, nici în cea a activităţii sociale, în sensul obişnuit al acestei expresii, ci sînt supuşi într-o largă măsură limbii particulare care a devenit mijlocul de expresie al societăţii lor. Este cu totul inexact să se creadă că... noi intrăm în contact cu realitatea fără ajutorul limbajului şi că acesta nu este decît un instrument de o importanţă secundară, care ne permite să rezolvăm probleme specifice de comunicare sau reflecţie. De fapt, «lumea reală» este în mare parte întemeiată inconştient pe deprinderile lingvistice ale grupului. Nu există două limbi îndeajuns de asemănătoare pentru a le

puteă considera ca reprezentînd aceeaşi realitate socială. Lumile în care trăiesc diferitele societăţi sînt lumi distincte şi nu doar aceeaşi lume sub etichete diferite... Dacă vedem, auzim şi în general percepem aşa cum o facem, aceasta este, într-o largă măsură, din cauză că deprinderile lingvistice ale comunităţii noastre favorizează anumite moduri de interpretare" (pp. 134—135).

Poziţia aceasta oarecum moderată a pregătit faimoasă „ipoteză a lui Whorf", după care limba condiţionează modul în care vedem, concepem şi interpretăm lumea din afară, constituind o adevărată prismă prin care privim, ceea ce ar avea drept consecinţă că există atîtea moduri de a vedea lumea, atîtea viziuni cîte limbi există, ceea ce se consideră în general ca o exagerare, fără a i se contesta orice „sîmbure de adevăr"[12].

Independent de mişcarea ştiinţifică iniţiată de Fr. Boas în S.U.A., cu influenţe în toată lumea, s-a iniţiat în Anglia, tot în cadrul antropologiei, o mişcare similară, cu preocupări foarte dezvoltate privitoare la raporturile dintre societate şi limbă, care a exercitat şi ea o influenţă foarte mare, tot pe plan mondial, şi asupra sociologiei limbii. Ne referim la curentul antropologic al lui Bronislaw Malinowski, inaugurat mai ales prin cercetările sale de teren în Arhipelagul Trobriand (Melanesia) şi consemnate, în ceea ce priveşte limba, în lucrarea *Coral Gardens and Their Magic*, Part. II, *The Language of Gardening* (London, 1935). Dintre reprezentanţii acestei şcoli care s-au dedicat în special studiilor lingvistice, considerate cu drept cuvînt ca sociolingvistice, cel mai proeminent este J. R. Firth (*Papers in Linguistics*, 1934—1951, London, 1957).

Firește, mai toate cercetările etnografice şi antropologice (de antropologie socială şi culturală), în special cele de teren, ca şi cele etnografice şi folclorice au abordat şi continuă să abordeze, aproape obligatoriu, şi probleme de sociologia limbii, în

sensul acesta foarte general, al raporturilor dintre limbă și societate.

3.5. În afară însă de diferitele școli, curente, direcții cu caracter colectiv foarte pronunțat, contribuții importante la dezvoltarea sociolingvisticii și sociologiei limbii au adus mai toți lingviștii, antropologii și etnologii care nu s-au mulțumit cu procedeele tradiționale de izolare a fenomenelor care îi preocupă, de contextul lor social-istoric în care apar și se dezvoltă. Se poate afirma, mai ales pentru lingvistică și antropologie, că nu există nici un reprezentant mai de seamă al lor care să nesocotească problema raporturilor dintre limbă și societate. Chiar numai înșirarea numelor și operelor acestor cercetători ar depăși cu mult spațiul de care dispunem. De aceea procedăm tot numai selectiv, de fapt exemplificativ, doar pentru a semnala o problematică, a fixa unele puncte de reper[13].

Ne oprim numai asupra cărții celebre a lui Leonard Bloomfield, *Language*, apărută la New York în 1933, care a făcut epocă în istoria lingvisticii (utilizăm trad. fr. *Le langage*, Paris, 1970) și asupra lucrării colective, *Le langage*, apărută în *Encyclopédie de la Pléiade*, sub direcția lui André Martinet, Paris, 1968. Amîndouă sînt lucrări de lingvistică, dar amîndouă acordă raporturilor dintre limbă și societate o atenție deosebită. Evident, putem să ne referim tot atît de bine la lucrarea celebră, creatoare și ea de epocă, a lui Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale* (publ. par Ch. Bally et A. Sechehaye, avec la collab. de A. Redlinger, Paris, 1916, republicată tot la Paris în 1971), dar ea este în general foarte bine cunoscută și de sociologi.

Leonard Bloomfield își începe cartea cu această afirmație: „limbajul are un rol important în viața noastră" și cum „viața noastră" este în primul rînd viață socio-culturală, sîntem puși direct, fără nici un ocol, în plină problematică de sociologia limbii (care este rolul limbajului în societate și cultură?).

Un capitol întreg (II) este dedicat „utilizării limbajului". După Bloomfield, „în discursul uman diferitele sunete au semnificații diferite: a studia această coordonare a anumitor sunete cu diferite semnificații, înseamnă a studia limbajul". „Această coordonare permite oamenilor să acționeze unii asupra altora cu o mare precizie. (...) Într-o societate umană, indivizii cooperează prin mijlocirea undelor sonore" (p. 31). Capitolul următor (III) este chiar de sociologia limbii, el este intitulat: „Comunitatea lingvistică" și este urmat de un capitol (IV), care de asemenea interesează sociologia limbii: „Limbile lumii". Comunitatea lingvistică este feritele sunete sau semnificații diferite: a studia aprin intermediul vorbirii", deci ca o unitate socială vorbitoare (nu mută), cum sînt toate unitățile sociale reale. Este deci un avertisment direct dat sociologilor care tratează de obicei societățile umane ca realități tăcute. „Toate activitățile zise superioare ale omului — activitățile specific umane — nasc din relațiile strînse ale indivizilor, pe care le numim societate și aceste relații, la rîndul lor, sînt bazate pe limbaj; din cauza aceasta comunitatea lingvistică este forma cea mai importantă de grup social" (p. 44). De aici însemnătatea deosebită a limbii materne ca primă limbă pe care o învățăm și apariția unui șir foarte lung de probleme sociologice, începînd cu diferențierile interioare din sînul fiecărei comunități lingvistice (graiurile locale, legate de teritoriu sau varietățile lingvistice funcționale, legate de diviziunea socială a muncii, de stratificarea socială și culturală), terminînd cu contactele dintre diferitele comunități lingvistice, cu toate consecințele lor (multilingvism, limbi de relații comerciale, diplomatice etc., limbi de cultură, limbi de cult religios, limbi artificiale etc.). În cadrul societăților stratificate, diferențele cele mai frapante în modul de a vorbi al oamenilor sînt determinate de clasele sociale. „Copiii născuți în familii privilegiate — scrie Bloomfield — ajutați de avere, de tradiție sau educație, devin vorbitori

de ceea ce se cheamă o engleză «bună»; lingviștii preferă să-i dea numele necompromițător de engleză *standard*. Copiii mai puțin norocoși devin vorbitori ai unei engleze «proaste» sau ai unei engleze «populare», pe care lingviștii preferă s-o numească engleză *non-standard*" (pp. 49—50). Pe plan internațional, limbile cele mai răspîndite sînt, pînă în prezent, ale imperialiștilor și colonialiștilor (spanioli, englezi, francezi), pentru că au fost impuse prin mijloace politico-administrative țărilor subjugate. Capitolele IX (*Semnificația*), XIX (*Geografia dialectală*), XX—XXVII — despre istoria limbii (schimbări și împrumuturi) și XXVIII (*Aplicații și perspective*), tratează numeroase probleme de sociologia limbii, asupra cărora, din păcate, nu putem stărui. Mai notăm numai aceste două afirmații de la sfîrșitul cărții: „O informație descriptivă adecvată a limbilor este o condiție prealabilă necesară înțelegerii istoriei"; „Dacă studiul limbajului ne poate ajuta să înțelegem și să controlăm evenimentele umane nu este încă decît o perspectivă, s-ar putea ca ea să nu fie îndepărtată fără nici o speranță" (p. 480). Atît trecutul istoric al omenirii, cît și viitorul ei sînt în același timp probleme majore ale sociologiei. Dacă studiul limbii aduce o lămurire cît de neînsemnată la înțelegerea desfășurării lor — formulare foarte modestă, pentru că rezultatele de pînă acum dovedesc, fără putința nici unei îndoieli, că este vorba de un aport de mare anvergură — sociologia nu se poate dezinteresa de el și este necesar să-și constituie ea însăși ramuri lingvistice de cercetare. Alături de Meillet, Saussure, Sapir și alți mulți lingviști și antropologi, opera lui Bloomfield invită fără rezerve la constituirea unei sociologii a limbii. Pasul acesta, în momentul de față, este realizat.

3.6. Stadiul acesta ultim, văzut din punctul de vedere al lingvisticii, este foarte bine prezentat în lucrarea enciclopedică, *Le langage*, de sub direcția unuia din marii lingviști ai vremii noastre, André

Martinet. Ea este cu atît mai interesantă cu cît autorii n-au dorit să facă, în cadrul ei, decît lingvistică şi nimic altceva. Împotriva acestei dorinţe, exprimată chiar de Martinet în *Prefaţă*, ei au fost obligaţi de orientarea generală a cercetărilor umanistice din vremurile noastre să-şi calce programul şi deci să-şi amplifice consideraţiile de strictă specialitate cu numeroase şi foarte valoroase incursiuni în domeniul antropologiei, etnologiei, psihologiei, sociologiei, culturologiei şi chiar al noologiei. Indicăm numai cîteva din preocupările care ţin, în chip indiscutabil, de sociologia limbii. Chiar şi numai titlurile secţiilor, cu atît mai mult ale unora din capitole, arată clar orientarea multidisciplinară. Secţiile sînt intitulate: limbajul, comunicarea, limba, achiziţia limbajului de către copii, tulburările limbajului, funcţiile secundare ale limbajului, reprezentările grafice ale limbajului, limbajul şi grupurile umane, evoluţia limbilor, cîteva tipuri de limbă, limbile în lumea contemporană, familiile de limbi. Aproape toate interesează deopotrivă şi sociologia, nu numai lingvistica, — sociologia în general, nu numai ramurile ei specializate sau de interferenţă, cum sînt sociologia limbii sau sociolingvistica. Fenomenul ar trebui să dea de gîndit mai ales sociologilor care, în acest domeniu, au rămas în urmă în împlinirea propriilor lor sarcini.

Frédéric François, care semnează primul capitol (*Limbajul şi funcţiile lui*) constată, ca noi toţi, că „toate grupurile umane" se servesc de o limbă, dar limbile lor sînt foarte diferite, pentru a se întreba, ca şi noi, de unde derivă acest fenomen şi care sînt consecinţele lui. Lingvistica este ştiinţa limbajului uman, dar există deopotrivă alte două posibilităţi de a aborda limbajul, una (evolutiv) *amonte*, axată pe întrebarea cu privire la factorii care determină capacitatea oamenilor de a vorbi şi a înţelege limba, alta *aval*, axată pe întrebuinţările sociale ale limbii şi consecinţele acestor în-

trebuințări (p. 3). În această concepție, *amonte* de lingvistică s-ar situa biologia și psihologia, iar *aval* sociologia și culturologia. Epistemologic, frontierele acestea sînt însă simple deziderate, pentru că François constată fără echivoc că „lingvistica și-a dobîndit autonomia în ziua în care a încetat să privilegieze vreuna din întrebuințările limbii, gîndirea, exprimarea sau reprezentarea realității în particular, pentru a afirma că, în principiu, chiar în aceste întrebuințări, dintre cele mai pregnante, organizarea unei limbi nu se explică decît dacă este considerată ca un instrument de comunicare propriu unui grup social, fără a se ocupa mai întîi de obiectul și modalitățile comunicării" (p. 8). În momentul în care limbajul este privit ca un sistem de comunicare — cum vom arăta pe larg într-unul din capitolele următoare — regulile lingvistice ale vorbirii (fonologice, morfologice, gramaticale etc.) sînt dublate de reguli sociale tot atît de puternice, care modifică uneori fundamental situațiile concrete, generînd o semantică socială, alta decît cea lingvistică.

Capitolele următoare din aceeași lucrare înregistrează pe larg fenomenul. După Eric Buyssens (*Le langage et la logique*; *le langage et la pensée*), din „punctul de vedere social" (care nu este singurul) „limbajul este un mijloc de a acționa asupra altuia; viața în societate s-ar reduce la foarte puțin dacă omul nu ar vorbi" (p. 76) — ceea ce este foarte adevărat și constituie teza de bază a sociologiei limbii și în același timp justificarea ei ca ramură științifică. E. Buyssens merge chiar mai departe decît sociologia în general. El consideră că, din moment ce „funcția primordială a limbajului este de a influența anturajul, limbajul trebuie definit ca un mijloc de a acționa asupra auditoriului, nu ca un mijloc de expresie". „Această definiție — după el — se confirmă dacă examinăm ce au comun toate actele limbajului articulat. Orice frază îndeplinește una din următoarele patru funcțiuni: a informa auditoriul, a-l in-

teroga, a-i da un ordin, a-l lua ca martor al unui legămînt; altă posibilitate nu există. Or, aceste patru funcţiuni au în comun faptul că ele constituie moduri de a acţiona asupra auditoriului. Chiar cel care, crezînd în farmece, rosteşte blesteme, fiind singur, se adresează forţelor supranaturale cu speranţa că ele îl vor asculta" (p. 77). Şi ajunge astfel la concluzia: „Diferitele fapte arată că trăsătura convenţională, aşadar socială a limbajului restrînge simţitor raporturile dintre limbaj şi gîndire: nu se poate spune tot, gîndirea este mai bogată decît limbajul" (p. 78).

Tezele acestea sînt foarte discutabile. Cum vom vedea, limba are foarte multe funcţiuni. Faptul că este un mijloc de a influenţa nu exclude funcţia expresivă şi nici alte funcţii. Reducerea lor la patru este arbitrară, iar declaraţia că n-ar exista „altă posibilitate" este dogmatică. (De exemplu, rugămintea, distracţiile şi jocurile verbale, taifasul, arta verbală etc. cer admiterea altor funcţii). Rămîne însă poziţia puternic sociologizantă care stîrneşte, prin ea însăşi, interesul sociologiei pentru limbă: dacă lucrări de lingvistică sînt atît de impregnate de sociologie, este greu de conceput că sociologia se poate dezinteresa la nesfîrşit de problema raporturilor dintre societate şi limbă[14].

Poziţia sociologică menţionată este adoptată, unul după altul, de toţi autorii „enciclopediei" dirijată de A. Martinet. Mai reţinem numai cîteva afirmaţii pentru exemplificare.

În capitolul *La sémiologie*, Luis J. Prieto arată că „În orice act semiotic sau cel puţin în orice act semiotic reuşit se stabileşte, datorită indicaţiei furnizate de semnal, un raport social între emiţător şi receptor, adică între cel care produce semnalul şi cel care îl percepe şi căruia îi este destinată indicaţia" (p. 96)[15].

Tratînd despre *Funcţiile secundare ale limbajului*, Pierre Guiraud scrie: „Limba este instrumentul cu ajutorul căruia comunicăm, transmiţînd altuia gîndirea noastră. Ea este în acelaşi timp suportul

cunoașterii, datorită căruia gîndirea este fixată, analizată, păstrată printr-un sistem de semne corespunzător unei organizări taxologice a realității, după categorii lexicale și gramaticale. În sfîrșit, limba este un mod de expresie, un act prin care se manifestă concret judecățile, emoțiile, dorințele noastre, cum o fac gesturile și strigătele. Forma lingvistică este produsul acelor determinări primare, care sînt expresia, cunoașterea și comunicarea. Dar de ce ne exprimăm? De ce comunicăm? Pentru a informa, de exemplu sau pentru a convinge sau pentru a declanșa o acțiune. La acest nivel, semnele sînt actualizate «în situație» și discursul integrează nu numai ideile semnificate prin convenția sistemului, dar și locutorul, auditoriul, obiectul comunicării și circumstanțele în care se efectuează" (p. 437). În altă parte Guiraud afirmă că „relațiile omului cu limba variază ... după societate și cultura ei și au putut lua istoric forme mai mult sau mai puțin dramatice; individul se găsește însă totdeauna situat în această îndoită postulație: pe de o parte, a se exprima, a cunoaște și a se cunoaște tot mai complet, mai exact, în ceea ce are mai original și mai singular; pe de altă parte, a înstrăina această originalitate pentru a putea comunica. Dar această sărăcire a experienței sale îl smulge din singurătate, pentru a-l îmbogăți cu întreaga experiență a grupului" (p. 464).

Se insistă deci „pînă la refuz" asupra caracterului social (interpersonal, intergrupal, instituțional, istoric, cultural) al limbajului, pentru a se arăta nu numai modul în care corelează cu societatea, dar și importanța lui deosebită pentru societate, deci pentru obiectul de cercetare al sociologiei. O secțiune întreagă, *Le langage et les groupes humains* (pp. 569—771), tratează pe larg probleme lingvistice și sociologice atît de îmbinate, încît nici nu pot fi precis diferențiate. Ea cuprinde următoarele capitole: *Langue, dialecte, patois; Les Sabirs; Les créoles; Les argots; Unilinguisme et*

multilinguisme; Enseignement et apprentissage d'une langue seconde; La traduction humaine; La traduction automatique. Aproape toate sînt reluate, sub diferite perspective, și de sociologia limbii. Se poate spune, într-o măsură oarecare, același lucru și despre secțiunea *L'évolution des langages,* dacă evoluția limbilor corelează sau afectează în vreun fel sau altul evoluția societății[16].

3.7. Am stăruit mai pe larg asupra preocupărilor lingvistice și antropologice cu privire la raporturile dintre limbă și societate, pentru că pînă acum acestea sînt domeniile în care au fost cercetate nu numai cel mai insistent, dar și cel mai eficient. În lucrările propriu-zise de sociologie, problema este mai puțin cercetată, iar de cele mai multe ori, complet ignorată. De aici și dificultatea de a separa sociolingvistica de sociologia limbii: problema raporturilor dintre limbă și societate este tratată, de cele mai multe ori, sub amîndouă aspectele de aceiași autori, în aceleași lucrări. Totuși se pot desprinde, cu un grad oarecare de certitudine, unele linii specific sociologice în studiul limbii, nesemnificative pentru lingviști, care, cum am spus, se referă de fapt la studiul societății, pentru că nu mai urmăresc fenomenele de limbă ca atare, în raporturile cu societatea, ci procedează exact invers, ocupîndu-se de descrierea, înțelegerea și explicarea sincronică și diacronică a fenomenelor sociale prin raportarea lor, atunci cînd este cazul, la fenomene lingvistice.

Eforturile făcute în această direcție pînă la al doilea război mondial au fost destul de reduse. Ele sînt consemnate, de exemplu, în marele dicționar sociologic de sub redacția lui Alfred Vierkandt, nu însă de către un sociolog, ci de către un lingvist, L. Weisgerber. (Vezi art. *Sprache,* în *Handwörterbuch der Soziologie,* Stuttgart, 1931, pp. 592—608.) Se considerau, la acea dată, ca probleme de interes pentru *sociologia limbii* (*So-*

ziologie der Sprache), I. *Limba unei comunități ca bun cultural* (Kulturgut): a) *limba ca produs social obiectiv*, b) *limbă și gramatică* (dicționar), c) *structura sociologică a unei limbi* (dialecte, limbi speciale, limba scrisă), d) *delimitarea istorică a limbii, evoluția limbii*. II. *Acțiunea limbii și locul ei în cultura de ansamblu:* a) *limba ca formă societală de cunoaștere*, b) *diferențieri și înrudiri între limbi*, c) *limba și celelalte bunuri culturale*. III. *Comunitatea de limbă:* a) *formele comunității lingvistice*, b) *integrarea indivizilor în comunitatea lingvistică*, c) *sociologia vorbirii*, d) *constituirea comunității lingvistice*, e) *raportul între popor și limbă*. Lista bibliografică începe cu constatarea că „o prezentare amănunțită a sociologiei limbii pînă acum (1931) lipsește". Sînt amintite, ca orientare generală, două studii din *Hauptprobleme der Soziologie* (*Erinnerungsgabe für Max Weber*), München 1925, consultate și de noi: L. Jordan, *Sprache und Gesellschaft* și K. Vossler, *Die Grenzen der Sprachsoziologie;* apoi L. Jordan, *Essai de sociologie linguistique*, în „The Romanic Review", XX, 1929; Ch. Bally, *La contrainte sociale dans le langage*, în „Revue internationale de sociologie", 35, 1927. E vorba exclusiv de lingviști cu preocupări de sociologia limbii[17].

După al doilea război mondial lucrurile s-au schimbat simțitor. Interesul pentru raporturile dintre limbă și societate a depășit cercul lingviștilor și al antropologilor, pentru a se impune din ce în ce mai mult și altor cercuri științifice, între care, într-o măsură oarecare, și sociologilor. Pentru pătrunderea și încadrarea acestei probleme în sociologie amintim, tot numai pentru exemplificare, cîteva lucrări de mare răspîndire, elaborate de sociologi de profesie, ca Talcott Parsons, Georges Gurvitch, René König, personal sau sub directa lor îndrumare.

Talcott Parsons consideră limbajul ca un „fundament al culturii" (groundwork of culture), întrucît el constituie „cel mai general și elementar

mecanism al comunicării (mijloc de comunicare) și astfel al integrării sociale la nivelul cultural al organizării acțiunii". Preocupat mai mult de „universale" (universals in society), el socotește că „limbajul ar trebui... să aibă o structură direct comparabilă cu structura altor mecanisme de acest fel,... de exemplu, cu moneda". Pentru Parsons, limba are funcții sociale asemănătoare cu ale banilor: un mijloc simbolic de schimburi între diferitele grupuri sociale și între indivizi, ca și o „măsură a valorii". Comunicarea prin limbaj constă în „transmiterea mesajelor de la o unitate a sistemului social la celelalte", iar consecințele ei îi măsoară valoarea. Analogia aceasta cu banii, departe de a-l fi ajutat pe Parsons în teoria sociologică a limbajului, l-a dus la concluzii superficiale, pentru care este criticat deseori cu severitate[18].

În altă lucrare de sinteză, *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (New Jersey, 1966), T. Parsons reia problema într-o viziune mai largă. (Folosim traducerea franceză, *Sociétés: Essai sur leur évolution comparée*, Paris, 1973). „Un limbaj — afirmă Parsons — nu este un simplu conglomerat de simboluri folosite în trecut, ci un sistem de simboluri semnificative în raport cu un cod. Un cod lingvistic este o structură *normativă* paralelă cu cea constituită de valorile și normele sociale și chiar poate fi considerat cu drept cuvînt ca un caz particular al normei, dacă se ține seama de implicația lui culturală" (p. 26). Referindu-se la „societatea primitivă", caracterizată de etnologi și antropologi prin importanța pe care o au în sînul ei orientările magico-religioase și legăturile de rudenie, T. Parsons acordă, alături de alții, o atenție egală altor două „ansambluri" caracteristice: tehnologia și natura simbolică a comunicărilor sociale, pentru a le socoti pe toate patru ca „elemente definite analitic ale unui sistem social primitiv, legîndu-le de exigențele de funcțio-

nare ale societăților primitive, iar mai tîrziu, de tendințele de dezvoltare spre societăți mai complexe" (p. 43). Limba face parte dintr-un „sistem de simbolism constitutiv", care „are un rol în procesele sociale prin includerea sa într-un cod de comunicare mai vast, în același timp operativ și normativ" (p. 45). Deci din nou preocupări care depășesc sociologia limbii, fiind totuși un progres față de trecut, pentru că limbajul nu mai este omis din teoria sociologică[19].

Încadrarea limbajului într-o „teorie a schimburilor sociale" este destul de frecventă. „Metoda noastră — precizează Claude Lévi-Strauss — constă în a postula o analogie de structură între diferitele categorii de fapte sociale și limbaj, care constituie faptul social prin excelență. (...) Studii paralele, realizate la diverse nivele, lasă să se întrevadă contururile unei teorii generale a societății: vast sistem de comunicare între indivizi și grupuri, în cadrul căruia se disting mai multe etaje: cel al rudeniei, care se perpetuează prin schimburi de femei între grupuri de rude; cel al activităților economice, în care bunurile și serviciile se schimbă între producători și consumatori; și cel al limbajului, care permite schimbul de mesaje între subiecți vorbitori". (Cl. Lévi-Strauss, *Religions comparées des peuples sans écriture*, în *Problèmes et méthodes d'histoire des religions*, Paris, 1969). În același sens, după Pierre Clastres, „societatea se definește în primul rînd prin cele trei nivele fundamentale ale schimbului de bunuri, femei și cuvinte". (*Échange et pouvoir: Philosophie de la chefferie indienne*, în „L'Homme", II. 1. 1962)[20]. Problema este reală și deci meritată să fie reținută de sociologie, dar sociologia limbii avansează mai puțin pe baza unor studii „analogiste", decît a unor studii care țin seama concomitent de specificul ei.

În *Traité de sociologie* (publ. sub dir. lui Georges Gurvitch — 2 vol., Paris, 1960), limba-

jul este tratat ca „operă de civilizaţie" (oeuvre de civilisation) alături de religie, cunoaştere, morală, drept, artă, literatură etc. Capitolul *Problèmes de la sociologie du langage* (vol. 2, pp. 255—277) este redactat de Georges Granai. Acesta îşi începe studiul cu observaţia, foarte justă şi necesară, că nu trebuie să se confunde limbajul cu limba. De aceea îşi expune consideraţiile în două părţi: I. *Limbajul şi existenţa socială*, II. *Limba şi societatea*. Limbajul articulat sau auditiv presupune o tehnică corporală foarte complexă (mişcări ale diferitelor organe vocale etc.), care nu ţin de domeniul sociologiei. Aceasta este interesată de limbă numai în măsura în care constituie o comunicare, o relaţie între cei care o întrebuinţează, adică între vorbitori. Din acest punct de vedere, „limbajul sau, mai bine zis, conţinutul limbajului apare ca o *legătură*, o *mediaţie* care se stabileşte între subiecţi" (p. 256). Semnele lingvistice au un caracter simbolic, ele simbolizează altceva decît pe ele însele, ceea ce arată „zădărnicia oricărei tentative care ar căuta să reducă limbajul la un sistem formal de semne": „comunicarea nu este efectivă decît dacă îl face pe interlocutor să participe la semnificat (signifié), adică la obiectele pe care semnele le simbolizează" (p. 263). Autorul îşi rezumă astfel poziţia: „*Limbajul* este pasibil de o dublă analiză, de unde echivocul unei expresii ca «sociologia limbajului». Ca *act*, limbajul face parte din fenomenul social total, adică din existenţa socială însăşi, mai înainte de toate manifestările, cristalizările şi lucrările sale. El exprimă, în acelaşi timp, raporturile subiecţilor şi universul simbolizat la care se referă experienţa subiecţilor şi care se numeşte *civilizaţie*. Actul limbajului şi societatea concepută ca mod de existenţă se condiţionează reciproc într-un raport de implicaţie mutuală, care interzice posibilitatea de a deduce un termen din celălalt, limbajul din societate sau societatea din limbaj. În această privinţă, cine zice limbaj zice societate. Dar ca *vehicul de comuni-*

care limbajul este un sistem de semne care trimite la conceptele pe care le semnifică după norme independente de locutor: *limba*. Instrument de comunicare, limba se impune subiecților individuali și colectivi ca o *operă de civilizație*, produs al existenței sociale și parte din patrimoniul cultural al grupului. Aplicată la limbă, concepută ca sistem autonom de procedee lingvistice, expresia «sociologia limbajului» capătă înțelesul pe care am încercat să-l definim. Operă de civilizație, limba devine o crustă a societății: ea nu face parte din aceasta decît în măsura în care îi asigură realizarea, utilizînd-o. Vehicul de comunicare între oameni, limba intervine în structura socială căreia îi asigură coeziunea" (pp. 276—277)[21].

O prezentare foarte sistematică a ceea ce este sociologia limbii pe plan mondial, de la primele ei formulări pînă azi, se găsește în *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, de sub red. lui René König, vol. 2, Stuttgart, 1969. Capitolul *Soziologie der Sprache* aparține lui Thomas Luckmann (pp. 1050—1101, din care, începînd cu p. 1087, o foarte utilă „bibliografie selecționată"). Acesta înregistrează, printre problemele cele mai însemnate ale sociologiei limbii din zilele noastre: influența culturii, a diviziunii cunoștințelor și a structurii sociale asupra formelor lingvistice, stilului verbal, întrebuințării limbii și evoluției ei. În ansamblu, sociologia limbii adoptă două perspective, fiecare cu probleme specifice: A. *Perspectiva diacronică:* a) limbă și societate în istorie, b) limba și biografia socială (socializare, formarea personalității); B. *Perspectiva sincronică:* a) încrucișarea structurilor globale (întrepătrunderea dintre limba, cultura și structura socială a unei societăți într-o epocă dată), b) vorbirea și situația socială (dependența vorbirii de împrejurările vieții sociale etc.). O altă preocupare a sociologiei limbii se referă la funcțiile sociale ale limbajului, dintre care cea comunicativă, în sens

de intercomprehensiune, de relații bazate pe semnificații, deci de ordin semiotic, este considerată ca principală, iar altele, ca funcțiile indicative, fatice etc., sînt considerate ca secundare[22].

Ar merita o analiză specială, pentru aportul ei la dezvoltarea sociologiei limbii, cu toate că, în general, o depășește, teoria cunoscută sub numele de *interacționism simbolic*, amintită numai în treacăt, pentru că nu avem posibilitatea s-o dezbatem pe larg. Ea este prezentată în toată amploarea ei de unul dintre adepți, Arnold M. Rose, în cîteva propoziții fundamentale, dintre care cea mai lămuritoare se referă la faptul incontestabil că „omul nu trăiește numai într-un mediu natural, ci și în unul simbolic, el poate fi stîrnit la acțiune deopotrivă prin simboluri și stimulenți fizici" — *societatea* este înainte de orice „o rețea de indivizi aflați în interacțiune unii cu alții", iar *cultura* este un complex de „semnificații și valori (deci simboluri -n.n.) care se referă unele la altele, prin intermediul cărora indivizii intră în interacțiune"[23].

Simbolismul societal este mai cuprinzător decît *limba*, dar, fără îndoială, aceasta a fost și rămîne în continuare componenta lui cea mai de seamă, în înțelesul foarte precis că partea cea mai activă și eficientă a interacțiunilor sociale este constituită de simbolismul lingvistic (vorbit sau scris).

3.8. Întrucît nu avem posibilitatea să tratăm decît foarte puține dintre numeroasele probleme care preocupă în prezent sociologia limbii, chiar și pe acestea foarte sumar, încheiem capitolul de față cu o listă a celor mai importante din aceste preocupări. Lăsăm la o parte intenționat problema influențelor sociale exercitate asupra limbii ca atare (fonologie, morfologie, gramatică), pentru că acestea țin de lingvistică în genere și nu interesează decît indirect sociologia. Exceptăm lexicul și semantica, prin care limba însăși se revarsă în afară, în sensul că indică realități semnificate, prin natura lor extralingvistice, dar nu și extra-

sociale, nefiind desprinse de existența și experiența socială a oamenilor[24].

O disciplină științifică aflată încă în faza căutărilor și delimitărilor, cum este sociologia limbii, care nu-și are fixată încă nici problematica, nici terminologia, nici metodologia, nu poate fi prezentată util decît cu ajutorul cîtorva „indicatoare de drum", al unor grupaje foarte deschise de preocupări, fără a prejudeca sub nici o formă asupra lor, nici în sensul că vor rămîne și se vor dezvolta, nici în sensul că se vor amplifica și spori cu altele, tot atît de însemnate.

Legătura cea mai sigură, perceptibilă direct, între societate și limbă este *comunitatea lingvistică*, existența a numeroase colectivități umane atît în trecutul istoric, cît și în zilele noastre, care se caracterizează prin faptul că vorbesc aceeași limbă. Frontierele limbilor marchează și anumite frontiere sociale: cei care vorbesc aceeași limbă pot comunica unii cu alții, se pot înțelege reciproc, pe cînd cei care vorbesc limbi diferite întîmpină bariere lingvistice foarte puternice, care sau îi izolează definitiv, sau îi obligă să găsească „treceri" de altă natură. De aici problema mare a raporturilor dintre diferitele comunități lingvistice în care găsim fenomene ca multilingvismul, limbi de relații comerciale (limbi simplificate), diplomatice, științifice etc., efortul de a crea o limbă universală, instituția interpreților și traducătorilor, înlocuirea limbii vorbite cu alte mijloace de comunicare etc. Fiecare din aceste soluții, o dată adoptate, au urmări asupra colectivităților respective, asupra relațiilor dintre ele, asupra culturii și limbii lor, asupra modului lor de viață și de gîndire.

În interiorul comunităților lingvistice apar, în funcție de loc, timp și împrejurări, procese de diferențiere și de unificare, unele limbi sînt puternic „dialectizate", altele puternic „unificate", ceea ce exprimă fenomene sociale corespunzătoare, tendințe „centrifuge" sau „centripete" în sînul societății respective. „Dialectizarea", în sens de dife-

renţiere lingvistică internă, în cadrul aceleiaşi limbi, nu se petrece numai teritorial, ci şi clasial, profesional, după vîrstă (există pretutindeni un limbaj al copiilor), uneori după sex (există societăţi cu limbaje diferite pentru femei şi bărbaţi), cu urmări sociale foarte precise, unele de izolare, altele de dominare etc. Se vorbeşte din ce în ce mai insistent de „dialecte sociale", „dialecte profesionale" etc., ca şi de „moduri de a vorbi" clasiale, populare, vulgare, culte, standard etc.

Tot în interiorul comunităţilor lingvistice se pun probleme sociolingvistice dintre cele mai importante ca: tezaurul cultural pe care-l reprezintă limba ca formaţie obiectivă; contribuţia limbii la formarea şi desfăşurarea tradiţiilor şi deci la continuitatea şi consolidarea societăţilor; influenţa ei asupra modului de a percepe, a interpreta şi a gîndi lumea, precum şi asupra formării personalităţii umane şi a comportamentelor sociale; caracterul sociogen şi culturogen al limbii; aportul ei la formarea popoarelor şi a altor unităţi sociale, a specificului naţional, regional, local, a culturilor orale şi scrise, a unor opere de civilizaţie de natură verbală, cum sînt folclorul, mitologia, elocinţa, literatura, filosofia, ştiinţa, instrucţia etc.; apariţia unor activităţi şi instituţii sociale axate direct pe problemele de limbă, cum sînt metodele de învăţare şi cultivare a limbii materne, de însuşire a limbilor străine, învăţămîntul limbilor, studiile despre limbă, institutele de cercetare a limbii şi chiar limba literară, limba ştiinţifică, lingvistica, filologia, gramatica, dicţionarele, îndreptarele ortografice etc.

În perspectiva statului apar alte probleme legate de limbă: în cazul unor ţări bilingvice sau multilingvice, fixarea unei limbi oficiale (limba statului: a administraţiei, justiţiei, armatei, învăţămîntului etc.), cultivarea specială a acestei limbi, dar şi adevărate lupte pentru supremaţia uneia sau unora din limbi, pentru apărarea drepturilor fiecăreia din ele etc., deci probleme de politică a

limbii, de planificare a limbii, cu diferitele lor consecinţe, cum sînt omogenizarea, nivelarea, literarizarea limbii etc.

Din punctul de vedere al relaţiilor dintre individ şi societate, sociologia limbii este interesată în mod deosebit de procesele de socializare şi culturalizare a noilor generaţii: cum se învaţă limba maternă, rolul mamelor, al familiei, al aşezărilor (rurale, urbane), al claselor sociale etc. şi consecinţele sociale ale acestor procese, cum ar fi şansele inegale de adaptare la activităţile şcolare, la orientarea şi selecţia profesională, la promovarea socială etc. Cercetările făcute în ţările capitaliste, de exemplu cele ale grupului Bernstein din Anglia, arată că elevii de origine socială muncitorească şi ţărănească sînt handicapaţi, cel puţin la începutul şcolarizării, de limba mai puţin cultivată preluată de la părinţi, faţă de cei din familiile instruite, educaţi în chip special în direcţia limbajului şi deci mai bine echipaţi cu „meşteşugul" sau „arta" vorbirii, iar prin intermediul acesteia, în activităţile intelectuale de abstractizare, generalizare, teoretizare, ca şi în cele de concepţie şi imaginaţie. În schimb, elevii dezavantajaţi sub raportul vorbirii se dovedesc în general superiori celorlalţi în domeniul activităţilor şi lucrărilor practice, al ştiinţelor naturii, al ştiinţelor tehnice, al artelor plastice, care cer abilităţi verbale mai reduse, dar deprinderi de a vedea şi mînui realităţile mai consolidate.

Un capitol important al sociologiei limbii îl formează preocupările privitoare la diferenţele dintre limba vorbită şi limba scrisă (manuscrisă şi tipărită), ceea ce a dus la un început de sociologie a civilizaţiilor orale şi a civilizaţiilor scrise. Apariţia mijloacelor de comunicaţie de masă (mass-media), cum sînt presa, filmul, radioul, televiziunea etc., care au lărgit considerabil şi cîmpul de acţiune al limbii, a dus la o nouă ramură de cercetări, la sociologia comunicării şi informaţiei

de masă, în care sociologia limbii deține un loc important.

În același timp cu socializarea tinerelor generații și cu acțiunile cultural-educative de masă, care privesc întreaga populație, în mare parte, chiar în cadrul lor, limba contribuie în chip simțitor la ceea ce se cheamă cu un termen tehnic *control social*, adică la integrarea socială a indivizilor, la modelarea personalității, comportamentelor și activităților lor după normele, valorile și interesele sociale. Se ridică aici probleme ca cele de autoritate, prestigiu, sancțiuni premiale și penale, de opinie publică, propagandă, publicitate, sub aspectele lor verbale (orale sau scrise), care uneori sînt foarte importante pentru viața socială[25].

Alte probleme importante de sociologia limbii sînt cele privitoare la raporturile dintre limbă și cunoașterea socială: denumirile lucrurilor, numele oamenilor și localităților, mentalitățile, concepțiile populare despre lume etc., cele privitoare la raporturile dintre limbă și statutele sau rolurile sociale: titlurile, formulele de salut, de adresare, de omagiu etc.

Trebuie să precizăm că problemele de sociologia limbii nu au numai aspecte sincronice, ci și aspecte importante de ordin diacronic, cum sînt toate raporturile dintre originea, schimbarea, dezvoltarea, difuzarea, dispariția etc. fenomenelor sociale și lingvistice în decursul evoluției umanității. Aspectele acestea sînt deocamdată mai puțin abordate, dar se constată de pe acum un interes din ce în ce mai mare față de ele.

Mai sînt considerate ca preocupări majore ale sociologiei limbii din zilele noastre:

— atitudinile și opiniile oamenilor față și despre limba pe care o vorbesc sau despre alte limbi, începînd cu „metalingvistica populară", cu ceea ce cuprinde „o limbă despre limbă";

— întrebuințările sociale ale limbii, la ce și cum folosesc oamenii limba în viața lor socială,

în diferitele lor activităţi şi situaţii, de la taifas pînă la limbile ceremoniale, limba parlamentară, limba academică etc.;

— normele sociale ale vorbirii, care dublează normele lingvistice şi adesea le modifică semnificaţia, cu tendinţa de a se constitui o adevărată „gramatică socială a limbii" (o morfologie şi sintaxă sociale ale ei), ca şi o semantică socială;

— funcţiile sociale ale limbii, care se referă în special la contribuţia limbii în rezolvarea unor probleme sociale şi culturale, cum sînt cele de comunicare, exprimare, contact, distracţie etc.

Cîmpul de investigaţie al sociologiei limbii este mult mai vast decît ceea ce am putut prezenta în aceste puţine cuvinte, iar pe de altă parte, el se găseşte în plină creştere, încît nu poate fi înfăţişat ca o „stare", ci ca o „mişcare".

În capitolele următoare reţinem din numărul mare de probleme amintite numai ultimele patru: limba despre limbă, unele întrebuinţări sociale ale limbii, normele sociale ale vorbirii şi funcţiile sociale ale limbajului, suficiente, după opinia noastră, pentru a se înţelege modul în care sînt formulate şi abordate problemele sociologice ale limbii.

NOTE

[1] Vezi, de exemplu, *La logique sociale*, ed. 4, Paris, 1913, cap. V. *La langue*, — sau *Les lois de l'imitation*, ed. 7, Paris, 1921.

[2] Vezi şi alte lucrări ale lui Durkheim, în special *Sociologie et philosophie*, Paris, 1924; *Education et sociologie*, Paris, 1922; *L'éducation morale*, Paris, 1925 etc.

[3] Vezi G. Mounin, *La linguistique du XX-ème siècle*, Paris, 1972.

[4] G. Mounin, *op. cit.*, p. 39.

[5] Vezi şi A. Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle;* avec un *Appendice* de L. Tesnière sur la *Sta-*

tistique des langues de l'Europe, Paris, 1928; A. Meillet et M. Cohen, *Les langues du monde*, Paris, 1924, ed. 9, 1952.

[6] Vezi J. G. Manis and B. N. Meltzer, eds., *Symbolic Interaction*, Boston, 1967.

[7] Vezi și J. Vendryes et al., *Grammaire et psychologie*, Paris, 1950.

[8] Vezi și Alf Sommerfelt, *Diacronic and Syncronic Aspects of Language*, Haga, 1962, în special studiul *Language, Society and Culture*, apoi *Speach and Language*, în Ch. J. Singer et al., eds., *A history of Technology*, vol. I, New York and London, 1954; *Structures linguistiques et structures des groupes sociaux*, în E. Benvéniste, red., *Problèmes du langage*, Paris, 1966.

[9] Vezi și M. Cohen, *Structure sociale et structure linguistique*, în „Diogène", 15, 1956, ca și *Cinquante années de recherches linguistiques, ethnographiques, sociologiques, critiques et pédagogiques*, Paris, 1955.

[10] Vezi și Robert Lowie, *The History of Ethnological Theory*, London, 1967, mai ales cap. IX, Franz Boas.

[11] Vezi pentru perioadele mai vechi, T. K. Penniman, *A Hundred Years of Anthropology*, London, 1935, în special subcap. IV, *Linguistics*, pp. 195—204. De consultat cu folos și Marvin Harris, *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*, London, 1968.

[12] Vezi *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, edited by John B. Carroll, Cambridge, Mass., 1956, dar și Adam Schaff, *Introducere în semantică*, București, Editura științifică, 1966, pentru punctul de vedere marxist în problemă.

[13] Cititorii pot consulta cu folos lucrări ca: G. Mounin, *Histoire de la linguistique, des origines à 1900*, ed. 2, Paris, 1970 și *La linguistique du XX-ème siècle*, Paris, 1972; Al. Graur și Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. 2, București, 1965; R. H. Robins, *A Short History, of Linguistics*, London, 1967; Bertil Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, ed. 2, Paris, 1968 sau altele asemănătoare. Pentru dezvoltarea și orientările de sociologia limbii, vezi, de exemplu, J. A. Fishman, *Advances in the Sociology of Language*, vol. I, *Basic Concepts, Theories and Problems*, The Hague,

1972; John J. Gumperz and Dell Hymes, *Directions in Sociolinguistics*, New York, 1972 etc. Pot fi consultate cu folos și Sorin Stati, *Interferențe lingvistice: Din istoria relațiilor lingvisticii cu alte științe*, București, Editura științifică, 1971; Maria Manoliu-Manea, *Structuralismul lingvistic: Lecturi critice*, București, Editura didactică și pedagogică, 1973 etc.

[14] Vezi și E. Buyssens, *Les langages et le discours: Essai de linguistique fonctionnelle dans le cadre de la sémiologie*, Bruxelles, 1943, reeditată sub titlul: *La communication et l'articulation linguistique*, Paris, 1967.

[15] Vezi și L. J. Prieto, *Principes de noologie: Fondements de la théorie fonctionnelle du signifié*, La Haye, 1964.

[16] Vezi și Morris M. Lewis, *Language in Society*, London, 1967; Ralph Pieris, *Speach and Society: A Sociological Approach to Language*, în „American Journal of Sociology", 16, 1951; Maurice Leroy, *Le social et l'individuel dans la science du langage*, în „Revue française de sociologie", 4, 1953; J. Bram, *Language and Society*, New York, 1955; Lyman Bryson, ed., *Symbols and Society*, New York, 1956; Joyce Hertzler, *A Sociology of Language*, New York, 1965; Arthur Capell, *Studies in Sociolinguistics*, The Hague, 1966; André G. Haudricourt, *Linguistique et ethnologie*, în „Ethnologie générale", sous la dir. de Jean Poirier, Encyclopédie de la Pléiade, 1968; L. J. Prieto, *Messages et signaux*, Paris, 1967.

[17] Vezi și Leo Weisgerber, *Muttersprache und Geistesbildung*, Göttingen, 1929; același, *Vom Weltbild der deutschen Sprache*, Bd. I., *Die inhaltsbezogene Grammatik*, Bd. II., *Die sprachliche Erschliessung der Welt*, Düsseldorf, 1953—1954.

[18] Vezi Talcott Parsons, *Language As a Groundwork of Culture*, în T. Parsons, E. Shils, K. D. Naegele and J. R. Pitts, eds., *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory*, New York, 1961.

[19] Vezi și T. Parsons, *Evolutionary Universals in Society*, în „American Sociological Review", 29, 3, 1964.

[20] Ultimele două citate, apud *Panorama des sciences humaines*, sous la dir. de Denis Hollier, Paris, 1973, p. 460 și 445. Vezi și Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie struc-*

turale, Paris, 1958, mai ales secția: *Langage et parenté*, din care cap. III are titlul *Langage et société*.

[21] Vezi și A. G. Haudricourt et G. Granai, *Linguistique et sociologie*, în „Cahiers internationaux de sociologie", XIX, 1955.

[22] Th. Luckmann a redactat și articolul *Soziologie der Sprache*, din *Staatslexikon: Recht, Wirtschaft und Gesellschaft*, ed. 6, Freiburg, 1962, iar René König, articolul *Sprache* din *Das Fischer Lexikon, Soziologie*, de sub dir. sa, Frankfurt am Main, 1967. Vezi și articolul *Sprache*, de M. Landmann, din *Wörterbuch der Soziologie*, de sub redacția lui Wilhelm Bernsdorf, Stuttgart, 1969. Cf. și Hugh B. Duncan, *Language and Literature in Society*, Chicago, 1953 și *Communication and Social Order*, New York, 1962, ca și Henri Lefebvre, *Le langage et la société*, Paris, 1966.

[23] Arnold M. Rose, *A Systematic Summary of Symbolic Interactions Theory*, în opera colectivă de sub redacția aceluiași, *Human Behavior and Social Processes*, Boston, 1962, pp. 3—19.

[24] Ne orientăm după lucrările curente de sociolingvistică și sociologia limbii, ca: J. J. Gumperz and D. Hymes, eds., *Directions in Sociolinguistics*, New York, 1972; W. Bright, ed., *Sociolinguistics*, ed. 2, The Hague, 1971; J. A. Fishman, ed., *Advances in the Sociology of Language*, vol. I, *Basic Concepts, Theories and Problems*, vol. II. *Selected Studies and Applications*, The Hague, 1972; S. C. Gosh, ed., *Man, Language and Society: Contributions to the Sociology of Language*, The Hague, 1972; K. L. Pike, *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*, The Hague, 1971; U. Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems*, The Hague, 1970; W. H. Whiteley, ed., *Language Use and Social Change*, Oxford University Press, 1971; B. Bernstein, *Class, Codes, and Control*, vol. I, *Theoretical Studies Toward a Sociology of Language*, London, 1971, vol. II, *Applied Studies Toward a Sociology of Language*, London and Boston, 1973; Walter Brandis and Dorothy Henderson, *Social Class, Language and Communication*, ed. 2, London, 1971; *Language in Sociocultural Change:* Essays

by J. A. Fishman, Selected and Introduced by Anwar S. Dill, Stanford University Press, 1972; Matthias Artig und Ursula Kurz, *Sprache als soziale Kontrolle: Neue Ansätze zur Soziolinguistik*, Frankfurt am Main, 1971; Ulrich Oevermann, *Sprache und soziale Herkunft*, Frankfurt am Main, 1972 și altele, citate în diferite contexte.

[25] Vezi M. Ralea și T. Herseni, *Sociologia succesului*, București, Editura științifică, 1962.

BCUIAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

IV

LIMBA DESPRE LIMBĂ

4.1. Procedeul cel mai simplu şi, în acelaşi timp, cel mai fecund, de abordare a problemelor de sociologie a limbii ni se pare studiul înregistrărilor şi observaţiilor pe care le fac despre limbă cei care o vorbesc, aşa cum sînt consemnate chiar în limbă. Ca şi în multe alte domenii (de exemplu, al astronomiei, medicinii, botanicii, psihologiei), înainte de o lingvistică ştiinţifică a existat şi continuă să existe o lingvistică empirică, de esenţă populară, adică elemente din limbă care se referă la ea însăşi, la diferitele ei forme şi întrebuinţări, la cei care o utilizează, la cei cărora li se adresează, la împrejurările în care se desfăşoară. Roman Jakobson le consideră, cu drept cuvînt, ca o metalingvistică practică, născută din nevoile de funcţionare şi dezvoltare a oricărei limbi, în măsura în care oamenii sînt preocupaţi de propriile lor activităţi. E vorba deci de procese firesti de conştientizare a vorbirii, de analize, opinii, atitudini ale comunităţilor lingvistice faţă de propria lor limbă.

După cît ne dăm seama, astfel de cercetări încă nu s-au făcut în chip sistematic, dar ele sînt cuprinse în logica însăşi a perspectivei sociologice în studiul limbii, încît nu vor întîrzia să apară. Noi am încercat o astfel de cercetare în formă de sondaj, pentru verificarea utilităţii procedeului preconizat, cu privire la limba noastră, în cadrul unei lucrări mai vaste şi mai complexe, de *sociologia limbii române* (din care n-am publicat decît un

studiu despre *Psihologia populară*, în „Revista de psihologie", nr. 3, 1960). Prezentăm pentru demonstrație cîteva „eșantioane", în măsura în care ne pot ajuta la lămurirea unora din problemele dezbătute în lucrarea de față (Utilizăm *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Academiei, 1958 și nu ne referim decît la limba română poporană, vorbită de popor în întregimea lui, nu numai de unele segmente sau pături sociale.)

4.2. Termenul cel mai cuprinzător și în același timp cel mai răspîndit în problema care ne preocupă, este cel de *limbă:* limba română, limba maternă, limbi străine etc. Din el derivă cuvinte ca limbaret, limbut, limbuție, care exprimă excese de limbă și trăsături, în general negative, ale celor care le săvîrșesc, ceea ce ne pune, cum vom vedea mai departe, în plină problematică de sociologia limbii. Dar dacă termenul *limbă* nu are multe derivate, în schimb el intră în compunerea a foarte multe locuțiuni, expresii, proverbe care, toate, fără nici o excepție, sînt foarte instructive pentru problema pe care o urmărim. Iată cîteva exemple: *a-și înghiți limba*, care între altele, înseamnă „a se abține, în ultimul moment, de a spune ceva nepotrivit"; *limba boului e lungă* (*dar nu poate să vorbească*), „se zice despre cineva care știe multe, dar este silit să tacă"; *gură am, limbă n-am* = „multe aș putea spune, dar sînt silit să tac"; *a fi slobod la limbă* (sau *limbă slobodă*) = „a spune multe, a spune și ce nu trebuie"; *a-și scurta limba* = „a vorbi mai puțin"; *a scurta* (sau *a tăia, a lega*) *limba cuiva* = „a opri pe cineva să vorbească"; *a avea mîncărime de* (sau *vierme la*) *limbă* = „a fi limbut, a nu putea ține o taină"; *a prinde* (*la*) *limbă* = „a căpăta curaj, a începe să vorbească"; *a i se lua* (sau *a-i pieri*), *a i se încurca, a i se îngroșa* (cuiva) *limba* sau *a nu avea limbă* (de grăit) = „a nu avea curajul să vorbească, a nu avea siguranța vorbirii"; *a-și pune frîu la limbă* sau *a-și îngroșa* (sau *băga*) *limba* (*în gură*) = „a se feri de a

spune ceea ce nu trebuie, a tăcea"; *a fi* (sau *a avea*) *limba lată* = „a vorbi urît"; *a avea limba de aur* = „a avea darul de a vorbi frumos"; *a fi cu limba* (*fagur*) *de miere* = „a fi dulce la vorbă, a vorbi frumos, elocvent"; *nu i-a tors* (*mamă-sa*) *pe limbă* = „vorbește cu ușurință și fără menajamente, spune tot ce gîndește"; *a avea limba lungă* sau *a fi lung la limbă* (sau *limbă lungă*) = „a vorbi mult, a fi flecar"; (*a avea*) *limbă ascuțită* (sau *rea, de șarpe* = „(a fi) om răutăcios (malițios)"; *a înțepa cu limba* = „a fi ironic, a batjocori"; *a trage pe cineva de limbă* = „a ispiti pe cineva să vorbească, a-l descoase"; *a fi cu două limbi* sau *a avea mai multe limbi* = „a fi mincinos, fățarnic, prefăcut"; *a-și mușca limba* = „a se căi că a vorbit ceea ce nu trebuia"; *a-i sta* (sau *a-i umbla, a-i veni*) *pe limbă* = „a-și aminti vag un cuvînt, un nume etc. și a nu-l putea exprima"; *a avea păr pe limbă* = „a fi necioplit, a vorbi ca un bădăran"; *cu limbă de moarte* = „ca ultima dorință exprimată pe patul morții"; *a lega pe cineva cu limbă de moarte* = „a obliga pe cineva (prin jurămînt) să-ți îndeplinească o ultimă dorință, exprimată înainte de moarte".

Unele din expresiile acestea arată foarte clar, pe de o parte, varietatea întrebuințărilor sociale date limbii, pe de altă parte, existența unor norme sociale, altele decît cele lingvistice, care îi reglementează folosirea. O bună parte din aceste expresii dezvăluie concepții despre utilizarea cantitativă a limbii: nici prea puțin, cum procedează cei scumpi la vorbă, tăcuți, morocănoși, iar pînă în cele din urmă ursuzi și chiar mutălăi, nici prea mult, cum procedează cei limbuți, cei cu limbă lungă, cei fără frîu la limbă. Altele indică norme cu privire la aspectele estetice: cei cu păr pe limbă vorbesc grosolan, necioplit, pe cînd cei cu limbă de aur sau de miere vorbesc ușor, plăcut, de le este drag oamenilor să-i asculte.

Conceptele de urît şi frumos în limba noastră nu au numai semnificaţii estetice, ci şi etice. A vorbi urît cu cineva sau în faţa cuiva poate însemna, în funcţie de persoanele respective şi de împrejurări, o desconsiderare, o jignire, o necuviinţă, şi chiar o influenţă rea, vătămătoare, pe cînd a vorbi frumos este un semn de atenţie, de preţuire, de intenţie curată şi înrîurire binefăcătoare. Cei cu limbă lată, ascuţită, înţepătoare, spurcată, înveninată etc., rareori o folosesc pentru cauze drepte, iar efectele lor sînt demoralizatoare. Dimpotrivă, cei care vorbesc frumos cu toată lumea, sînt politicoşi, plini de atenţie şi bunăvoinţă, sînt socotiţi în general ca omenoşi şi buni. Există deci nu numai o *estetică a limbii,* ci şi o *etică a ei.*

4.3. Numeroase locuţiuni arată reguli sociale mai subtile de întrebuinţare a limbii: nimeni nu poate să spună orice, indiferent de situaţie. Limba înregistrată şi studiată de lingvişti este neutră, pentru că este desprinsă de celelalte fenomene sociale, pe cînd limba reală este situaţională, ea se desfăşoară după reguli care permit anumite utilizări, dar interzic altele sau, mai precis, permit sau interzic uneori aceleaşi vorbe, după cum oamenii se găsesc într-o situaţie sau alta. De exemplu, ceea ce se poate spune între patru ochi, în intimitate, între prieteni etc. nu se poate spune în public, cu oameni străini de faţă. Normele acestea de întrebuinţare sînt foarte variate şi elastice, dar de regulă sînt sancţionate, de la pedepse foarte uşoare, ca mirarea, dezaprobarea tacită, surîsul, rîsul, pînă la altele foarte grele, ca huiduirea, alungarea vinovatului, ocolirea lui, iar în anumite situaţii (ca cele rituale, ceremoniale, oficiale), cu pedepse pur şi simplu administrative şi juridice (admonestare, concediere din serviciu, amendă, închisoare). Oamenii pot fi sancţionaţi nu numai pentru fapte, ci şi pentru vorbe, dacă acestea sînt jignitoare, injurioase, calomnioase etc., adică într-un fel sau

altul vătămătoare societății și membrilor ei. (Toate codurile penale din lume cuprind delicte de acest gen). De aici un control social al propriilor noastre cuvinte: ne vine să spunem, dar ne oprim la timp; ne scapă o vorbă și ne pare rău, o retractăm, ne-o luăm înapoi. Dacă vedem că se prinde și nu avem de înfruntat riscuri prea mari sau dacă cei de față tolerează, acceptă, sînt favorabili și ne încurajează, ne dăm drumul și spunem tot, vrute, dar și nevrute. De la „gură am, limbă n-am" pînă la „gura lumii e slobodă" se înșiră un lanț întreg de situații. În orice caz, în unele din ele a vorbi este un curaj și, ca orice formă de curaj, o astfel de vorbire comportă riscuri. Fenomenul pentru lingviști este nesemnificativ, pentru că nu caracterizează limba, pe cînd pentru sociologi este de foarte mare interes, întrucît caracterizează viața socială.

Că limba poate fi periculoasă o arată nu numai faptul că se poate înțepa, împunge, îmboldi cu ea, dar și faptul că cineva poate fi tras de ea, făcut să spună lucruri pe care ar dori să le tăinuiască, pentru că divulgarea lor poate avea urmări neplăcute pentru alții sau chiar pentru cel descusut. De aici tendința de a avea mai multe limbi, de a fi cu două limbi, ca sistem de apărare atunci cînd cineva se găsește la strîmtoare, dar și ca sistem de atac atunci cînd fățarnicul caută să tragă pe sfoară pe cineva și să profite de slăbiciunea sau naivitatea lui.

Dacă omul își începe viața cu un țipăt, de care dealtfel nu-și dă seama și nu-și amintește, este în măsură să și-o încheie cu limbă de moarte, prin care își spune ultima dorință și adeseori ia dispoziții testamentare, înlocuite foarte tîrziu și niciodată integral de proceduri scrise. Nu este singura procedură socială de ordin verbal. Procedura judecătorească are, pînă în zilele noastre, numeroase aspecte orale: mărturisirile și declarațiile celor puși sub inculpare, depozițiile martorilor, cuvîntul acuzării și al apărării etc. În pro-

cedurile bisericești, formulele sacramentale, catechizările, confesiunile, predicile, rugăciunile etc. au tot un caracter verbal.

4.4. În afară de *limbă* este considerată ca organ al vorbirii *gura* și, ca atare, și aceasta are în graiul românesc semnificații interesante pentru sociologia limbii. Amintim: *A închide* (sau *a astupa*) *cuiva gura* = „a face pe cineva să nu mai vorbească". Din punct de vedere social, este vorba de situații în care cineva este demascat, pus în imposibilitate de a mai invoca vreun argument sau de a mai aduce vreo dovadă. — *A-și strica gura degeaba* = „a vorbi fără nici un folos". Deci situații în care orice vorbă este inutilă, refuzul fiind categoric, fără speranța de a se mai reveni. — *A avea gura* (sau *a fi*) *spartă* = „a nu putea ține un secret". În relațiile intime sau tainice = „om pe care nu ne putem bizui, om care nu prezintă încredere." — *A* (*nu*) *se uita în* (sau *la*) *gura cuiva* = „a (nu) ține seama de ceea ce spune cineva, a (nu) crede pe cineva". Sînt deci oameni de vorbele cărora ținem seama și de ale altora nu. Într-o măsură oarecare, fenomenul ține de relațiile afective, dar de obicei e vorba de relații sociale mai adînci: copiii, școlarii, subalternii etc. sînt înclinați sau chiar obligați să „se uite la gura" părinților, profesorilor, superiorilor ierarhici, prin însuși statutul lor social. Există chiar roluri sociale care obligă la astfel de atitudini, cum sînt preoții pentru credincioșii lor, milițienii în probleme de ordine publică, judecătorii în probleme de justiție. — *A fi bun de gură* = „a vorbi mult și cu ușurință, a se pricepe să-și pledeze cauza". *Gură bună* = „a fi amuzant". *A fi rău de gură* = „a bîrfi, a fi intrigant". *Gură rea* = „a avea limbă ascuțită, mușcătoare". Deci caracterizări „personologice", dar și activități și relații sociale foarte variate ca: a-și apăra cauza sau o cauză (dar și nevoia unor apărări de acest gen), a bîrfi, a țese intrigi, a critica, a-și bate

joc. — *A trece* (sau *a umbla, a fi purtat*) *din gură în gură* = „a transmite (sau a fi transmis) de la om la om, din generație în generație". Deci un fenomen social prin excelență, care constituie o preocupare majoră a oricărei sociologii a limbii. — *Gura lumii* = „vorbe, bîrfeli". *Gura satului* (sau *a mahalalei*) = „persoană care născocește vorbe, intrigi". *A intra în gura lumii* (sau *a satului*, a *mahalalei*) = „a fi vorbit de rău". Social mai mult decît atît: forme rudimentare de răspîndire a opiniilor, de atitudine colectivă și chiar de opinie publică, prin care se exercită pretutindeni asupra oamenilor presiuni morale și constituie chiar o formă de sancțiune socială difuză (blam, depreciere, desconsiderare).

4.5. În limba română există pentru denumirea activităților orale mai mulți termeni, fiecare cu numeroase derivate, dar mai ales locuțiuni. Cele mai însemnate sînt: *a cuvînta, a grăi, a rosti, a spune, a vorbi* și *a zice*. O analiză sociologică, oricît de sumară, a lor lărgește din ce în ce mai mult cîmpul cercetărilor de sociologia limbii.

A cuvînta ca verb este de o întrebuințare mai rară și are și unele înțelesuri specializate, ca a ține un discurs sau o cuvîntare, a recita etc. Termenul de bază este *cuvîntul*, care are în schimb o utilizare foarte largă, mai ales în alcătuirea de locuțiuni, unele de formație cărturărească mai recentă, intrate apoi în uz general, dar prin aceasta nu mai puțin importante. Amintim: joc de cuvinte, cuvinte încrucișate, a nu găsi sau a nu avea cuvinte, cu alte cuvinte, într-un cuvînt, cuvînt cu cuvînt, cuvînt introductiv, cuvînt înainte; a cere, a da, a lua, a avea, a i se tăia cuvîntul, cuvînt de ordine, om de cuvînt, a cere sau a-și da cuvîntul (de onoare), a crede pe cuvînt, a-și ține cuvîntul sau a se ține de cuvînt, schimb de cuvinte, cu drept cuvînt, cuvînt greu, a pune un cuvînt (bun) etc.

Sînt de reținut:

— existența unor jocuri și distracții bazate pe folosirea cuvintelor, cunoscute și în folclor, cum sînt, afară de cele amintite mai sus, frînturile de limbă, cimiliturile sau ghicitorile, iar la nivel cărturăresc, calambururile;

— existența unor angajamente sociale bazate exclusiv pe cuvînt care, în anumite culturi, sînt mai tari decît învoielile cu martori și chiar decît contractele scrise;

— existența unui tip uman care se ține de cuvînt, care nu e în stare să-și calce cuvîntul, pentru care cuvîntul este sfînt, dar și negativul său, cel fără de cuvînt, care-și calcă cuvîntul sau nu se ține de el;

— existența unei greutăți a cuvîntului, în funcție de persoana care îl rostește și a intervenției prin cuvînt, în funcție tot de persoana care-l rostește;

— un ceremonial întreg al adunărilor și ședințelor, în care unii se înscriu la cuvînt, cer cuvîntul, iau cuvîntul, își spun cuvîntul, alții dau cuvîntul, ascultă cuvîntările, le analizează tot prin cuvinte;

— existența unor confruntări verbale, adevărate dueluri lingvistice: schimb de cuvinte, interpelare și răspuns, discuție, polemică, replică.

Tot aici: cuvîntător pentru orator, vorbitor, dar mai ales pentru cel care are însușirea de a vorbi, deci omul în opoziție cu necuvîntătoarele, deci cu animalele.

Cuvîntul este folosit adeseori cu înțelesuri mai complexe, de obicei cărturărești, drept *logos* („la început a fost Cuvîntul"), revelație („cuvîntul lui Dumnezeu"), tradiție („cuvinte din bătrîni"), poezie („cuvinte potrivite"), adîncime („cuvinte înțelepte") etc.

Grupul lingvistic *a grăi, grai, grăire, grăitor* etc. aduce unele sensuri noi, ca acela de „a se grăi între ei", „a fi grăiți" (pentru a se înțelege între ei, a fi înțeleși), cel de curgător, elocvent,

concludent (grăitor), facultatea de a vorbi, limbaj (grai), cel de limbă orală („prin viu grai"), fel de a vorbi (graiuri personale, graiuri locale) etc. În Transilvania se cunoaște și verbul *a agrăi*, în înțelesul de a adresa cuiva vorba, a-l aborda.

Grupul *rost, a rosti, rostire, rostitor*, are în zilele noastre un aer arhaic, dar mai păstrează în unele expresii și pentru unele noțiuni un rol foarte viu. A învăța pe de rost, a ști (sau a spune), a recita pe de rost, a lua (pe cineva) la rost, a rosti (o cuvîntare, un discurs, o sentință), rostire în sens de pronunțare etc.

4.6. Grupul *a spune, spunere, spusă* este foarte viu și intră în compoziția multor expresii, dintre care unele sînt foarte uzuale și deci de mare frecvență. În dicționare se înregistrează accepțiunile: a) a exprima prin viu grai un gînd, o părere etc., a rosti, a zice, a declara; b) a expune, a relata; c) a povesti, a istorisi, a recita; d) a destăinui, a mărturisi ceva cuiva, a denunța pe cineva; e) a explica cuiva un lucru, a lămuri pe cineva; f) a-i zice cuiva pe nume, a numi, a povesti; — care arată tot atîtea întrebuințări sociale ale limbii. Expresiile arată același lucru: *Ce-ți spuneam eu!* = „ai văzut că a fost așa cum ți-am spus?", ceea ce, pe plan social, înseamnă că cineva i-a spus cuiva un anumit lucru față de care cel din urmă și-a manifestat unele îndoieli, dar care s-a dovedit ulterior ca întemeiat, ceea ce l-a îndreptățit pe primul să facă exclamația sau să rostească întrebarea reprodusă. — *Nu mai spune!* (sau) *Ce spui?* — „prin care se exprimă mirarea, neîncrederea". Pe plan social înseamnă că oamenii își comunică nu numai lucruri obișnuite sau sigure, ci și lucruri neașteptate, care surprind, care provoacă mirarea, îndoiala, iar acestea sînt manifestate la rîndul lor pe cale verbală, ceea ce, în continuare, obligă pe informator să dea explicații, să argumenteze ș.a.m.d. — *A spune verde* (*în față* sau *în ochi*) = „a spune adevărul de-a dreptul,

fără menajamente". Social: există și posibilitatea de a spune ceva pe ocolite, prin aluzii, cu menajamente sau de a nu spune în față sau în ochi, ci pe la spate, prin intermediari, ca să se audă și să se știe sau ca să nu audă decît cine trebuie, fără a se expune la ripostă, dezmințire, demascare sau pedeapsă. Ne găsim deci în mecanisme foarte complicate de relații umane mediate de limbaj. — *A spune drept* (sau *curat*) = „a spune adevărul, a fi sincer, cinstit". Social apare din nou posibilitatea inversă, de a ascunde adevărul, de a nu spune, de a spune strîmb, necurat, de a minți, de a induce în eroare, de a fi nesincer sau necinstit. Se arată în același timp unele funcții cognitive și morale ale limbajului: funcția de a spune ceea ce este sau se crede a fi adevărat, funcția de a spune cu sinceritate ceea ce crezi, dar și funcția de a da ca adevărat ceea ce știm că nu este, de a fi nesinceri cu alții, de a le spune altceva decît ceea ce simțim sau, într-o variantă mai subtilă, de a vorbi și totuși a nu spune nimic, a spune numai pentru a spune ceva, a vorbi evaziv, ambiguu, cu două înțelesuri, în doi peri etc. — *Nu e dracul așa de negru cum se spune* = „lucrurile nu sînt chiar atît de rele cum se arată". Social: spusele oamenilor sînt uneori exagerate, ele trebuie deci verificate și aduse la proporțiile cuvenite; sînt îndoielnice, în special afirmațiile impersonale, ceea ce limba înregistrează sub expresii ca: se spune, se zice, se aude, gura satului, gura lumii. — *A spune* (*cîte* sau *și*) *verzi și uscate* = „a trăncăni". Asemenea expresii există în mai toate limbile și s-ar putea ca o cercetare aprofundată a fenomenelor indicate de ele să ducă la descoperirea unor funcții ale limbii complet neglijate de știința de pînă acum. Sînt oameni care au oroare de tăcere, care simt nevoia să vorbească orice, oricînd, oricît, numai ca să nu tacă. Faptul că o fac sub o formă incoerentă, dezordonată nu dezvăluie mai puțin o nevoie de exprimare (nu numai de comunicare), nevoie de exteriorizare, de contact cu lumea din

afară, cu semenii, indiferent de orice alte foloase. — *Spune! Să nu spui!* — social: uneori e bine să spui, trebuie să spui, dar alteori e bine să nu spui, pentru că este în avantajul sau dezavantajul celui care spune sau al altora. E vorba mai ales de *spuse* care pot servi de mărturie, cap de acuzație, punere sub inculpație, sub urmărire sau care dezvăluie nesinceritatea, fățărnicia, intențiile rele ale cuiva. De aceea cînd încredințăm cuiva o taină îi cerem să nu-i spună nimănui (să nu spui la nimeni!), să o păstreze pentru el. De aici și atitudinile variate, exprimate în cuvinte ca: „te rog să-mi spui și mie", „la toți le-ai spus, dar mie mi-ai ascuns", „mai bine să nu-mi spui", „spune cui vrei, nu-mi pasă", „îți spun, dar să rămînă între noi" etc.

Cum arată dicționarele, „în concurență cu *a spune*" în limba noastră se găsește *a zice*. Vezi, de exemplu, expresia: „nu că zic, dar spun," dar grupul acesta lingvistic are și unele nuanțe și chiar formații (ca: zicală, zicătoare, zicătură, zicere, iar regional: zicaș, zicălaș etc.), cu sensuri diferite și mult mai bogate. Menționăm cîteva din cuvintele și expresiile din această ultimă categorie. Zicală, zicătoare, zicere au sens de proverb, sentență, locuțiune, expresie, care ar putea constitui în sine un obiect de cercetare de sociologia limbii, întrucît este vorba de „fraze scurte prin care poporul (deci o colectivitate) exprimă o constatare de ordin general" și mai mult decît atît, care constituie moduri gata făcute de exprimare, adevărate formule care ne scutesc de efortul de a combina noi înșine cuvintele. Sînt ca un fel de „conserve", „preparate" sau „semipreparate" verbale, care dau o mare înlesnire comunicării, fără a ne angaja prea mult personalitatea, dat fiind caracterul lor net impersonal. Regional, dar cu o pătrundere perceptibilă și în lumea cultă, a zice înseamnă și a cînta (din gură sau instrumental), cum arată expresiile „zi-ne un cîntec", „zice din fluier", sau „din lăută", „zi, cobzare, zi". *Vrea* (sau *va*

să zică = „are sensul, semnificația, valoarea, înseamnă că, dar, deci, așadar". Social: operații de lămurire și concluzie, dar și de mirare și reproș (*așa va să zică!*). *Să zicem* = „să presupunem, să admitem, precum și, de exemplu," — ceea ce arată folosirea limbii pentru demonstrație, exemplificare, formularea unor ipoteze etc.

4.7. Cuvintele *a vorbi, vorbă, vorbire, vorbitor, vorbăreț, vorbă lungă,* cu numeroase diminutive regionale, ca vorbuliță, vorbușoară, vorbuță etc. sînt foarte răspîndite și de mare frecvență, singure sau în diferite expresii. Ele disting limba vie, limba vorbită, de limbile moarte și eventual de limba scrisă, apoi pe cei care vorbesc mult, dar cu ușurință, plăcut și înveselitor, vorbăreții, de cei care vorbesc mult, dar încîlcit, plicticos, fără a se mai putea opri. În ultimele situații, „vorba lungă" este o pierdere de timp, simplă vorbărie care sustrage pe oameni de la lucru sau alte ocupații mai serioase, de unde zicătoarea „vorba lungă este sărăcia omului". Există deci o vorbire „rentabilă" sau cel puțin „acceptabilă" din punct de vedere social-economic, dar și întrebuințări păgubitoare ale limbii, inacceptabile din același punct de vedere. De aici și o anumită economie în folosirea limbii, în înțeles propriu-zis, care probabil nu este străină de principiile de economie semnalate de lingviști chiar în structura limbajului.

Expresiile construite cu ajutorul acestor cuvinte sînt și ele revelatoare pentru sociologie. Iată cîteva: *A vorbi în barbă* = „a vorbi încet, mormăit". Oamenii se pot împărți, din punctul de vedere al modului cum vorbesc, în tăcuți, morocănoși, ursuzi, ceea ce înseamnă nesociabili, și în vorbăreți, slobozi la gură, deschiși etc., ceea ce înseamnă, dimpotrivă, că sînt sociabili, comunicativi și dornici de contacte umane. — *A vorbi cu gura altuia* = „a vorbi fără convingere, șovăiel-

nic". Apare posibilitatea unei noi tipologii: cei care vorbesc cu siguranță, stăpîni pe ei, convingători și cei care vorbesc șovăielnic, îndoindu-se parcă de ei înșiși și de spusele lor, fără o concordanță precisă între cel care vorbește și ceea ce vorbește, parcă n-ar vorbi cu gura lui, ci cu a altuia. Fenomenul arată o diferențiere în adaptarea omului la limbă și la situațiile în care trebuie să se exprime verbal. — *A vorbi pe cineva de rău* = „a bîrfi pe cineva". Sîntem în domeniul mare al defăimării, ponegririi, clevetirii, calomniei etc. și al reversului său pozitiv, reprezentat de expresii ca: *a vorbi pe cineva de bine* = „a-l lăuda, a-l binecuvînta, a-l ridica în slăvi". Sînt procese sociale foarte răspîndite și foarte adînci, care se întind pînă la fenomenele de faimă, renume, celebritate sau, pe altă linie, de propagandă, contrapropagandă, care, la rîndul lor, arată diviziuni ale societății în diferite tabere, fracțiuni, partide și lupta între ele de a cîștiga de partea lor cît mai multă lume. — *A nu ști ce vorbește* = „a spune fără să-și dea seama ce spune". Social: există întrebuințări conștiente, cu deplină responsabilitate, ale limbii, dar și întrebuințări lipsite de înțelesul real al cuvintelor sau împrejurărilor, de gravitatea sau implicațiile lor, deci implicit lipsite și de răspundere. Spun astfel de vorbe copiii, naivii, neiniția ții, cei săraci cu duhul. Tot aici se pot aminti gafele, inadvertențele, iar la nivel patologic, aiurelile, delirurile. — *A vorbi pentru* sau *contra* (*cuiva, a ceva*) = „a spune ceva în favoarea sau în defavoarea altora". Social: oamenii afirmă sau neagă calitățile, realizările, responsabilitățile celorlalți, nu numai pe planuri minore și oarecum subterane, ca bîrfeala sau clevetirea, dar și pe față, la nivele instituționale sau organizaționale. Se vorbește astfel pentru sau contra unui candidat la o alegere, la ocuparea unui post, pentru sau contra unei țări, unei doctrine etc. Limbajul este unul dintre instrumentele cele mai

importante ale luptei de clasă, ale relațiilor internaționale etc. Aici și sensul de a vorbi pentru sau contra prin alte mijloace decît cele verbale: „faptele cuiva vorbesc de la sine", „sacrificiul pe care l-a făcut vorbește pentru el", „tot ce se știe în legătură cu această faptă vorbește împotriva făptuitorului".

Întrebuințările termenului *vorbă* sînt și mai instructive: *Lasă vorba!* sau (eliptic) *Vorba!* = „tăcere, nici un cuvînt". Social: ni se dezvăluie situații în care vorbirea este interzisă și existența unor persoane care cenzurează și impun această atitudine. Cei care au trecut prin școli, armată, închisori, tribunale, ceremonii religioase etc. au întîlnit astfel de situații. Un studiu amănunțit al lor este de făcut de acum încolo. De reținut în orice caz faptul că *tăcerea* face parte uneori din mijloacele de disciplinare a oamenilor, ca și din sistemul de comunicare interumană. Expresii foarte multe și variate ca: *auzi vorbă!* (=ce spui! se poate?), *ce vorbă! mai încape vorbă?* (=într-adevăr, fără îndoială), *vorbă să fie!* (= nici pomeneală) etc. constituie moduri curente de vorbire care arată însă și rolul cuvintelor în viața oamenilor, semnificațiile lor în relațiile sociale și în definirea situațiilor. Expresii ca: *a avea o vorbă cu cineva* (= a avea ceva de discutat cu cineva), *cu vorba că...* (= zicînd că..., sub pretextul că...), *a-și face de vorbă cu cineva* (= a găsi prilej de discuție cu cineva), *a avea de vorbă cu cineva* (= a avea de discutat, de aranjat ceva cu cineva), *fie vorba între noi!* (= ceea ce spun aici, să rămînă între noi, să nu afle nimeni) arată funcții sociale foarte diferite ale limbii: de contact, de aranjamente, de păstrare și circulație a unor informații, de discuție, negociere etc. *Vorba dulce mult aduce*, e o constatare și un sfat. Sînt deci moduri multe de a vorbi, dar nu au toate aceeași eficiență: unele aduc foloase, altele ponoase. Cîți oameni nu trag de pe urma vorbelor aspre, nesăbuite, arțăgoase, acre, înțepătoare și cîți

nu cîștigă în viață prin vorbe frumoase, vorbe bune, vorbe alese, chiar dacă se ajunge uneori la excese ca linguşirea, flatarea, osanalele şi „a bate cuiva în strună". *A ieşi din vorba cuiva* — „a nu ține seama de porunca sau povața cuiva". Social: arată existența unor obligații care nasc prin forme verbale de comunicare, dar care au un substrat social mai adînc: subordonarea copiilor față de părinți, a elevilor față de profesori, a soldaților față de ofițeri, a tuturor celor aflați în anumite nivele ierarhice față de nivelele superioare. O bună parte din raporturile acestea sociale se desfăşoară prin intermediul limbii şi depind deci într-o măsură sau alta de însuşiri de această categorie. — *A avea vorbă* = „a avea discuție, ceartă". *I-am spus o vorbă să mă țină minte* = „a spune ceva injurios, jignitor". *A spune vorbe grele* = „vorbe jignitoare". Toate sînt expresii care arată clar modalități verbale ale conflictelor dintre oameni şi chiar posibilitatea de a provoca sau a agrava astfel de conflicte. *Vorbă mare, a zice vorbă mare* = „a se angaja solemn". *Să nu spui vorbă mare* = „s-ar putea să fie ceva grav, solemn". *Vorbe mari* = „mari, dar fără conținut real". E interesant că în limba noastră singularul acestui cuvînt are uneori o nuanță de seriozitate (de exemplu, vorba-i vorbă), pe cînd pluralul poate avea sensul contrar (vorbele-s vorbe). — *A face vorba* sau *vorbele* = „a peți". *A-i face cuiva vorbă cu cineva* = „a mijloci o întîlnire între un băiat şi o fată (în vederea căsătoriei)". *A fi în vorbă* = „a fi în tratative pentru încheierea unei căsătorii". Social: proceduri populare de a se ajunge la căsătorie, în care se amestecă peținorii, familiile, rudele etc., care pun la cale şi desfăşoară numeroase contacte şi convorbiri în acest scop. — *A se face vorbă* = „a se răspîndi o ştire, un zvon". *A lăsa* sau *trimite vorbă* = „a lăsa sau a trimite o informație, o dispoziție". (*Aşa*) *umblă vorba* = „(aşa) se vorbeşte". *A umbla cu vorba* = „a bîrfi, a băga

intrigi". Deci sociologic, acțiuni care se desfășoară prin intermediul limbii, dintre care unele nu se pot produce decît pe această cale.

4.8. S-ar mai putea adăuga multe cuvinte și derivate de ale lor care arată acțiuni de comunicare verbală, de folosire a limbii în diferite prilejuri și cu diferite finalități. Așa sînt a băsnui, a binecuvînta, a blestema, a bombăni, a certa, a cicăli, a glăsui, a iscodi, a ispiti, a îndruga, a înjura, a înștiința, a linguși, a mărturisi, a minți, a pomeni, a ponegri, a răcni, a zbiera etc. — sau: a se certa, a se hîrii, a se răsti, a se văicări, a se sfătui etc. Într-o sociologie a limbii române va trebui să se țină seama de fiecare în parte, pînă la epuizarea dicționarelor curente, urmînd să se facă apoi diferite clasificări, tipologii etc. Mai amintim numai doi termeni pentru interesul lor general, pe cel de *a sporovăi* și pe cel de *a povesti.*

A sporovăi, termen mai puțin uzitat azi, este prezentat de *Dicționarul Academiei* ca „a vorbi mult și fără rost, a flecări, a trăncăni", ceea ce are un înțeles oarecum peiorativ, dar în realitate, cum se arată în același dicționar, la *sporovăială,* este vorba de *taifas,* de sensul pe care-l are expresia „a sta de vorbă" sau „a sta de povești", ca să ne petrecem plăcut vremea sau de dragul celor care participă. Sînt multe cuvinte și expresii în toate limbile care arată această nevoie de comuniune verbală, fără alt scop decît al prezenței comune, al fugii de singurătate, al comunicării în sine. Este manifestarea verbală a oamenilor ca ființe sociale.

A povesti are o extensiune mai mare și indică rosturi sociale mai variate. Înseamnă „a face cunoscut, a comunica prin cuvinte, a istorisi", deci a relata, a nara, dar și a sta de vorbă, a discuta, a spune povești sau povestiri (în înțeles de specii literare). *Ca în* (sau *din*) *poveste* = „foarte frumos, minunat, miraculos", dar și o deschidere

spre lumea închipuirii, a basmelor și a cîntecelor, care, cum este ușor de constatat, nu este posibilă decît prin intermediul limbii. *Povestitorul* este probabil cel care a inițiat istoria și poezia epică, după cum cîntărețul a inițiat poezia lirică, iar magicianul poezia dramatică. (Vezi și lucrarea noastră, *Sociologia literaturii: Cîteva puncte de reper*, Editura Univers, București, 1973).

4.9. Dacă sistematizăm materialele înfățișate și altele similare, pe care nu le putem reproduce (vezi bibliografia menționată), ne situăm fără dificultate în plină sociologie a limbii, mai ales în problema, foarte mult cercetată în zilele noastre, a întrebuințărilor sociale ale limbii (la ce folosesc oamenii limbajul, al lor și al altora, în viața obștească).

Dacă privim problema utilizării limbii în ansamblul ei, constatăm trei nivele mai importante: unul *personal* (limbajul interior, care se leagă strîns de conștiință și gîndire, apoi de comportamentul sau conduitele verbale), altul *interpersonal* (raporturile interumane, legate într-un fel sau altul de limbaj, care fără limbă s-ar desfășura cu totul diferit sau nu s-ar putea produce); în fine, nivelul *colectiv* (sau social în sens restrîns: utilizări ale limbii care aparțin grupurilor umane ca atare, asociațiilor, organizațiilor, instituțiilor).

În limba română găsim mulți termeni și multe expresii privitoare la ceea ce am numit nivel personal al limbii, dar, fapt semnificativ, numai la comportamentul verbal propriu-zis, adică cel exteriorizat. Limbajul interior este confundat de obicei cu procesele mentale, mai ales cu gîndirea și nu avem despre el decît un lexic foarte sărac.

O observație generală pe care e bine s-o reținem: graiul de toate zilele, după o concepție empirică bine conturată, înregistrează mai mult abaterile de la normele comportamentale, decît normele însești, iar dintre abateri, mai mult pe cele negative, ca fiind cele mai supărătoare și deci mai

perceptibile, decît cele pozitive, deci conforme cu aşteptările şi idealurile. Limba deci nu înregistrează realitatea aşa cum este ea, ci după criterii sociale foarte complexe, care izvorăsc din structura însăşi a societăţii căreia îi aparţine. Acesta este şi motivul că nici chiar în înregistrarea fenomenelor nu ne putem limita la „metalingvistica populară", ci este nevoie să recurgem la demersuri ştiinţifice propriu-zise.

Despre modurile defectuoase sau supărătoare de a vorbi, în limba română avem cuvinte ca: a se bîlbîi (bîlbîială, bîlbîit), a bolborosi (bolborosire, bolboroseală, bolborosit), a îngăima (îngăimat, îngăimeală), a vorbi greu, uşor, limpede, încurcat, tare, încet, gros, subţire, răguşit, rar, repede, întortocheat, întretăiat, repezit, domol, tulbure etc. Unii şoptesc, şusotesc, alţii strigă, urlă, răcnesc, se văicăresc, fac gălăgie, fac gură, boscorodesc, bombănesc, cotcodăcesc, latră, croncănesc, se bocesc, hohotesc, izbucnesc, se otărăsc, se întărîtă etc. Toate acestea sînt expresii ale unor stări sufleteşti în care se găsesc oamenii, eventual ale temperamentului şi educaţiei lor, dar ele sînt folosite de ceilalţi pentru caracterizarea psihologică şi sociologică a celor care le manifestă.

Oamenii se cunosc nu numai după „port", dar şi după „vorbă", chiar dacă unele din procedeele noastre de identificare după astfel de criterii sînt eronate. De reţinut faptul însuşi: oamenii folosesc limba ca să se cunoască între ei, ca să se caracterizeze unii pe alţii nu numai naţional, teritorial, clasial, dar şi psihologic, estetic şi etic. Limbajul este o trăsătură şi manifestare a personalităţii care merge pînă la cristalizarea unui stil etnic, regional, naţional, dar şi a unui stil personal. Cel din urmă a fost considerat de Buffon cu drept cuvînt „l'homme même" (omul însuşi)[1].

Este o veche preocupare a oamenilor de a „se descifra" unii pe alţii după semne, chip, port, statură, expresiile emoţionale, dar mai ales după limbă.

În domeniul limbii, expresia este strîns îmbinată cu procesele de comunicare, iar acestea, la rîndul lor, sînt incluse în sisteme relaţionale şi societale mult mai cuprinzătoare.

Majoritatea cuvintelor pe care le-am menţionat se referă direct sau indirect (tacit, latent, intenţional) la alte persoane, ele sînt expresii verbale ale unor relaţii interpersonale: cel care ţipă, urlă, se răţoieşte etc. o face faţă de cineva, faţă de alte persoane, cu consecinţe sau influenţe care şi ele sînt înregistrate în limbă în cele mai diferite chipuri. Unele cuvinte şi expresii indică precis că se referă la alte persoane: a se răsti, a urla, a ţipa *la cineva*, a dădăci, a dăscăli, a povăţui *pe cineva*. După oameni, locuri şi situaţii, unii tac, se ruşinează, se sperie, dau îndărăt în faţa acestor manifestări verbale, pe cînd alţii răspund, crîcnesc, îşi arată clonţul, se iau la clanţă, se ceartă, se sfădesc, deci tot atîtea activităţi verbale cu sensuri social-umane dintre cele mai variate.

4.10. Cît ne putem da seama din cercetările pe care le-am făcut pînă în prezent cu privire la sociologia limbii române, în limba noastră poporană nivelul interpersonal al limbii (de întrebuinţare de la om la om) este cel mai bine reprezentat, nu numai numeric, dar şi calitativ (ca situaţie, nuanţă, intenţionalitate, funcţionalitate, semnificaţie etc.). Explicaţia este de ordin sociologic: în comunităţile săteşti, relaţiile interpersonale sînt cele mai frecvente şi mai importante (în comparaţie cu vorbirea interioară, cu solilocviul şi cu limba instituţionalizată, aflată mai ales în scrieri şi tipărituri).

Unele acţiuni verbale, de nivel interpersonal, au un caracter direct, dar univoc: o persoană acţionează verbal, iar cealaltă ascultă: a certa (pe cineva), a sfătui (pe cineva), a învăţa (pe cineva), a înjura (pe cineva), a lăuda (pe cineva) etc. Altele au tot un caracter direct, dar bilateral: a se certa, a se sfătui, a se înţelege, a se lămuri, a se împăca.

Multe se pot săvîrși în lipsa celui vizat, deci indirect, fie cu intenția de a-i ajunge la ureche, fie de a nu afla sau a nu putea dovedi, fie dintr-o nevoie interioară de descărcare și manifestare, eventual dintr-o prescripție socială (datină, obicei etc.). Astfel se poate binecuvînta, blestema, lăuda etc. cineva și în lipsă. În unele acțiuni se poate merge — în funcție nu numai de situații, dar și de credințe — și mai departe, ele pot fi săvîrșite numai în gînd: a blestema, a binecuvînta, în ideea, de exemplu, că aude Dumnezeu sau altă ființă supranaturală, capabilă de astfel de recepții. Se poate aminti aici cu folos științific incontestabil și capitolul mare al relațiilor cu morții, între care unele au un caracter verbal, statornicit în obiceiuri, ca bocitul, pomenirea sau, pe planuri religioase altele decît cele amintite, cu divinitățile, ca rugăciunile, imnurile, mulțumirile[2].

Apar și relații interpersonale în care de obicei o persoană lipsește și chiar este necesar să nu fie de față, dar sînt și trebuie să fie prezente altele, care să înregistreze manifestările verbale, să le judece conținutul, să le răspîndească. Se trece astfel pe nesimțite de la nivelul interpersonal la nivelul colectiv al limbii. Așa sînt: cleveteala, bîrfeala, defăimarea, calomnia, dar și glumele, anecdotele, întîmplările hazlii sau ridicole, reale sau numai puse pe socoteala altor persoane, din nevoi de concretizare, eventual cu intenții de ridiculizare, de batjocorire.

Nivelul colectiv al folosirii limbii, de interes primordial pentru sociologie în general, are foarte multe aspecte, din care majoritatea nu sînt încă cercetate din punctul de vedere pe care îl analizăm.

Sînt situații în care, în loc de două persoane și eventual un număr oarecare de oameni prezenți sau de intermediari, ca în cazul bîrfelii sau defăimării, apar grupuri extinse de oameni sau chiar mase întregi (mulțimi, așezări, comunități). La o sfadă, ceartă, ciorovăială, dar și la povești, taifas etc. pot

participa grupe mai mari sau mai mici de oameni, după cum se întîmplă, se caută sau se organizează. La răspîndirea zvonurilor, a ştirilor, a veştilor, dar şi a vorbelor rele, a glumelor, a laudelor, participă mase mari de oameni, greu de identificat, deci de obicei anonime, de unde expresiile foarte grăitoare, amintite şi în alt context, cum sînt: gura satului, gura lumii.

Se poate spune mai departe că oriunde se întîlnesc doi oameni care se cunosc şi chiar care nu se cunosc (cum se întîmplă la bîlciuri, în piaţă, în tren), de obicei intră în vorbă şi îşi comunică diferite ştiri sau păreri. După ce se despart, fiecare se întîlneşte cu alte multe persoane sau se întorc la casele lor şi dau mai departe cele aflate, încît se formează adevărate lanţuri de transmisiune şi circulaţie a zvonurilor, a ştirilor, opiniilor, — după principiul bine cunoscut: „de la lume adunate şi iarăşi la lume date" — vorbe care merg sau umblă cu adevărat, ca în expresiile populare „din gură în gură", „din om în om". Rumoarea, de pildă, care a fost studiată cu suficientă rigoare de către psihosociologi, este un astfel de fenomen şi, evident, nu este singurul[3].

Se poate spune cu egală certitudine că oriunde se întruneşte un număr mare de oameni, formînd ceea ce se cheamă o întrunire, o adunare, oamenii manifestă tendinţa de a intra în vorbă unii cu alţii şi a da naştere la diferite manifestări orale. Cînd o astfel de adunare este convocată în chip intenţionat, cu o anumită finalitate, ea se transformă în şedinţă, iar folosirea limbajului devine inevitabilă. Cineva trebuie să conducă adunarea, să explice scopurile întrunirii, apoi unii vor lua cuvîntul, vor participa la dezbateri cu întreg „ritualul social" pe care-l cunoaştem cu toţii.

La o treaptă şi mai înaintată, folosirea limbii capătă un caracter organizaţional, ea devine un mijloc de a desfăşura anumite activităţi sociale, unele de o importanţă capitală, în funcţie de epocă şi orînduirile sociale. Aşa sînt activităţile legislative

desfășurate de parlamente, activitățile instructiv-educative desfășurate de școli, activitățile de propovăduire a credinței, desfășurate de biserici, activitățile judiciare desfășurate de tribunale, activitățile de răspîndire a culturii, desfășurate de așezămintele culturale etc. Toate aceste activități sînt puternic instituționalizate, pînă la prescrierea formelor precise de întrebuințare a limbajului, cum sînt discursurile, expunerile, lecțiile, predicile, pledoariile sau, pe alt plan de manifestare, dezbaterile, discuțiile, colocviile, congresele. Într-o adunare, dacă vorbesc toți o dată, se produce vacarm și relațiile interumane intră în haos, de aceea o reglementare a manifestărilor verbale devine absolut necesară și ea se produce peste tot, fie pe bază de uzanțe, obiceiuri, moravuri, fie pe bază de regulamente, statute, legi. În cadrul unor adunări instituționale nu poate vorbi oricine, nici oricînd, nici oricum, ci după anumite norme sociale. Cine nu este deputat nu poate vorbi în parlament, cine nu este preot nu poate predica în biserică, cine nu este profesor nu poate ține lecții într-o școală. În schimb, cei amintiți nu au numai dreptul, dar și datoria să vorbească, vorbitul intră în sarcinile lor de serviciu. Există deci un drept de a vorbi ca și o obligație de a vorbi. Ele nu sînt lăsate la latitudinea oricui, ci sînt reglementate, controlate, sancționate prin diferite mecanisme sociale. Nici locul de unde se vorbește nu este lăsat decît rareori la voia întîmplării. Pentru aceasta s-au construit scaune de judecată, amvoane, catedre, tribune etc.

După părerea noastră, prima operație sistematică pe care ar trebui să o facă sociologia limbii este un inventar al fenomenelor sociale și o clasificare a lor după criteriul implicațiilor lingvistice. Care fenomene sociale se desfășoară fără nici un amestec al limbii? Care se desfășoară și cu unele imixtiuni de limbă, dar s-ar putea lipsi eventual de ele? Care fenomene sociale au implicații lingvistice de așa natură, încît fără o intervenție a limbii nu se

pot produce, nu se pot desfășura sau nu se pot dezvolta? Care fenomene sociale sînt de natură exclusiv lingvistă, fiind executate în întregime prin intermediul limbii? În continuare: care fenomene sociolingvistice au numai implicații orale, numai implicații scrise (numai manuscrise sau numai tipografice), atît implicații orale cît și scrise (iar la nivelul acestora din urmă, atît manuscrise, cît și tipografice)? Și întrebările s-ar putea înmulți. Este de presupus că rezultatele obținute pe baza unor analize de acest fel ne vor dezvălui mai profund decît alte procedee științifice, rolul limbii în dezvoltarea societății și a fiecărui om în parte.

Problema întrebuințărilor sociale ale limbii se întretaie într-o măsură foarte mare, fie cu problema funcțiilor sociale, fie cu problema reglementărilor sociale ale limbii, de aceea dezbaterea ei va continua și în capitolele următoare.

NOTE

[1] Cf. și A. L. Kroeber, *Style and Civilizations*, University of California Press, 1963.

[2] Vezi și James Frazer, *La crainte des morts dans la religion primitive*, 2 vol., Paris, 1934—1935, ca și Gustav Mensching, *Soziologie der Religion*, ed. 2, Bonn, 1968.

[3] Vezi, de exemplu, G. W. Allport and I. Postman, *The Psychology of Rumor*, New York, 1947.

V

FUNCȚIILE SOCIALE ALE LIMBII

5.1. Limba arată foarte clar despre limbă că aceasta nu are o singură funcție și deci nici o singură întrebuințare, că oamenii fac foarte multe lucruri cu limbajul de care dispun, în funcție de societate, cultură, situații sociale, domeniu de activitate etc. Un lingvist de seamă, Roman Jakobson, a propus, din punctul de vedere al specialității sale, deci dinspre lingvistică spre sociologie, o clasificare a funcțiilor pe care le îndeplinește limba, care merită să fie examinată mai de-aproape. După el, luînd ca bază teoria comunicării, asupra aplicațiilor căreia în sociologia limbii vom reveni pe larg în capitolul următor, orice comunicare verbală cuprinde șase factori constitutivi: *mesajul* (ceea ce se spune), *destinatorul* (emițătorul, cel care vorbește), *destinatarul* (receptorul, ascultătorul), *luarea de contact* între aceștia (pentru a se angaja și situa în proces), *contextul mesajului* și *codul* care permite descifrarea lui. Fiecare din acești factori generează o anumită *funcție* în măsura în care aceasta se axează sau se concentrează pe unul dintre ei. Cele șase funcțiii corespunzătoare celor șase factori sînt: *funcția expresivă*, centrată pe destinator, dezvăluie atitudinea acestuia față de ceea ce spune, emoția lui reală sau prefăcută etc.; *funcția conativă*, orientată spre destinatar, vizează un anumit rezultat, un anumit efect (un ordin urmărește executarea lui, o glumă, hazul ascultătorului), *funcția denotativă, cognitivă* sau *refe-*

rențială se referă la contextul mesajului(la ceea ce se transmite prin mesaj, la ceea ce se referă acesta); *funcția fatică* sau de contact între cei care vor participa la comunicarea verbală, pentru a se pune în legătură unul cu altul și a se integra în această acțiune; *funcția poetică*, axată pe mesaj, pe modul în care este formulat, *funcția metalingvistică*, centrată asupra codului, care constă în ceea ce vorbesc cei angajați în procesul lingvistic despre propriul lor limbaj, pentru a-i aduce precizări, pentru a-l comenta ca mijloc de exprimare[1].

Funcțiile acestea sînt în primul rînd lingvistice, ele au însă și implicații sociale și îndeplinesc concomitent și unele funcții specific sociale. Este necesară deci o analiză sociologică mai amănunțită.

5.2. Funcția expresivă este foarte complexă. Dacă vorbirea s-ar petrece în izolare, de unul singur, atunci atitudinea vorbitorului față de ceea ce spune ar putea fi, cel puțin în principiu, lipsită de orice ambiguitate. Lucrurile nu se petrec însă așa, uneori nici chiar în singurătate, nici chiar în limbajul interior sau în vis, care scapă oricărui control din afară[2].

X își iese din fire și insultă pe *Y*, dar își dă seama și își cere scuze. Cum acționează în această împrejurare funcția expresivă a limbii? În prima fază, insulta însăși este o expresie a emoției, ea exprimă într-adevăr o atitudine, dar nu față de limbă, ci față de *Y*. În a doua fază, scuzele pot fi sincere sau prefăcute. Ele deci exprimă fidel sau infidel pe vorbitor față de propria lui vorbire. Ceva mai mult: scuzele pot fi sincere, dar exprimate stîngaci, cu timiditate și să pară interlocutorului ca false și invers, să fie exprimate cu multă măiestrie sau prefăcătorie, încît să pară foarte sincere. Teatrul nu se petrece numai pe scenă, ci și în viață; există temeiuri să se creadă că el s-a născut mai întîi în viață, apoi a fost transpus pe scenă. Cuvintele nu servesc numai pentru a ne exprima stările sufletești sau a ne comunica ideile,

ci și pentru a le ascunde. Fățărnicia, perfidia, minciuna, simularea n-au fost probabil descoperite deodată cu limba, dar aceasta le-a deschis căi nebănuite de dezvoltare și perfecționare, încît s-a ajuns pînă la instituționalizarea lor (propaganda pentru o cauză nedreaptă sau contra unei cauze drepte, publicitatea pentru un produs inferior sau în favoarea unor oameni lipsiți de merite sau împotriva unora merituoși), iar, în cele din urmă, pînă la justificarea și eroizarea lor (serviciile de spionaj, serviciile de urmărire a infractorilor, serviciile de securitate a statului etc.).

Cum se poate stabili din folosirea limbii, adică numai din vorbire, care este funcția ei expresivă, în sensul restrîns pe care îl examinăm? Atitudinea vorbitorului față de propria lui vorbire poate fi exprimată, dar tot atît de bine camuflată și chiar contrafăcută. În momentul pronunțării, cuvintele exprimă ceea ce dorim noi, ceea ce înțelege interlocutorul, ceea ce sînt ele în stare să exprime sau ceea ce se ascunde în dosul lor, în conștiința celui care le emite sau, și mai complicat, în inconștientul său? Este foarte greu de dat un răspuns precis: totul depinde de ceea ce se va petrece ulterior, uneori pe alte planuri decît cele verbale, de exemplu, dacă cel care promite se ține de cuvînt („te-ai convins?"); dacă cel care a primit un sfat l-a aplicat și a văzut că este bun („te îndoiai!"); dacă cel care a fost prevenit a fost pus după un interval în fața faptului împlinit („credeai că glumesc!") etc. Limba reală nu este desprinsă de viață, ca pe masa de lucru a specialiștilor, ci se leagă cu mii de fire de alte realități, încît deseori ceea ce numim trăsăturile, aspectele și chiar funcțiile ei, se prelungesc din verbal în non-verbal, din non-verbal în verbal și tot așa de bine din verbal în verbal sau din non-verbal în non-verbal și abia în „contextul" acesta, reprezentat de viață, își găsește întrebuințarea plenară, ca și înțelesurile, funcțiile, efectele. Nu înseamnă că negăm funcția expresivă a limbii, dimpotrivă, considerăm că limba este unul din

modurile esențiale de exprimare a omului (a sa pentru sine, a sa pentru alții, a sa față de alții, a sa față de societate, față de cultură, față de limba însăși etc.), dar expresia aceasta nu arată numai ce recepționează și interpretează interlocutorii, uneori nici chiar locutorii, ci planuri mai adînci, care nu pot fi sesizate exclusiv din ceea ce se spune. Un mincinos priceput, un fățarnic talentat, un complexat psihologic și cu atît mai sigur un actor spun una dar cred alta, în plus fac pe alții să creadă nu ceea ce cred ei (deci atitudinea lor proprie față de ceea ce spun), ci ceea ce spun, aceasta fiind chiar „regula jocului". Rostul fundamental al psihanalizei, de exemplu, este să descopere cauzele profunde ale unor manifestări superficiale.

Nici pe planuri strict mentale nu se petrec lucrurile simplu: cineva asistă la un accident mortal, cel accidentat este un adversar înverșunat al său, își spune fără voce că ar trebui să-i pară bine, constată că într-adevăr se bucură, dar parcă se rușinează, regretă că a putut să decadă atît de mult încît să fie capabil să se bucure de moartea cuiva, își corectează starea sufletească și își spune sincer: ar fi fost mai bine să nu sfîrșească în felul acesta. În fiecare om sînt cel puțin „doi oameni": unul așa cum l-a lăsat natura, altul așa cum l-a format cultura, dar cele două planuri nu sînt perfect armonizate, încît sinceritatea noastră se poate dedubla, putem fi sinceri față de „porniri" și sinceri față de „precepte" și invers. Fenomenul acesta nu acționează numai în limbajul interior, ci și în cel exterior, iar expresiile verbale nu dau decît foarte rar socoteală clară despre ele. Cu alte cuvinte, limba celui care vorbește nu cuprinde cu necesitate atitudinea reală a acestuia față de ceea ce spune, iar cînd totuși o exprimă, expresia se poate referi la ceea ce simte omul cu adevărat, la ceea ce e dator să simtă în anumite împrejurări, la ceea ce i se cere să exprime, indiferent de ceea

ce simte, de către normele sociale de comportament. Evident, teoretic se poate afirma că orice vorbire exprimă, într-un fel sau altul, pe cel care vorbeşte, dar ce anume este exprimat din el pe această cale este o problemă foarte complexă, pe care nimeni nu o poate dezlega, rămînînd exclusiv în cadrul analizelor lingvistice. Acestea trebuie completate cu analize psihologice, sociologice, culturologice, psihanalitice şi poate altele, despre care nu avem încă o idee clară. S-ar putea, de exemplu, ca problema sincerităţii, care frămîntă oamenii de pretutindeni, să aibă dimensiuni care transcend liniile de demarcaţie ale ştiinţelor consacrate, pentru a ne situa într-o nouă „metafizică". Omul este singura existenţă căreia i se cere să fie sinceră în expresiile şi manifestările sale, chiar dacă lucrul acesta ar costa-o existenţa însăşi. Mineralele, vegetalele şi animalele sînt aşa cum sînt, nici sincere, nici nesincere, numai omul a fost pus în situaţia de a fi nesincer, pentru că i s-a cerut să fie sincer chiar şi atunci cînd el nu este în stare să accepte tratamentul care i se acordă în schimb. Dar dacă sinceritatea este un fenomen specific uman, se pune întrebarea dacă el nu a apărut deodată cu limba? Pentru societate limba este cel mai facil şi mai frecvent mijloc de comunicare, dar dacă se comunică prin intermediul ei minciuni anume ticluite, erori anume formulate, alarme false etc., convieţuirea devine imposibilă. De aici norma socială a sincerităţii, mai ales în procesele vorbirii, care pot intra în contradicţie cu faptele, cu acţiunile. Pe de altă parte, tot societatea impune — cel puţin în cadrul unora dintre culturi — anumite formule de politeţe, evitarea brutalităţilor verbale, evitarea cuvintelor jignitoare etc., chiar dacă sînt împotriva impulsiilor personale, ale părerilor intime, de unde o altă normă socială, a indiferenţei faţă de sinceritate. În unele împrejurări ni se cere să fim sinceri, cît mai sinceri cu putinţă, în altele oricît de nesinceri, cu condiţia să „salvăm aparenţele" sau să „atingem scopurile", să respec-

tăm regulile cuvenite de conduită sau reușită. Se cere, de pildă, să manifestăm față de cei care ne sînt superiori în grad, față de cei mai în vîrstă, față de deținătorii anumitor titluri de prestigiu (academicieni, profesori universitari etc.) un anumit respect, fără dreptul de a pune în discuție dacă-l merită sau nu. Vorbim cu ei ca și cum ar fi toți, fără nici o excepție, respectabili, chiar dacă în realitate ne dăm seama că nu e așa și în fond îi detestăm. De astă dată norma socială nu ține seama de sinceritatea celui care vorbește, el trebuie să îndeplinească un anumit „ceremonial", o „etichetă" și atît. În astfel de cazuri, care sînt mult mai frecvente decît se crede de obicei, limba nu exprimă pe vorbitor, ci gradul său de adeziune sau de conformism la regulile conviețuirii. Problema unei sinceități absolute nu se pune deci la nivelul societății, ci pe planuri axiologice superioare ei, care țin, probabil, de domeniul conștiinței și al spiritului uman, în orice caz ele depășesc competența sociologiei limbii, cu atît mai mult a lingvisticii.

5.3. *Funcția conativă* a limbii apare nu numai ca foarte importantă, dar, cum am arătat în analizele anterioare, s-ar putea să fie primordială: primii oameni au vorbit pentru a face pe ceilalți să desfășoare anumite acțiuni (să atace, să se ferească, să se apropie cu atenție, să se ducă într-o direcție anumită, să o ia la fugă etc.). Limba primitivă s-a adresat deci mai puțin minții sau inimii, ca în zilele noastre, cît voinței. Bineînțeles, funcția aceasta a limbii s-a păstrat: și azi o bună parte din vorbirea noastră, începînd chiar din faza copilăriei, determină acțiuni, nu numai opinii sau emoții.[3]

Funcția conativă a limbii se realizează pe foarte multe căi, dintre care cele mai frecvente sînt: poruncile, indicațiile, sugestiile, rugămințile, sfaturile, îngăduințele și interdicțiile, fiecare reglementate foarte de aproape de către comunitatea socială în

care se produc. O persoană dorește să obțină din partea altei persoane o anumită conduită sau acțiune, în sensul foarte precis în limba noastră de a o determina să facă sau să nu facă ceva. Cum va proceda? Ea va căuta un mod de a comunica dorința sa celeilalte persoane sau, mai exact, va selecta sau combina din cadrul limbii comune, acele formule care i se par cele mai eficiente. Cea mai sigură pare *porunca* (ordinul, dispoziția), cu o condiție... „dacă se prinde", ceea ce înseamnă că nu totdeauna ne putem folosi de ea. Cînd „se prinde" și cînd „nu se prinde"? În regulă generală, atunci cînd cel care vorbește are sau nu are asupra celuilalt puterea de a-i da ordine și deci de a se face ascultat. La nivelul acțiunilor sociale, puterea aceasta este acordată, într-un fel sau altul, de societate, cazul tipic al raporturilor ierarhice (dinspre superiori spre subordonați), dar și al raporturilor dintre părinți și copiii minori, profesori și elevi, reprezentanții puterii publice (milițieni, procurori, judecători, inspectori etc.) și cetățeni. Situațiile acestea sînt însă limitate tot social: nu oricine poate da ordine oricui, nici oricînd, nici oricum, nici în orice împrejurare etc. Un șef își pierde calitatea aceasta față de subalterni îndată ce nu mai este vorba de chestiuni de serviciu. Părinții nu-și pot exercita puterea în școală sau armată, deși e vorba tot de copiii lor. Limitarea cea mai mare o constituie ierarhizarea însăși: cei mai mari social pot folosi porunca față de cei mai mici decît ei, dar nu și față de superiori. Ceea ce este posibil de sus în jos este interzis de jos în sus.

În situațiile noi la care ne referim, fie ale celor mici față de cei mari, fie ale celor care n-au nici o relație de putere socială unul față de altul, trebuie deci să se recurgă la alt procedeu sociolingvistic: așa s-a născut *rugămintea*. („Vă rog să..., fiți bun și...., dacă sînteți de acord...").
Domeniul acesteia este tot atît de deschis, ca și al poruncii, dar proporția dintre ele depinde direct

de structura socială: în societăţile autoritare operează preponderent poruncile, în cele egalitare, rugăminţile, cu precizarea făcută că oriunde se poate porunci (deci de sus în jos) există o masă mare de oameni care sînt nevoiţi să recurgă la rugăminte (deci de jos în sus). Formulările lingvistice nu trebuie să ne inducă în eroare: cele două planuri nu funcţionează neapărat la nivelul vorbirii. Dacă un ofiţer spune unui subaltern: „te rog foarte mult să nu mai întîrzii", nu este o rugăminte, ci un ordin. Decă un prieten spune celuilalt: „taci din gură", este o rugăminte, nu un ordin. Semantica socială a limbii poate fi deci cu totul alta decît semantica lingvistică. S-ar putea chiar ca semantica socială să fie instanţa ultimă care fixează sensul vorbirii, nu semantica lingvistică.

Apar situaţii în care nu operează tranşant nici poruncile, nici rugăminţile, pentru că nu este vorba de o acţiune care trebuie neapărat desfăşurată, fie din cauză că e la latitudinea interlocutorului, fie că nu prezintă un interes deosebit pentru locutor, fie că este vorba de acţiuni încă insuficient determinate. Dacă intră cineva în camera noastră şi doreşte să stea de vorbă cu noi, îi putem spune „vă rog să luaţi loc" sau „şezi". Prima formulare pare o rugăminte, a doua un ordin, totuşi semnificaţia lor socială este diferită. Persoana respectivă este liberă, în funcţie de natura relaţiilor cu vorbitorul, de intenţiile sale proprii, să se aşeze, să stea în picioare, să se plimbe prin cameră, ceea ce i se spune constituie o simplă *sugestie* (în ipoteza enunţată că acţiunea depinde exclusiv de ea). Evident aceeaşi formulă poate fi efectiv un ordin sau o rugăminte, în alte situaţii. Din nou semnificaţia reală nu aparţine cuvintelor, ci situaţiilor. Un caz mai limpede este: „ce-ar fi să mîncăm ceva?" — la care interlocutorul poate răspunde tot atît de bine: „mulţumesc, nu mi-e foame" sau „strașnică idee". Răspunsurile se referă însă amîndouă la acţiune: vor mînca sau nu vor mînca.

Dacă în cazul ultimului exemplu spunem: „e necesar să mănînci ceva, n-ai mîncat de mult și ești lihnit", sugestia se transformă în *sfat*, iar dacă spunem: „găsiți în bufet mîncare destulă, dacă vă e foame puteți mînca", ne găsim în fața unei *îngăduințe*.

Domeniul sfaturilor este foarte întins; țin de ele operații verbale ca: povețele, recomandările, atenționările, îndemnurile. „Ar fi bine să mai slăbești" = un sfat. „Dacă vrei să te distrezi, citește cartea aceasta" = o recomandare. „Ia seama pe unde treci, e ghețuș, să nu aluneci" = atenționare. „Poftiți și vă serviți" = un îndemn, o încurajare. Uneori diferențele dintre aceste modalități sînt aproape insesizabile, alteori însă sînt foarte precise.

Domeniul îngăduințelor sau al permisiunilor este și el foarte întins și variat. El este exprimat verbal în limba noastră prin expresii ca „voia dumneavoastră ca la Banul Ghica", „faceți cum doriți", „din partea mea, faci ce crezi" sau, dinspre celălalt versant: „permiteți?", „îmi dai voie?", „te deranjează?", în ipoteza că răspunsul presupus sau exprimat înseamnă o acceptare sau o dezlegare.

La rîndul lor, interdicțiile sînt tot atît de frecvente și variate, ca și permisiunile. Unele au un caracter instituțional și se referă la interdicții categorice, la ceea ce s-a numit *tabu* de către etnografi, altele țin de oameni, împrejurări, convenințe etc. În unele culturi, pronunțarea numelui exact al morților este interzisă din motive magico-religioase; li se spune „răposatul", „dispărutul", „fie iertatul". *Tabu* este de asemenea numele diavolului, înlocuit în limba noastră cu expresii foarte pitorești: „ducă-se pe pustii", „împielițatul", „necuratul", „cel fără odihnă", „ucigă-l crucea" — sau numele zînelor, înlocuit cu expresii tot atît de pitorești: „ielele", „dînsele", „milostivele", „frumoasele"[4].

Cele mai multe interdicții din zilele noastre au un caracter laic, izvorît din nevoia unor relații interumane acceptabile, așa cum sînt fixate în moravuri, în regulile de politețe, de etichetă etc. care apar, dealtfel, de timpuriu în toate societățile. Nu putem spune oricui: „ascultă, bă", dar nici „măria ta", cu atît mai puțin „du-te încolo", „ești un caraghios" sau „al dv. prea plecat servitor", „fac apel la înalta dv. bunăvoință". Fiecare situație cere cuvintele care i se potrivesc în funcție de anumite norme culturale, din care cauză unele sînt considerate ca permise, iar altele ca interzise. De astă dată este vorba de ceea ce putem și ceea ce nu putem face în cadrul acțiunilor de comunicare verbală. Regula însă este strict socială, ea nu poate fi determinată pe căi pur lingvistice[5]. Este încă un domeniu în care sociologia limbii are foarte mult de făcut.

5.4. Funcția limbii denumită de lingviști *denotativă, cognitivă* sau *referențială* este, din anumite puncte de vedere, dar mai ales în anumite situații sociale, capitală. Cînd vorbim, ne referim totdeauna la ceva, mesajul pe care-l formulăm și pe care-l transmitem cu ajutorul limbii are un anumit conținut, care-l scoate din el însuși pentru a indica ceva ce este în afara lui. Cînd spunem „calul este un animal domestic", nu cuvîntul *cal* este domestic și nici noțiunea cal, ci viețuitorul care a căpătat acest nume. Cuvîntul *cal* denotează noțiunea cal, iar aceasta se referă la calul real, care există independent și de noțiune și de cuvînt. De aici funcția cognitivă a limbii: ea nu se arată numai pe sine, ci și ceva în afară de ea. Chiar și cuvintele „cal înaripat" sau „cal năzdrăvan", care n-au realitate, care sînt simple închipuiri, au un caracter denotativ, ele se referă la cele două noțiuni, la cele două închipuiri care nu sînt cuprinse numai în cuvinte, ci există și independent de ele, în mintea și închipuirile oamenilor. Țin de această funcție toate modalitățile prin care spu-

nem altora ceva despre cineva sau despre ceva, care deci au un caracter, în general, informativ, constatativ, indicativ, instructiv sau determinativ. Nu știm să se fi făcut pînă acum o clasificare a procedeelor referențiale, dar fără îndoială, cele mai importante ni se par următoarele: *constatările* (plouă, sînt aici); *lămuririle* (aici este librărie, nu papetărie; mă luați drept altă persoană, eu nu sînt medic); *explicațiile* (s-a spart pentru că a izbit-o vîntul, rîdeam pentru că mi-am adus aminte de întîmplarea aceea); *evaluările* (mi se pare foarte scump, este un copil frumos); *definirile* (fierul este un metal, romanul este un gen literar); *denumirile* (acesta este un creion, acela este medicul-șef); *exprimarea stărilor emotive* (mă doare, sînt revoltat, sînt uluit); *exprimarea atitudinilor* (sînt contra acestei măsuri, sînt pentru această soluție); *exprimarea opiniilor* (după părerea mea..., eu cred..., ar fi poate mai bine...); *exprimarea îndoielilor* (mă îndoiesc, nu sînt sigur, știu eu ce să zic?); *exprimarea certitudinilor și deciziilor* (sînt absolut sigur, sînt decis); *înștiințările și invitațiile* (convocarea la o ședință, anunțurile de căsătorie, citațiile la tribunal, invitațiile la o serbare).

Este vorba în toate aceste operații verbale de transmiterea unor informații cu privire la noi înșine, la alții, la diferite noțiuni, lucruri, fenomene, întîmplări, fără intenția de a le influența direct și imediat, ca în cazul funcțiilor conative. Funcția referențială are un caracter preponderent denotativ (să spună ceva despre...) sau cognitiv (să ne mărească volumul de cunoștințe, să știm ceva mai precis, să aflăm ceva ce n-am știut), este deci în general o funcție *informațională*. În civilizațiile cele mai avansate, funcția referențială a limbii capătă dezvoltări excepționale, datorită învățămîntului, culturii de masă, acțiunilor întreprinse de mass-media (presă, cinema, radio, televiziune), prin care s-a ajuns la un adevărat „bombardament informațional"[6].

5.5. Funcția fatică a limbii este reprezentată de formulele prin care două sau mai multe persoane se pun în contact în vederea unei comunicări verbale, pe modelul bine cunoscut al convorbirilor telefonice (alo! alo!). Ea depinde de o mulțime de factori și situații: colocutorii se cunosc sau nu se cunosc, se cunosc bine sau superficial (de exemplu, numai din auzite, numai din văzute; sînt în raporturi bune, rele sau indiferente), se întîlnesc din întîmplare sau în chip intenționat, au de vorbit ceva important sau ceva fără importanță, sînt egali în statut social sau inegali, fac parte dintr-o cultură sau subcultură de tip ceremonial, formalist sau de tip liber, neformalist, sînt în contact îndelungat sau temporar etc. În orice caz, în civilizația noastră, cînd doi oameni doresc să-și vorbească, mai întîi se salută sau își manifestă altfel prezența: se cheamă, se strigă, se apostrofează, se atenționează (doamnă, vă rog; ascultă, domnule; mă, ăla de colo; sînt aici; pot să vă spun ceva?; hai să stăm puțin de vorbă). Abia dacă într-un fel sau altul ajung la concluzia că sînt dispuși amîndoi sau cel care ia inițiativa este în măsură să-l antreneze pe celălalt la participare, începe comunicarea sau convorbirea propriu-zisă. Altfel eforturile de contact continuă (este ceva foarte important; nu doresc decît o mică lămurire; n-aveți de ce să vă temeți) sau încetează (îmi pare rău că nu mă ascultați; că vă feriți de discuție), fără a se intra în comunicarea propriu-zisă.

În măsura în care există o luare de contact, există și o acțiune de încetare a lui, care și ea se desfășoară după o mulțime de procedee, în funcție de împrejurări. Dacă procesul lingvistic s-a desfășurat satisfăcător pentru amîndouă părțile sau cel puțin după normele sociale în vigoare, unul din vorbitori sau amîndoi își exprimă dorința de a termina convorbirea (ne putem opri, sînt mulțumit, vă mulțumesc, nu mai am nimic de spus), după care urmează alte formalități so-

ciale, pînă la salutul de despărţire (la revedere, rămas bun, bună ziua, vă salut).

Am atins aici problema mare a salutului: el nu are numai funcţii de punere în ... sau de scoatere din ... contact, ci şi alte funcţii sociale, care ar merita un studiu special de sociologie a limbii. Noi semnalăm problema după mulţi alţii, dar nu avem posibilitatea de a stărui asupra ei[7].

Funcţia fatică a limbii apare şi la unele colective, nu numai în cele individuale: dezbaterile, şedinţele, colocviile etc. sînt deschise sau închise, vorbitorii sînt prezentaţi, li se dă cuvîntul, ei îşi marchează începutul cu anumite formule (tovarăşi, iubiţi ascultători) ca şi sfîrşitul vorbirii (atît am avut de spus, vă mulţumesc pentru atenţie).

Sînt însă şi situaţii în care funcţia aceasta este suprimată, cum sînt cazurile de urgenţă, de rutină, de continuitate etc. Cînd strigă cineva „atenţie", „ajutor" etc. — contactul se face direct, nonfatic. Cînd un şef intră în biroul subalternilor pentru a doua oară în aceeaşi zi, intră direct în subiect: „merge?", „să văd lucrarea". În cadrul unui ciclu de lecţii sau conferinţe, se poate începe şi cu „am rămas la ...", dar se poate intra şi direct în subiect[8].

5.6. Funcţia poetică a limbii, care pune accentul pe mesajul însuşi, pe modul în care este formulat, ni se pare, cel puţin din anumite puncte de vedere, insuficient lămurit. Uneori vorbim poetic, alteori apoetic sau antipoetic (frumos, indiferent, urît). Există însă în mod sigur împrejurări sau activităţi în care limba îndeplineşte funcţii poetice. O dovadă peremptorie este însăşi existenţa poeziei, a literaturii în general, definită, cum am văzut, ca artă verbală (Wortkunst). Problema ca atare depăşeşte lingvistica, dar şi sociologia limbii, fiind mai mult de resortul ştiinţelor literare. Cu toate acestea, folosirea în viaţă a lim-

bajului poetic în măsura în care este reglementată social, cade obligatoriu și în sarcina sociologiei. Cînd sîntem liberi și cînd nu sîntem liberi să vorbim poetic? Cînd sîntem obligați să vorbim poetic, cînd sîntem obligați să evităm un astfel de limbaj, iar în ultimă analiză, ce înseamnă pentru comunitatea respectivă limbaj poetic și apoetic? Cînd țăranii români au botezat de pildă, plantele cu nume, după noi foarte poetice, ca *ciuboțica cucului, cămașa Maicii Domnului, floarea soarelui, condurul doamnei, nu-mă-uita*, ei au folosit un limbaj poetic sau un limbaj botanic (etno-botanic)? Fenomenul este în orice caz interesant, pentru că ne găsim la unul din izvoarele literaturii, care constă chiar în limbă. Aceasta este însă altă problemă[9].

5.7. Funcția metalingvistică a limbii este cît se poate de instructivă pentru sociologia limbii. Ea ne arată — cum am văzut în capitolul anterior (IV) — că chiar cei care folosesc o limbă sînt preocupați, într-un fel sau altul de ea, nu ca lingviști, dar ca unii care sînt nevoiți să-și dea seama de ceea ce fac, să se lămurească unii pe alții, să-și precizeze nu numai ideile și sentimentele, dar și cuvintele prin care comunică, ajungînd să vorbească ei înșiși despre felul în care vorbesc. Analizele noastre precedente cu privire la atitudinea vorbitorilor față de propria lor limbă, pe cazul concret al limbii române, ne scutesc de alte precizări.

Criteriile după care s-a făcut această clasificare, a „varietății funcțiilor pe care le îndeplinește limba", cu toate dezvoltările și completările noastre, săvîrșite de pe alte poziții, cu foarte mare libertate de interpretare, rămîn preponderent lingvistice. Ideea însăși de a centra funcțiile limbii pe cîte un singur factor și a nu lua în considerare decît anumiți factori, cu excluderea altora, ni se pare, din punct de vedere sociologic, criticabilă

și dealtfel a fost criticată chiar de către lingviști. Să reluăm deci problema dintr-un punct de vedere mai cuprinzător.

5.8. Fenomenele tratate de R. Jakobson, fie că e vorba de factori, fie că e vorba de funcții, există, deci nu ne propunem o critică din acest punct de vedere. Ceea ce credem că trebuie adăugat în perspectivă sociologică sînt următoarele:

— numărul factorilor constitutivi ai proceselor lingvistice poate varia îndată ce părăsim terenul fenomenelor elementare, mai exact „elementarizate", adică simplificate din nevoi strict metodologice, el nu se restrînge la cei șase menționați;

— faptul că factorii, indiferent de numărul lor, nu operează niciodată izolat, ci în strînsă corelație unii cu alții, chiar dacă nu cu o forță egală, lucru de care își dă seama chiar R. Jakobson, fără a ține seama consecvent de el;

— faptul că numărul funcțiilor nu se reduce neapărat la numărul factorilor, fie în înțelesul că același factor îndeplinește mai multe funcții, fie în înțelesul că mai mulți factori sau toți împreună realizează o singură funcție (cum este, de exemplu, a comunicării);

— procesul lingvistic nu operează în vid, ci în contexte socio-culturale foarte precise, care îl determină, îl folosesc, îi dau semnificații și funcții extralingvistice, care deci nu mai purced din limbă, ci din societate.

Să reexaminăm deci problema din acest nou punct de vedere. Părăsim ordinea însăși a factorilor și a funcțiilor din analizele anterioare, pentru a începe, nu cu mesajul, ci cu emițătorul și destinatarul, în general cu oamenii care sînt angrenați într-un proces lingvistic. Mesajul nu este de fapt decît ceea ce își au de spus sau de comunicat oamenii, fără aceștia el n-ar exista.

În aparență, în fiecare comunicare verbală este cineva care vorbește, de aceea el este considerat emițător, locutor etc. Dar ce se întîmplă dacă:

— cel care vorbește într-un moment dat și o situație dată nu vorbește în numele său, ci al altora, este un sol, reprezentant, interpret, transmițător, este un actor care joacă un rol, un tutor, un avocat, un propagandist?

— cel care vorbește exercită un anumit rol social care, deși este al său și deci îi angajează propria sa personalitate, nu-i dă putința să se exprime numai pe sine, ci este obligat să exprime poziția pe care o are (cazul judecătorilor, profesorilor, milițienilor și, pînă la urmă, a tuturor deținătorilor de statute și roluri sociale)?

— cel care vorbește face eforturi, adeseori izbutite, să nu se exprime pe sine, să pară altceva, să simuleze (cazul mincinoșilor, escrocilor, șarlatanilor, dar și al spionilor, al conspiratorilor, al detectivilor)?

În prima variantă, cel care vorbește se exprimă într-o măsură oarecare și pe sine, talentul său propriu de a-și îndeplini sarcina asumată, dar vorbește de fapt în locul altuia, cu tendința obligatorie de a proceda ca și cum ar vorbi chiar acela, cel reprezentat. În aceste situații, emițătorul (destinatorul) nu este cel care vorbește, acesta este numai un transmițător, un purtător de cuvînt, iar funcția expresivă a limbii se centrează concomitent pe cel reprezentat și pe cel care îl reprezintă, pe destinator și pe vorbitor, care nu mai sînt una și aceeași persoană. Expresia însăși nu se mai reduce la atitudinea celor implicați față de ceea ce vorbesc, pentru că emițătorul nu mai vorbește, iar vorbitorul nu se exprimă pe sine, ci ia forme mult mai complexe, de expresie a unor interese, situații, activități sociale. Un propagandist, de exemplu, se exprimă desigur pe sine, temperamentul, adeziunea, capacitatea sa, modul în care

concepe sarcina, dar el exprimă în acelaşi timp organizaţia sau instituţia în slujba căreia se află, doctrina sau concepţia pe care o propagă.

În a doua variantă, lucrurile nu sînt mai simple. De astă dată vorbitorul este aceeaşi persoană cu emiţătorul, dar el nu vorbeşte totuşi în numele său, ci al statutului social pe care-l deţine, al instituţiei în care lucrează, al normelor legale cărora le este supus. Un poliţist face o somaţie foarte clar „în numele legii", un judecător pronunţă o sentinţă tot atît de clar „în numele legii". Mai puţin expres, dar tot atît de sigur, un profesor îşi ţine lecţiile nu numai în numele său, ci şi al şcolii, al învăţămîntului, a specialităţii pe care o predă. Deci şi de astădată limba exprimă, dar nu numai pe cel care vorbeşte, ci şi realităţile sociale din împuternicirea şi în serviciul cărora vorbeşte.

În varianta a treia, cel care simulează, care joacă un alt rol decît pe al său, pentru a obţine astfel alte rezultate decît cele aparente, problema este şi mai complexă: vorbitorul are două atitudini, una faţă de ceea ce urmăreşte făţiş, alta faţă de ceea ce urmăreşte în ascuns. Cum cele două atitudini nu concordă, nici expresiile nu coincid. Un escroc care face pe omul cinstit este nevoit să se exprime nu ca escroc, ci ca şi cum ar fi într-adevăr cinstit, în orice caz, jocul său este dublu şi funcţia expresivă a limbii pe care o foloseşte tinde să fie şi ea tot dublă, deşi este îndeplinită de aceeaşi persoană.

5.9. Dacă analizăm lucrurile şi mai de-aproape, ne dăm seama că în orice comunicare verbală apar nu una, ci două expresii, chiar din partea celui care vorbeşte, una inconştientă, involuntară, alta conştientă, montată şi desfăşurată intenţionat. Un om care se înfurie nu-şi schimonoseşte faţa, nu urlă pentru că vrea, ci pentru că aceasta este expresia emoţională a stării sale sufleteşti, pe cînd un om tot atît de furios, dar stăpîn pe sine, îşi poate ascunde (din politeţe, opor-

tunitate, calcul, orgoliu) furia şi-şi poate ticlui o mască zîmbitoare sau calmă şi fraze la fel de înşelătoare. Acţiunea inversă este tot atît de posibilă: un om calm să facă pe furiosul, un om fericit să facă pe indiferentul. Ceea ce este foarte important pentru sociologia expresiei este că societatea uneori îngăduie astfel de jocuri, alteori le impune: fiecare rol social îşi are masca sau măştile sale, nu numai limbajul sau limbajele sale, iar ele ţin de esenţa însăşi a rolului. Un general sfîşiat de durere nu poate plînge în faţa trupelor, un criminalist emoţionat de drama unui criminal nu se poate lăsa copleşit de emoţie[10].

Apar şi alte deosebiri între cele două expresii fundamentale care însoţesc actele verbale, cele spontane şi cele voluntare: primele se produc şi nu sînt de fapt comunicative decît pentru cei care le tratează astfel, pe cînd celelalte sînt expresii cu adresă, ele sînt montate pentru cei cu care vorbim, pentru destinatari. Ceva mai mult, expresiile voluntare depind, ca şi cuvintele noastre, nu numai de noi, ci şi de cei cărora ne adresăm şi de ceea ce dorim să obţinem de la ei. Dacă vorbim într-un fel cînd sîntem veseli şi în alt fel cînd sîntem mîhniţi, este tot atît de adevărat că vorbim într-un fel cînd vrem să cîştigăm pe cineva şi altfel cînd dorim să-l alungăm, să ne descotorosim de el. Procedeele acestea nu sînt înnăscute, ci sînt tehnici de natură socio-culturală, pe care le aflăm în arsenalul comunităţii în care trăim şi le folosim cu diferenţieri individuale mai mult sau mai puţin accentuate, după situaţii şi finalităţi, dar şi după modele sociale (*social patterns*), care ne arată ce trebuie să facem, cum trebuie să procedăm. Din nou societatea este prezentă în actele noastre verbale şi le dirijează după structurile şi funcţiile ei.

Afirmaţia aceasta este foarte importantă, încît trebuie subliniată în mod special: funcţiile limbii nu derivă numai din ea, din structura ei particulară, din logica ei internă, ci şi din societate, din

structura și funcțiile societății, din logica globală a contextului social în care se desfășoară și pe care-l servește. Nu există limbă pentru limbă decît în unele concepții lingvistice, geloase fără temei pe alte specialități: limba vie (vorbită sau scrisă) este totdeauna a unei societăți, iar aceasta își ajustează mult mai puțin funcțiile sale după limbă, decît limba după funcțiile și structurile ei proprii. Mai precis, limba are două categorii de funcții: unele care derivă din ea și sînt deci *funcții lingvistice ale limbii;* altele care derivă din societate și sînt deci *funcții sociale ale limbii.* Cum este firesc, lingviștii insistă asupra primei categorii de funcții, pe cînd sociologii se orientează spre ultima categorie. În realitatea vie, care este totdeauna socială, cele două categorii apar împreună și operează în cadrul unor funcții cu aspect dublu, unul lingvistic, altul social, dar care nu se pot separa decît mental, din nevoi metodologice, altfel nici unul nu-și poate îndeplini funcția fără prezența și cooperarea celuilalt. Pentru nevoi strict științifice, lingvistul poate izola foarte bine, pentru diferite analize de specialitate (fonologice, lexicale, morfologice, sintactice, semantice etc.) o frază ca: „nu vreau să-ți impun părerile mele" (luată de noi de circumstanță dintr-un roman). În viața de toate zilele, deci la nivelul sociologic de analiză, lucrul acesta nu mai este cu putință: cel care vorbește este cineva care se adresează cuiva, deci nu mai apar numai cuvintele, ci și cei care le rostesc și le ascultă. Aceștia, la rîndul lor, sînt bărbați sau femei, tineri sau bătrîni, cu diferite statute sociale, aflați în anumite relații, situații etc. Fiecare din aceste aspecte concrete individuează limba și îi modifică atît semnificația, cît și funcțiile. Dacă cel care vorbește are dreptul sau este în situația să-și impună părerile, fraza la care ne referim înseamnă de fapt: „renunț la dreptul meu...", „te las, de astă dată, să procedezi cum crezi...", „aș fi bucuros să-mi accepți părerile din convingere". Dacă nu

are dreptul sau nu este în situația de a-și impune părerile, semnificația frazei se schimbă complet. Ea poate însemna: „să nu mă înțelegi greșit", „nu-mi arog un drept pe care nu-l am", „nu este vorba de a-ți impune părerile mele". Dreptul însuși sau situația favorabilă depind de structura și activitățile sociale: într-o familie de tip patriarhal, de pildă, bărbatul are dreptul să-și impună părerile soției; în toate formele de familie, părinții au dreptul să-și impună părerile copiilor minori; în toate organizațiile ierarhice, șefii au dreptul să-și impună, în anumite limite, părerile subalternilor. Deci nu este vorba de situații ipotetice, ci reale, întîlnite în practica de fiecare zi. Așa apare ceea ce se numește *semantică socială*, cu totul diferită de cea lingvistică, precum și *funcțiile sociale* ale limbii, diferite și ele de cele lingvistice, dar care în realitate, cum am arătat, se completează reciproc și numai împreună asigură desfășurarea acțiunilor sociale verbale.

Cum am arătat, funcția expresivă a limbii există, dar ea nu se reduce la atitudinea locutorului față de ceea ce spune, nici nu este axată exclusiv pe el. Cel care vorbește nu se exprimă pe sine, izolat de poziția sa socială (de statutele și rolurile sociale), nici izolat de interlocutor, care la rîndul său are o anumită poziție socială (statute și roluri), în sfîrșit nici izolat de situația în care se găsesc partenerii, de raporturile anterioare dintre ei, de scopurile urmărite etc. Cu alte cuvinte, în afară de funcția expresivă a limbii, există o *funcție expresivă a societății*, exercitată prin intermediul limbii. În primul caz, vorbitorul este privit exclusiv ca vorbitor, deci în activitățile sale pur verbale, iar funcția expresivă a ceea ce spune se axează pe atitudinea sa față de ceea ce spune, pe cînd în al doilea caz vorbirea este numai un mijloc prin care cel care vorbește desfășoară o anumită activitate socială cu ajutorul limbii și deci se exprimă nu numai pe sine, dar și societatea care dă activității sale caracterul de *socială*.

Se pot afirma lucruri similare şi despre celelalte funcţii lingvistice: toate, fără nici o excepţie, sînt dublate de numeroase funcţii sociale, unele coincidente, dar majoritatea necoincidente.

Destinatarul nu este nici el un anonim, ci o fiinţă reală, care nu este supusă numai influenţei verbale a destinatorului, încît el nu face neapărat ceea ce îi cere acesta (funcţia conativă), el ia atitudine, cîntăreşte, discerne, selectează şi, pînă în cele din urmă, procedează după criterii cu totul diferite decît cele indicate pe cale lingvistică. La fraza: „du-te şi caută bine", destinatarul va ţine seama mai puţin de forma imperativă a cuvintelor, cît de cel care îi cere operaţia, de natura şi împrejurările operaţiei, de propria sa situaţie, de propriile sale drepturi, obligaţii, interese şi sentimente etc. Dacă toate acestea sprijină rezultatul sau efectul urmărit de destinator, destinatarul se conformează, altfel ripostează, se scuză, dă din umeri, refuză etc. Dacă i se spune cuiva: „taci din gură", cuvintele vizează un anumit efect, dar dacă efectul se produce cu adevărat, este cu totul altă problemă, nu execută decît cei care n-au încotro sau sînt de acord ei înşişi cu imperativul, altfel îl tratează după cum cred ei că e mai bine şi-l transformă funcţional în altceva.

5.10. Factorul cel mai complex este însă mesajul, iar funcţiile lui sînt de o varietate indefinită şi chiar indefinisabilă. Oamenii îşi transmit aşa de multe lucruri pe cale verbală, încît este foarte greu să se facă o înregistrare exactă şi o clasificare acceptabilă a lor. Din punct de vedere funcţional se poate face totuşi o caracterizare a mesajului: funcţia lui principală este cea denotativă, cognitivă, referenţială: ori de cîte ori vorbim ne referim la ceva (vorbim despre ceva), altfel rostim cuvinte sau fraze fără sens, ceea ce, în ultimă analiză, înseamnă că nu spunem nimic şi deci de fapt nu vorbim.

Problema e dacă în vorbirea naturală nu facem decît să comunicăm cunoştinţe, dacă mesajul, în sens de ceea ce se transmite, îndeplineşte exclusiv funcţii denotative, cognitive sau referenţiale? Cum am văzut, unii lingvişti disting, de la R. Jakobson încoace, trei funcţii separate: cele fatice, poetice şi metalingvistice. Dar fiecare din acestea pot avea şi au de obicei şi funcţii de altă natură, mai ales referenţiale. Cînd spunem: „hei, dumneata...", eventual „alo" (la telefon), limbajul ne pune în contact cu alte persoane şi deci îndeplineşte funcţii fatice. În acelaşi timp el îndeplineşte însă funcţii cognitive foarte complexe: cel care vorbeşte îşi comunică prezenţa, ceva mai mult, dorinţa de a intra în vorbă, iar în cazul telefonului sau atunci cînd nu vede pe cel cu care vrea să intre în contact, dorinţa de a afla prezenţa destinatarului, acordul acestuia de a sta de vorbă. Întrucît aşteaptă un răspuns pe care-l provoacă pe aceeaşi cale, formulele fatice mai sînt şi conative. Sociologic, problema este şi mai complicată. Dacă intră cineva într-o casă cu uşile deschise şi nu e întîmpinat de nimeni, strigă „nu e nimeni acasă?" — ceea ce înseamnă o încercare de a intra în contact (funcţie fatică), de a-şi semnala prezenţa şi a obţine o informaţie (funcţie cognitivă) etc., dar şi o acţiune strict socială: de a preveni pe cei din casă că nu este un spărgător, de a-i feri de o eventuală spaimă, de a evita riscul unei reacţii violente, de bănuială, de acuzare.

Funcţia poetică a limbajului este, cum am spus, incontestabilă, dar ea nu este orientată numai spre mesaj, spre modul în care este formulat acesta, ci depinde şi de conţinut (deci de funcţiile referenţiale). Dacă în fraza poetică: „lună, tu, regina nopţii" schimbăm un singur cuvînt, riscăm să obţinem efecte diferite, ca: „lună, tu, regina morţii", „buhă, tu, regina nopţii", „lună, tu, nebuna nopţii", dintre care unele sînt absurde, iar altele nepoetice.

Funcţia metalingvistică este totdeauna şi referenţială: faptul că limba se referă la ea însăşi nu înseamnă că-şi pierde funcţia cognitivă, ci numai că de astă dată spunem ceva cu mijloace lingvistice chiar despre mijloacele lingvistice. Cunoştinţele despre limbă, formulate cu ajutorul limbii sînt tot cunoştinţe (altfel lingvistica ar fi imposibilă ca ştiinţă).

Dacă mergem cu analizele şi mai departe, ajungem la părerea că în viaţa de toate zilele, deci nu la nivelul disecţiilor sau experimentelor lingvistice, limba are în general funcţii referenţiale, pentru că activităţile sociale verbale totdeauna se referă la ceva (între care şi la propria noastră limbă) sau la cineva (între care şi la noi înşine). Problema este dacă, în afară de funcţiile denotative, limba mai are şi alte funcţii? Răspunsul este afirmativ: nu se pot nega funcţiile speciale, care acţionează alături de funcţia generală, cum sînt cele analizate şi la care chiar lingviştii adaugă altele, ca funcţiile distractive, ludice etc., asupra cărora nu putem stărui. Apar însă alte multe funcţii de natură strict socială, ceea ce am numit funcţiile sociale ale limbii, pe lîngă cele lingvistice. Ele constituie o problemă specifică de sociologia limbii, în care aportul lingvisticii este de ordin secundar.

5.11. Funcţiile sociale ale limbii sînt determinate în primul rînd de activităţile sociale care se desfăşoară cu ajutorul ei. Am arătat că funcţiile mai restrînse pe care le-am numit convenţional lingvistice, pentru că derivă, cel puţin parţial, direct din limbă, sînt în acelaşi timp, cu unele interpretări mai realiste, *şi sociale*. Acum ne referim însă la acele funcţii ale limbii care derivă din societate şi sînt numai îndeplinite cu ajutorul limbii.

Funcţia socială primordială a limbii este cea *comunicativă*, care nu trebuie confundată cu cea referenţială: limba pune în legătură direct (dacă

este vorbită) sau indirect (dacă este scrisă), două sau mai multe persoane. Faptul în sine că oamenii stau de vorbă constituie o relație socială, dar aceasta înlesnește sau intermediază numeroase alte relații sociale, unele care s-ar produce și fără ea, dar în forme mai rudimentare, altele care sînt condiționate direct de ea, în înțelesul că fără limbă n-ar apărea niciodată.

Se poate deci afirma că, din punct de vedere sociologic, limba este:

— un mijloc de relații sociale, de punere în contact a oamenilor unii cu alții, indiferent de orice altă finalitate, teren neutru, dar capabil de alte funcții sociale, pe care le mijlocește și deci le înlesnește;

— un mijloc de a pune stăpînire pe oameni prin informațiile pe care le transmite și posibilitatea de a-i influența și a-i pune în mișcare fără contacte fizice, deci la orice distanță, prin intermediul unor simpli curieri, soli, reprezentanți, aparate;

— un mijloc de a ușura sau perfecționa funcționarea altor activități sociale, care nu sînt verbale prin însăși natura lor, cum sînt activitățile de producție, cele de reproducere, cele de asociere;

— un mijloc de a se ajunge la noi activități sociale, care nu se pot produce decît prin intermediul limbii și deci a se realiza noi progrese sociale, cum sînt elocința, literatura, activitățile instructiv-educative, activitățile juridice, morale, politice, de propagare a ideilor, doctrinelor, cunoștințelor.

Vorbirea în sine, capacitatea de a vorbi, înseamnă o posibilitate de contacte interumane, de relații sociale care pe altă cale nu ar fi cu putință. Indiferent de originea ei, care este, fără îndoială, de natură socială, vorbirea, odată constituită îndeplinește, prin natura ei comunicativă, funcții sociogenice foarte puternice: ea este generatoare de relații și grupări sociale, iar uneori de comu-

nităţi sociale foarte cuprinzătoare, de mare însemnătate istorică, aşa cum sînt de pildă popoarele.

Relaţia socială pe baze verbale cea mai caracteristică este conversaţia, convorbirea, iar la nivele spirituale mai înalte, după unii cele mai înalte, dialogul, în sensul lui clasic, socratic-platonician[11].

Ceea ce caracterizează orice colocviu este participarea activă a cel puţin două persoane la un act comun de vorbire, printr-un procedeu foarte bine studiat de psihologia socială modernă, care constă în a se aşeza „faţă în faţă" şi deci de a comunica direct unul cu celălalt printr-un fel de confruntare, incitare sau stimulare reciprocă şi de schimburi mentale şi spirituale dintre cele mai variate. Apar aici în chip firesc numeroase interacţiuni:

— fiecare din colocvenţi se dirijează mental spre celălalt, se deschide spre el, se mobilizează pentru a-i face faţă, pentru a prinde exact ce spune şi a răspunde adecvat, pentru a nu se lăsa surprins, nepregătit şi a nu fi pus în situaţia de a da impresia de absent, neatent, neinteligent, incapabil de participare;

— fiecare se vede pe sine în celălalt ca într-o oglindă, îşi dă seama că ceea ce face acesta cînd vorbeşte, priveşte, tace, ascultă etc. face de fapt mai mult sau mai puţin asemănător el însuşi ori de cîte ori se află în situaţii asemănătoare, deci se priveşte într-un fel pe el însuşi în celălalt;

— fiecare îl vede pe celălalt în sine însuşi, îl cîntăreşte, îl analizează, interpretează, retrăieşte, comparîndu-l cu sine fie pentru a se identifica cu el, fie pentru a-l diferenţia, eventual a-l opune, cu urmări inevitabile de apropiere, simpatie, prietenie, solidaritate sau de respingere, antipatie, adversitate, ruptură;

— fiecare se „revarsă" în celălalt, oarecum îşi deşartă conţinutul sufletesc şi primeşte în schimb conţinutul celuilalt, realizîndu-se astfel o relaţie în dublu flux cu sensuri contrare, ca în cazul

unor vase comunicante cu două canale de legătură, unul care înlesnește revărsarea unuia din vase, altul, al celuilalt vas;

— fiecare ajunge să înțeleagă punctul de vedere sau perspectiva celuilalt, să-și dea seama de această *reciprocitate a perspectivelor*, cum a numit-o Th. Litt, că poziția sa nu este în afară de orice discuție, că este unilaterală, îngustă, eventual absurdă, deci trebuie să și-o completeze, corecteze, modifice, ceea ce înseamnă totodată o ieșire din egocentrism și un început de sociocentrism, de armonizare a perspectivei proprii cu perspectivele altora;

— fiecare ajunge să adopte ceva din conținutul sufletesc al celuilalt, să-și îmbogățească propria sa conștiință și s-o îmbogățească pe a celuilalt, în așa măsură încît deosebirile dintre ei scad, asemănările cresc, în unele cazuri pînă la un grad mare de identificare, ceea ce îi reduce, în unele probleme, la o singură poziție, face, după expresia populară, din doi unul, ca și cum ar fi o singură persoană: sîntem la izvoarele psihologice ale personalității colective;

— cei care practică timp îndelungat convorbirea, ajung să facă din ea un mijloc foarte eficient de viață, să se consfătuiască, să decidă împreună anumite acțiuni, să-și ajusteze activitățile unele la altele, să întreprindă împreună anumite acțiuni, adică să se lege tot mai mult unul cu altul și deci să formeze o comunitate de viață din ce în ce mai intensă și mai trainică[12].

Una din funcțiile cele mai semnificative ale convorbirii și ale legăturilor interumane generate pe această cale, este ieșirea din izolare, înlăturarea singurătății, care este una dintre stările psihosociale cele mai penibile, soldată adeseori cu tulburări psihice grave[13].

La treptele superioare ale conversației, numite de obicei colocviu, dar mai ales *dialog*, activitățile verbale ale oamenilor capătă semnificații și mai

fecunde, ele nu sînt numai generatoare de relaţii şi grupări sociale, ci şi de viaţă spirituală, care transformă treptat viaţa socială primitivă a oamenilor, ca şi pe oamenii primitivi, spre forme din ce în ce mai îndepărtate de animalitate, care construiesc, pe etajele ridicate de evoluţia biologică, etaje noi, culturale, legate de raţiune şi creativitate, operă specifică a eforturilor conştiente şi organizate social-istoric ale oamenilor.

Dialogul în sens socratic-platonician nu confruntă numai oamenii, planurile lor bio-psihologice, nici numai credinţele şi opiniile, ci înseşi ideile, valorile, concepţiile, poziţiile noologice, ale adevărului, binelui, frumosului, dreptăţii, prin care omul însuşi se înalţă, se spiritualizează, împreună cu formele lui colective de viaţă. Recursul lumii contemporane la dialog pentru a înlesni rezolvarea unor grave probleme sociale, politice, ideologice internaţionale, nu este întîmplător, el este determinat de încrederea oamenilor în eficienţa dialogului şi de convingerea tot mai răspîndită şi mai temeinic verificată, că omul însuşi este o *fiinţă dialogică*, după expresia lui Martin Buber, el nu se poate realiza ca om în solilocviu, nici chiar dacă pe calea aceasta în loc să se abrutizeze, să revină la animalitate, s-ar ridica mai presus de oameni: orice s-ar spune, supraomul nu este un om, ci tot un neom[14].

5.12. Limba, acest instrument excepţional de informaţie şi acţiune, înlesneşte nu numai naşterea unor noi forme de relaţii interumane, de comunicări sociale şi viaţă spirituală, dar şi noi forme de activitate, de conducere şi organizare socială. Pierre Janet a atras de mult atenţia asupra deosebirii calitative dintre conducerea de profil animal, prelungită şi la oameni, şi cea de profil specific uman. Prima se exercită prin intermediul exemplului, conducătorul unei turme se aşază în fruntea ei, iar ceilalţi se orientează după el, este un simplu *meneur*, un fel de căpetenie, de fruntaş. A

doua se exercită prin intermediul limbajului, al ordinelor, dispoziţiilor, unul comandă iar ceilalţi execută, conducătorul nu mai e un simplu *meneur*, ci un *chef*, în înţelesul specific uman de *comandant*. Eroii luptători ai vremurilor arhaice se puneau în fruntea oştilor, cum ni se arată de exemplu în *Iliada*, şi luptau cu propriile lor braţe, trăgînd după ei şi antrenînd masele, pe cînd marii generali din epocile mai înaintate conduc de la „marele cartier", după hărţi, planuri, rapoarte, prin curieri, telegrame, telefoane, radiograme, desfăşurări uriaşe de trupe pe care nu le văd niciodată cu ochii, ci le urmăresc exclusiv imaginar. Fără limbă, astfel de acţiuni ar fi imposibile. Acelaşi lucru se petrece cu toate formele de conducere din zilele noastre, care nu mai constau în a face, ci în a face pe alţii să facă, operaţie posibilă exclusiv prin intermediul limbii (rostite sau scrise)[15].

Toate activităţile sociale care depăşesc rutina depind de gradul de informaţie al celor care le desfăşoară, de ceea ce ştiu în legătură cu modul în care trebuie desfăşurate, în legătură cu condiţiile în care se desfăşoară, cu piedicile pe care le au de înfruntat şi de înlăturat. De aceea, cine deţine numărul cel mai mare şi mai adecvat de informaţii, adică este mai iniţiat în ceea ce este de făcut, capătă o superioritate incontestabilă faţă de ceilalţi. Inegalitatea aceasta de echipare informaţională este provocată de numeroşi factori, dar indiferent de natura lor, cei mai importanţi îşi desfăşoară influenţa prin intermediul limbii (vorbite sau scrise): rapoarte, referate, situaţii, statistici, anchete etc. În cadrul funcţiei comunicaţionale a limbii, funcţia informaţională ocupă un loc de frunte: oamenii se informează nu numai prin simţurile proprii, ci prin sute şi mii de intermediari care culeg, prelucrează şi transmit informaţiile, ajutaţi tot mai frecvent de maşini şi instalaţii, dar recurg tot timpul la limbaje, între care limba deţine totdeauna, cel puţin pînă acum, un loc primordial. Ceea ce caracterizează nivelele de conducere în

orice sector de activitate socială față de cele de execuție, nu este numai faptul că folosesc limba pentru a conduce, cît faptul că dețin un număr mai mare și mai precis de informații, ceea ce le dă o superioritate evidentă față de celelalte, puterea de a le subordona, de a le face dependente. Dealtfel, a fi „știutor" înseamnă totdeauna un avantaj, chiar la poziții sociale egale, față de un „neștiutor" — ceea ce înseamnă că știința, informația, constituie o putere socială prin ea însăși. Și din nou, funcția informațională a limbii își manifestă valoarea socială în diferite sectoare ale vieții omenești: ea generează, dezvoltă și perfecționează o putere socială, cum e cea de conducere și organizare, care s-ar reduce la foarte puțin fără limbă și eventual nici n-ar exista[16].

Am amintit în altă parte de capacitatea limbii de a contribui la perfecționarea diferitelor activități sociale, chiar dacă ele apar și se pot desfășura, în anumite limite, fără concursul limbii. Munca manuală se poate desfășura în tăcere, dar ea nu se poate pregăti, perfecționa, organiza, nici desfășura în colective mari, cum sînt șantierele de construcții, întreprinderile industriale, fără concursul limbii. Reproducerea este de asemenea posibilă fără cuvinte, dovadă animalele, dar nici iubirea, nici familia, nici creșterea copiilor n-ar avea formele pe care le au, dacă n-ar exista limba. Ceea ce se numește *curte*, declarație de dragoste, cerere în căsătorie, contract de căsătorie, colaborare între soți, instruirea și educarea copiilor — toate includ manifestări verbale și unele dintre ele nici nu s-ar putea produce pe alte căi. Se poate afirma în general că nici o asociație lipsită de limbă n-ar depăși starea de turmă, de hoardă, de grămadă (în sensul cirezilor de vite sau al cîrdurilor de păsări), nu ar deveni comunități umane propriu-zise, care sînt, în primul rînd, *comunități de limbă*. Oricîte excepții s-ar invoca, limba caracterizează popoarele, națiunile (chiar dacă nu e națională), iar uneori le determină sau le mediază constituirea, perpetuarea, dez-

voltarea. Statele multinaționale însele au nevoie de o limbă oficială, deci comună, pentru a funcționa în mod normal. Funcțiile sociale ale limbii depășesc din nou domeniul lingvistic, pentru a se extinde asupra tuturor formelor de viață socială, fie în înțelesul că le generează, fie în înțelesul că le desăvîrșesc, fie în înțelesul că le fac cu putință. În orice caz, se poate vorbi de funcții sociale ale limbii în toate sectoarele de viață socială, de la cele mai elementare și nediferențiate, pînă la cele mai complexe și diferențiate. Oriunde intră în joc o limbă, nici un fenomen social nu rămîne cum a fost înainte.

Domeniul cel mai direct afectat de apariția limbii, care, într-o anumită măsură, este chiar produsul său, evident pe baze cerebrale mai vechi, este al spiritului, al acelor manifestări umane care s-au constituit în primul rînd datorită limbii și care fără limbă ar dispărea fără urmă. Așa sînt, pe plan psihologic, conștiința, gîndirea, meditația, sentimentele, credințele, convingerile, opiniile, iar pe plan social magia, religia, filosofia, folclorul, literatura, elocința, normele morale, juridice și politice, doctrinele și concepțiile de orice fel, legislația, statul, știința. Ele nu intră în preocupările sociologiei limbii decît sub aspectele lor verbale, dar acestea sînt atît de importante, încît fără ele nici una n-ar fi putut să apară și nici nu s-ar putea desfășura și dezvolta în continuare. În această perspectivă, funcția principală a limbii este să înlesnească toate funcțiile sociale de ordin spiritual, să le permită atît realizarea, cît și desfășurarea și dezvoltarea.

5.12. Dacă ar fi totuși să alegem dintre multele funcțiuni sociale ale limbii pe cele mai importante, am spune, de importanță istorică, ne-am opri la următoarele:

— *Funcția comunicativă*, în sensul cel mai cuprinzător cu putință, de înlesnire a contactelor și legăturilor dintre oameni, de schimburi de expe-

rienţă, circulaţie de informaţii, împărtăşire de sentimente, înţelegere reciprocă, negociere şi învoială, distracţie sau orice altceva, în măsura în care se poate trece de la un om la altul sau realiza în comun, pe cale verbală, cu toate urmările ce decurg de aici.

— *Funcţia cumulativă*, care constă în consemnarea şi păstrarea experienţei colective, a conceptelor, ideilor, învăţăturilor din diferite domenii de activitate, care se transmit apoi, tot prin intermediul limbii (orale sau scrise), de la o generaţie la alta, fără să fie nevoie de a fi obţinute prin eforturi proprii de fiecare în parte, ceea ce condiţionează, ca rezultat final, chiar progresul istoric.

— *Funcţia formativă*, care se referă la acţiunile de însuşire a limbii de către fiecare individ uman în parte, împreună cu tot ceea ce primeşte din conţinutul ei, prin care se încadrează într-o comunitate (procesul de socializare) şi o cultură (procesul de culturalizare) şi realizează astfel saltul calitativ, operînd împreună cu alţi factori, dintre care rolul decisiv îl are confecţionarea de unelte, de trecere de la animalitate la umanitate, continuînd apoi cu toate activităţile instructiv-educative, desfăşurate prin intermediul limbii.

— *Funcţia noologică*, prin care înţelegem naşterea şi dezvoltarea spiritului uman, sub toate formele lui esenţiale (obiectiv, normativ şi personal), a ceea ce se numeşte impropriu „cultură spirituală", iar corect „conştiinţă socială": religie, morală, filosofie, ştiinţă, artă, literatură etc., dar şi gîndire, sensibilitate, conştiinţă de sine, raţiune etc., în măsura în care sînt înlesnite de limbă, difuzate, internalizate sau constituite cu ajutorul ei.

NOTE

[1] Vezi R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, trad. N. Rouwet, Paris, 1963.

[2] Vezi S. Freud, *L'interprétation des rêves*, trad. fr. Paris, 1967, dar mai ales Jacques Lacan, după care „in-

conștientul este structurat ca un limbaj", „inconștientul este discursul Celuilalt", al psihologiei noastre abisale, teze dezbătute pe larg în *Ecrits*, publicate la Paris în mai multe volume.

[3] Cf. și Kimball Young, *Social Psychology: An Analysis of Social Behavior*, ed. 5, New York, 1936, în special cap. X, *Language and Social Interaction* și cap. XVI, *Language, Thought and Social Reality*.

[4] Vezi J. Frazer, *op cit.*, ca și Lord Raglan, *Le tabou de l'inceste: Etude anthropologique* (trad.), Paris, 1935.

[5] Vezi și Robert Lowie, *Traité de sociologie primitive* (trad.), Paris, 1935.

[6] Vezi și *Psihosociologia culturii de masă*, coordonator T. Herseni, București, Editura științifică, 1968.

[7] Problema a fost semnalată încă de Herbert Spencer în *Principes de sociologie* (trad.), ed. 5, Paris, 1908, cap. II, *Salutations*. Vezi tot acolo capitolele despre daruri, vizite, complimente, titluri etc., în general despre ceremoniile sociale, în care se pun numeroase probleme de interes pentru sociologia limbii. De consultat în același sens și W. G. Sumner, *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals*, Boston, 1906 și William I. Thomas, *Source Book for Social Origins*, Chicago, 1909, — valoroase tot numai pentru punerea unora din problemele de sociologia limbii.

[8] Vezi pentru complexitatea etnografică a funcției fatice, centrată pe întîlnirile dintre oameni, Walter Goldschmidt, *An Ethnography of Encounters: A Methodology for the Inquiry Into the Relation Between the Individual and Society*, în „Current Anthropology", vol. 13, nr. 1, 1972, p. 59.

[9] Vezi și Leo Spitzer, *Linguistics and Literary History*, Princeton, N. J., 1947; Ruth N. Anshen, ed., *Language: An Inquiry Into Its Meaning and Function*, New York, 1957, în special cap. *The Language of Poetry*, de Leo Spitzer; G. Mounin, *Poésie et société*, ed. 2, Paris, 1968; iar pentru problemă în general, lucrarea noastră, *Sociologia literaturii*, București, Editura Univers, 1973.

[10] Vezi şi Anselm Strauss, *Mirrors and Masks*, Glencoe, 1959.

[11] Vezi şi Joost A. M. Meerlo, *Conversation and Communication: A Psychological Inquiry Into Language and Human Relations*, New York, 1952.

[12] Vezi şi C. H. Cooley, *Human Nature and the Social Order*, New York, 1902 şi *Social Organization*, New York, 1909; G. H. Mead, *Mind, Self and Society*, Chicago, 1934, ed. 9., Chicago and London, 1967; ca şi Anselm Strauss, ed., *The Social Psychology of George Herbert Mead*, Chicago, 1956; Fritz Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations*, New York, 1958; A. M. Rose, ed., *Human Behavior and Social Processes*, Boston, 1962; T. Shibutani, *Society and Personality*, Englewood Cliffs, N. J., 1961.

[13] Vezi şi Ch. Blondel, *La conscience morbide*, Paris, 1914; ca şi H. S. Sullivan, *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, New York, 1955.

[14] Vezi, pentru aspectele filosofice ale problemei, Martin Buber, *I and Thou* (trad.), Edinburgh, 1953 şi *Between Man and Man* (trad.), Boston, 1955, iar pentru aspectele antropologice şi etice, lucrarea noastră, *Sociologie şi etică*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1968.

[15] Vezi Pierre Janet, *L'intelligence avant le langage*, Paris, 1936 şi *Les débuts de l'intelligence*, Paris, 1936, iar pentru stadiul actual al problemei, C. G. Browne et T. S. Cohn, eds., *Chefs et meneurs* (trad.), 1963.

[16] Vezi, de exemplu, J. Ardoino, *Information et communications dans l'entreprise et les groupes de travail*, ed. 2, Paris, 1969, sau lucrarea noastră, *Psihosociologia organizării întreprinderilor industriale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.

VI

REGLEMENTAREA SOCIALĂ A VORBIRII

6.1. Oricare ar fi funcţiile sociale ale limbii, ele nu se desfăşoară anarhic, la voia întîmplării, ci sînt totdeauna reglementate, mai mult sau mai puţin, mai strîns sau mai slobod, după însemnătatea lor, de către societate. Cercetările de pînă acum s-au ocupat în special de reglementarea funcţiilor comunicative ale limbii, sub influenţa directă a teoriei informaţiei şi comunicării, ca şi în cazul analizat al opiniilor lui R. Jakobson despre funcţiile limbii. Unul din cele dintîi eforturi de analiză şi sistematizare a „acţiunii de comunicare" în noua perspectivă se datorează lui Harold D. Lasswell, specialist în politologie, care a lansat modelul descriptiv formulat interogativ: *cine, ce spune, prin ce canal, cui, cu ce efect?* şi a propus pentru fiecare din aceste cinci momente ale procesului comunicaţional un gen adecvat de analiză (*control analysis, content analysis, media analysis, audience analysis* şi *effect analysis*)[1]. Pentru sociologia limbii şi alte cercetări asemănătoare (de exemplu, cultura de masă), noi am lărgit acest model în felul următor: *cine, ce spune, cu ce mijloace, cui, unde, cînd, cît, din ce motive, în ce scop, cu ce urmări?* — adăugînd deci noi aspecte, unele de natură explicativă, cu analizele respective (analiza spaţială, temporală, cantitativă, motivaţională şi teleologică)[2]. Utilizăm acest chestionar pentru a pune în lumină reglementarea socială a întrebuinţării limbii în si-

tuațiile reale ale vieții oamenilor, care se face uneori pînă în cele mai mici amănunte.

Lăsăm la o parte limbajul interior, care ridică probleme speciale (mai ales cele legate de raporturile dintre conștiință și limbaj, gîndire și limbaj), care țin de domeniul psihologiei, ca și limba nevorbită, așa cum se găsește de exemplu în dicționare, gramatici, scrieri și tipărituri în general sau numai în memoria oamenilor, pentru a ne ocupa exclusiv de vorbire, în sens de conversație[3].

6.2. În orice act de vorbire apar minimum două persoane, iar din punctul de vedere schematic al comunicării, un „cine" și un „cui", dar care în realitate pot vorbi alternativ sau chiar concomitent, putînd să se situeze nu numai în vorbire, ci și în convorbire. Pentru început este însă de preferat să adoptăm modelul cel mai simplu, în care cineva vorbește cuiva.

Cel care vorbește este totdeauna o persoană care, strict operațional, apare ca vorbitor (comunicator, emițător etc.), dar în realitate este bărbat sau femeie, de o anumită vîrstă, stare socială, naționalitate, calificare, îndeletnicire, poziție socială, ideologie ș.a.m.d., care, toate, pot determina și reglementa, într-un fel sau altul, activitatea de vorbire pe care o desfășoară. Pentru lingvistică, faptul acesta este secundar sau lipsit de semnificație, cîtă vreme pentru sociologia limbii el este esențial, chiar una din preocupările ei fundamentale. La acel „cine" al teoriei comunicării, care în fond se referă, cum am spus, numai la calitatea de „vorbitor", sociologia limbii adaugă întrebarea: „cine este acel *cine* care vorbește, de unde vine, al cui este, ce statut social deține, cu ce se ocupă, ce urmărește etc." — cu ipoteza, îndelung verificată în viața de toate zilele, că oamenii vorbesc nu numai așa „cum se vorbește", și nici numai așa „cum le vine", ci în primul rînd așa cum le dictează situația în care se găsesc, începînd cu propria lor situație socială, cu locul pe care-l ocupă în structura societății. Un

om cu răspundere vorbește altfel decît o haimana, iar un om cinstit, altfel decît un escroc. Acest „cine" este o ființă puternic integrată în diferite sisteme sociale (familiale, naționalitare, regionale, statale, culturale etc.) și vorbește, vrînd-nevrînd, ca unul care face parte integrantă din ele, chiar și atunci cînd încearcă să se desprindă sau să li se împotrivească. Factorii de personalitate nu sînt deloc neglijabili, fiecare om se manifestă verbal pe sine însuși, dar acești factori determinanți sînt, la rîndul lor, determinați socio-cultural. De aceea, cum am arătat pe larg în capitolul anterior, cînd vorbim nu ne exprimăm numai pe noi, ci și anumite realități din care facem parte și care, într-un fel, vorbesc ele prin noi.

Sociologia limbii se interesează deci de „cine vorbește" în toată complexitatea lui, pentru că nimeni nu vorbește fără nici o determinare socială și culturală, ca și cum s-ar fi născut cu o limbă individuală, capabilă să-l exprime exclusiv pe el. Fenomenul are importanță și pentru sociolingvistică, pentru că într-un fel vorbesc cei cultivați, cei umblați, cei vîrstnici, cei mai mari în grad și într-altfel cei necultivați, neumblați, foarte tineri, mici în grad etc., de astădată în înțeles strict lingvistic, de limbă pe care o întrebuințează.

Dar dacă cineva este, fără să vrea și fără să-și dea seama, nu numai exponentul său, ci și al altora, apar situații sociale — cum am arătat anterior — în care el vorbește conștient în numele altora, în calitate de reprezentant sau purtător de cuvînt. În astfel de împrejurări — unele instituționalizate și deci legiferate, altele cutumiare sau spontane — cel care vorbește efectiv nu vorbește pentru sine, ci pentru altul, în principiu ca și cum ar vorbi chiar acesta.

Apariția scrisului și tiparului, iar de curînd, a radioteleviziunii, a complicat foarte mult problema lui „cine vorbește", pentru că adeseori vorbesc oameni morți sau aflați la depărtări foarte mari, dar nu cu vocea lor, ci a lectorilor, a actorilor, a

crainicilor, eventual cu vocea lor, dar nu cea „adevărată", ci cea înregistrată pe bandă de magnetofon. Ştirea apărută în ziare că „expunerea celebrei picturi Gioconda a lui Leonardo da Vinci" la Tokio a oferit japonezilor posibilitatea „să asculte şi glasul modelului", „vocea autentică", dat fiind că: „un ordinator a sintetizat datele oferite de forma buzelor, a nasului, a obrajilor şi a capului, toate fiind «transformate» în frecvenţe şi integrate în circuite electronice", este deocamdată o „farsă tehnologică", dar s-ar putea ca lucrurile să nu se oprească aici. Dacă s-ar fi putut obţine şi datele oferite de organele vocale interioare (ca limba, cerul gurii, dantura, gîtlejul etc.), ceea ce este perfect posibil la oamenii vii sau la cadavre, reconstituirea ar putea fi dusă pînă la...identitate. Întrebarea însă rămîne: cine vorbeşte, Gioconda, sau aparatele electronice, ori inginerii care le mînuiesc şi au rezolvat cu ajutorul lor problema. Ne găsim în faţa unor „fenomene lingvistice" cu totul noi, care nu sînt încă studiate decît din punct de vedere tehnic. Să ne întoarcem deci la „vorbirea de toate zilele", desfăşurată de oameni vii şi prezenţi.

6.3. Întrebarea „ce spune" (cel care vorbeşte) ridică problema mesajului sau a conţinutului vorbirii, de unde analiza de conţinut. Unii lingvişti ne asigură că oricare limbă este aptă să exprime orice, dar lucrul acesta nu este adevărat. Există o dezvoltare a limbilor ca oricare altă formă de dezvoltare, de la forme rudimentare la forme din ce în ce mai înaintate. Ce se poate probabil afirma e faptul că orice limbă este perfectibilă şi că, în condiţii favorabile, într-adevăr se perfecţionează. Conţinutul vorbirii depinde şi de limba utilizată. Dacă ne limităm la o singură limbă, de exemplu, la una foarte dezvoltată, cum este şi a noastră, se ridică altă întrebare: poate ea exprima orice? Unii susţin că oricare din limbile avansate este capabilă să exprime integral orice conţinut şi deci să trans-

mită orice mesaj. Nici lucrul acesta nu pare de necontestat. Există în fiecare om și cu atît mai mult în anumite situații speciale unele „imponderabile", „inefabile", „insesizabile", „inexprimabile", „indefinibile", care nu sînt niciodată manifestate sau comunicate cu ajutorul limbii, ci cel mult indicate. Ele rămîn neexprimate prin cuvinte, pentru că pe calea aceasta sînt inexprimabile. Altfel nu s-ar explica de ce s-a format un adevărat limbaj, am prefera să spunem o adevărată semiotică a tăcerilor, sistem opus prin definiție vorbirii, uneori ca o absență a lui, dar de atîtea ori, ca o negare, ca o completare și o înlocuire. Tăcerile din prima categorie sînt ale ființelor necuvîntătoare, pe cînd cele din a doua, ale ființelor cuvîntătoare. S-ar putea ca, în ultimul caz, „tăcerile semnificative" sau „expresive" să fie o depășire a vorbirii, o treaptă superioară ei. Sînt, de exemplu, spaime, dureri, revolte atît de mari, care ne încremenesc, ne înlemnesc, ne amuțesc, fără a ne transforma în cremene, lemn sau ființe mute, care dau o dimensiune, inexprimabilă pe altă cale, chiar existenței umane. Dacă o ființă necuvîntătoare *tace*, este pentru că aceasta este chiar natura ei, pe cînd dacă tace o ființă cuvîntătoare, este pentru că sînt situații în care limba nu-i mai servește la nimic, iar tăcerea devine mai „grăitoare" decît vorbirea însăși. În orice caz, există un „limbaj tăcut", după cum există un „limbaj al mișcărilor", care prezintă un interes științific foarte mare[4].

Există în orice caz un domeniu foarte vast al unor înțelesuri (sensuri, semnificații) neverbale și neverbalizabile, care sînt deci comunicate pe alte căi decît cele lingvistice.

Dacă ne oprim la ceea ce se poate transmite efectiv într-o limbă, sociologia limbii constată că această posibilitate nu este folosită de o comunitate lingvistică decît parțial. Cauza este tot socială: fiecare colectivitate umană transmite cu ajutorul limbii numai ceea ce o interesează și o interesează numai ceea ce structura (inclusiv suprastructura) ei

socială îi prezintă ca vrednic de interes. Așa se face că eschimoșii au foarte multe cuvinte despre zăpadă, beduinii despre cămilă, culegătorii și agricultorii despre plante, vînătorii și păstorii despre animale, vindecătorii despre boli și medicamente etc. În societățile puternic diferențiate apar limbaje speciale pe profesii: limbajul juriștilor, al medicilor, al matematicienilor, al tehnicienilor etc., care formează adevărate jargoane sau, cum ar trebui să li se spună în sociologia limbii, *dialecte profesionale*[5].

Se poate constata fără greutate, iar, pe această bază, se poate prezice cu destulă exactitate „ce spune", despre ce vorbește cineva, dacă știm exact statutul si rolul social pe care îl deține, sau — pentru că fiecare persoană are în acelasi timp mai multe statute și roluri (seturi) — dacă știm pe ce statut social se află cînd vorbește, pe care din rolurile sale sociale îl desfășoară. O mamă (ca mamă) va vorbi despre copiii săi, despre copii în general, despre îngrijirea și creșterea lor etc. O soție (ca soție) va vorbi despre soțul ei, despre alte soții și alți soți, despre înțelegerea conjugală, despre menaj etc. O învățătoare (ca învățătoare) va vorbi despre elevii ei, despre școala în care lucrează, despre manualele școlare, programa analitică etc. Cu observația că aceeași femeie poate fi, în același timp, soție, mamă și învățătoare, de unde constatarea că fiecare persoană va vorbi, mai mult sau mai puțin, dar în chip inevitabil, despre acele probleme care cad în zona ei de interese, iar acestea depind în primul rînd de statutele și rolurile sociale, de cercurile sociale din care face parte, încadrate la rîndul lor într-o anumită cultură sau civilizație. Apar astfel nu numai „dialecte profesionale", ci și „dialecte domestice" (cu subdiviziuni: limba mamelor cu copii mici, limba copiilor cu părinții, a copiilor între ei etc.), precum și alte multe „dialecte sociale", ca acelea ale prietenilor, ale elevilor, studenților, ale borfașilor, ale prostituatelor. Tot ceea ce numesc lingviștii jargon, ar-

got etc. sînt, din punctul de vedere care ne preocupă, *dialecte sociale*[6].

Analizele de conținut, executate, de pildă, pe ziare, arată că acestea își schimbă conținutul în funcție de evenimente. În timpul unor conflagrații internaționale, aproape toate materialele se referă, într-un fel sau altul, la război, la implicațiile și consecințele acestuia etc. În timpul unor alegeri generale de oarecare însemnătate pentru țara respectivă, ziarele se concentrează asupra candidaților, programelor, alegătorilor, perspectivelor și capătă un profil net de propagandă și contrapropagandă. În sezoanele moarte, în care nu se întîmplă nimic, ziarele se îndreaptă spre faptele diverse, problemele de modă, stațiile balneoclimaterice și, la nevoie, inventează „probleme senzaționale", ca farfuriile zburătoare, omul zăpezilor sau orice de genul acesta[7].

Dacă trecem la manifestările verbale organizate, instituționalizate, conținutul lor este adeseori prevăzut și programat pînă în cele mai mici amănunte. În anumite perioade ale anului, cu diferențe de cîteva zile, în toate școlile generale din țară se predau aceleași lecții, după aceeași programă analitică, după aceleași manuale, dacă nu chiar cu aceleași cuvinte, în orice caz cu același conținut. Același lucru se întîmplă cu bisericile de pe întreg cuprinsul țării, în funcție de natura lor: exact în aceleași duminici sau sărbători se fac aceleași slujbe, se rostesc aceleași rugăciuni, se țin predici cu același conținut. Adunările, sesiunile, congresele, colocviile, mesele rotunde etc., au și ele programe precise, anumite ordine de zi, tematici de dezbătut, care în același timp prescriu despre ce să se vorbească și limitează sfera celor ce se pot spune. Asemenea situații sînt foarte multe și ușor de identificat, încît nu stăruim. Esențial este să se rețină că și în domeniul lui „ce spune" (cineva) sîntem tot atît de departe de spontan sau arbitrar, ca și în domeniul lui „cine" (spune). Normele sociale reglementează de aproape pe amîndouă. În viața socială

reală, de cele mai multe ori vorbesc cei care trebuie să vorbească (au dreptul, datoria, sînt invitați, întrebați, constrînși, se așteaptă de la ei să vorbească) și vorbesc ceea ce trebuie să vorbească (ceea ce se cade, se cere, este potrivit, necesar, corespunde situației, se așteaptă, se impune).

6.4. Al treilea moment al procesului comunicațional verbal: *cui* (i se spune) ne pune din nou în fața unei persoane umane, după cea a vorbitorului, care, în situația de acțiune unilaterală pur schematică, este ascultătorul. Prezența acestuia este tot atît de necesară ca și a vorbitorului: funcțional nu există unul fără celălalt, ei se definesc reciproc, sînt partenerii aceluiași proces[8].

Tot ceea ce am spus despre „vorbitor" este valabil — *mutatis mutandis* — și despre „ascultător". Acesta nu este un oarecare sau indiferent cine, ci o persoană de un anumit sex, de o anumită vîrstă, profesie, naționalitate, cultură etc., deci integrată într-o structură socială, deținătoare de statute sociale și diferite roluri sociale, care toate îi creează, vrînd-nevrînd, o anumită poziție în raport cu vorbitorul și deci influențează, într-un fel sau altul — de regulă după norme sociale mai mult sau mai puțin definite — comportamentul vorbitorului și, în cele din urmă, desfășurarea întregii acțiuni comunicative. Nimeni nu spune ceva fără să se orienteze după cel căruia i se adresează. Într-un fel vorbim cu copiii, femeile, cunoscuții, superiorii etc. și într-altfel cu adulții, bărbații, străinii, subalternii. Ceva mai mult, într-un fel vorbesc copiii între ei, femeile între ele, superiorii între ei etc. și într-altfel copiii cu adulții, femeile sau bărbații cu sexul opus, superiorii cu subalternii și aceștia cu superiorii. Distincțiile acestea sînt de obicei mult mai complexe și mai nuanțate. Într-un fel vorbim cu copiii noștri, într-altfel cu ai altora, într-un fel cu copiii unor străini decît ai unor cunoscuți, cu ai unor egali sau inferiori decît cu ai unor superiori. Se poate afirma că fiecare cultură

își reglementează, într-un fel sau altul, „vorbirea" în funcție nu numai de unul din parteneri, de vorbitor, ci și de al doilea, de ascultător.

În linii mari, se poate afirma că limba se folosește diferit după cum:

— cel căruia ne adresăm este egal, mai mare sau mai mic într-un fel sau altul decît noi (mărime de ordin social, nu fizic);
— cel căruia ne adresăm este din propria noastră colectivitate sau dintr-una cu totul diferită;
— cel căruia ne adresăm este din propria noastră categorie demografică (sex, vîrstă etc.) sau dintr-una deosebită;
— cel căruia ne adresăm este intim sau străin de noi și comunitățile noastre de viață.

Variațiile sînt foarte mari și sînt adeseori combinate, dar tocmai faptul acesta demonstrează cît se poate de precis că normele sociale reglementează pînă în cele mai mici amănunte modul de întrebuințare al limbii, nu numai în funcție de principii lingvistice sau condiționări psihologice, ci și în funcție de principii și situații socio-culturale. „Cine" spune ceva nu se gîndește numai la ceea ce dorește să spună, ci se uită și „cui" anume îi spune și își organizează sau își desfășoară întreaga vorbire în funcție și de acesta.

Legătura lui „cine spune" cu cel „cui îi spune" în cazul limbii vorbite are și alte aspecte sociale, dintre care amintim:

— cele două persoane trebuie să cunoască într-o măsură oarecare aceeași limbă, ceea ce presupune participarea la aceeași comunitate de limbă, la aceeași cultură etc.;
— cele două persoane trebuie să se găsească într-o situație socială în care oamenii sînt dispuși, liberi, interesați, obligați să stea de vorbă, altfel chiar dacă unul vorbește, celălalt nu ascultă; dacă există oameni care stau, există oameni care nu stau de vorbă unul cu altul, selecție care este determi-

nată, de cele mai multe ori, de normele sociale ale relațiilor interumane;

— cel „cui" i se spune ceva, chiar dacă ascultă, nu influențează spusele celui care spune numai prin statutul său socio-cultural și relațiile preexistente dintre cei doi, dar și prin modul în care reacționează față de ele, prin ceea ce se numește *retroacțiune* (*feed-back*): după cum se arată interesat sau plictisit, dă semne că înțelege sau nu înțelege, este de acord sau nu este de acord etc., fenomene care depind și ele, într-o mare măsură, de implicațiile sociale ale celor rostite.

6.5. Unele din celelalte momente amintite sînt și ele, mai mult sau mai puțin, reglementate social, dar complexitatea lor este în general mai mică, încît pot fi expuse mai sumar. Așa sînt:

— *Locul unde se petrece vorbitul.* Un preot care ține o predică în biserică, un profesor care ține o lecție la universitate, un deputat care rostește un discurs în parlament ș.a.m.d. sînt considerați ca normali, dar dacă rostesc exact aceleași cuvinte pe o plajă, într-un bar, într-o aerogară, riscă să fie considerați și tratați ca anormali. Un elev care vorbește, strigă, urlă pe un stadion în care se joacă fotbal, în calitate de suporter, dacă s-ar manifesta verbal în același fel în clasă, într-o sală de teatru etc. ar fi tratat ca un descreierat și penalizat în consecință. Aceleași cuvinte spuse într-un loc sînt acceptate diferit de aceleași persoane în alt loc. Locurile la care ne referim sînt *locuri sociale*, spații de care sînt legate anumite valori sau semnificații, încît pot avea, în funcție de civilizații, o însemnătate foarte mare în folosirea limbii (cum sînt locurile sfinte, locurile oficiale, cele venerabile, cele istorice). În aceeași ordine de idei, trebuie să menționăm că există și locuri care invită la tăcere, la reculegere sau care, prin însăși natura lor socio-culturală, interzic vorbirea ca un act condamnabil, indezirabil, nerecomandabil. Fiind *spații sociale*,

majoritatea acestor locuri presupun prezența reală, posibilă sau imaginară a altora, încît reglementează sub control public atît vorbirile, cît și tăcerile, fără posibilitatea unor abateri lipsite de riscul unor sancțiuni, fie ele strict interne (jenă, rușine, regret, căință, pocăință).

— *Timpul în care se petrece vorbitul.* Nici acesta nu este lăsat la voia întîmplării. Sînt ore din zi în care se vorbește și altele în care nu se vorbește. În civilizațiile în care există demarcații precise între orele de veghe și cele de somn, cele de lucru și cele de odihnă, este foarte greu să se încalce planurile fără motive binecuvîntate, adică social acceptate, de pildă, să sculăm pe cineva din somn în plină noapte ca să-i spunem ceva ce se poate amîna foarte bine pe a doua zi dimineața sau să-l deranjăm în orele de odihnă sau repaus, chiar dacă nu doarme, cu lucruri care nu comportă nici o urgență. Nici chiar în timpul care nu pune nici o îngrădire vorbitului nu se poate vorbi orice. În orele de muncă regulamentele cer, uneori sub sancțiune, să nu se vorbească decît în „interes de serviciu" nu numai la telefon, dar și în ateliere și birouri. Repausurile, concediile de odihnă, de boală etc. creează la rîndul lor perioade nefavorabile anumitor vorbiri și foarte favorabile altora.

— *Durata vorbirii,* deci cît se poate vorbi, este tot atît de reglementată social, ca și celelalte aspecte. Lăsînd la o parte limitele biologice ale duratei vorbirii, nimeni nu poate vorbi oricît, pur și simplu pentru că nu se cuvine, nu se admite, este interzis. Oamenii cu care vorbim și noi înșine, cei care vorbim, mai avem și altceva de făcut, deci vorbirea trebuie inclusă într-un anumit program de activitate și chiar de viață. În societățile sau în îndeletnicirile care se bazează pe activități fizice, vorba multă devine o pierdere de timp, deci trebuie scurtată din motive economice. Multe din activitățile pe care le desfășurăm sînt incompatibile cu vorbirea și deci ne limitează întrebuințarea limbii.

Există și o limită inferioară, un minimum de durată pentru fiecare gen de vorbire, de la un simplu *nu* sau *da*, pînă la ora academică pentru o prelegere universitară sau conferință publică, deci nu numai durate maximale, dar și minimale. O pledoarie nu poate depăși o anumită limită, pentru că protestează judecătorul, dar nici nu poate fi făcută în cîteva cuvinte, nici chiar dacă este eficientă, pentru că se supără clientul. O consultație medicală, o audiență etc. nu pot dura ore întregi, dar nici numai cîteva secunde.

Limba sesizează, cum am arătat, exact fenomenul prin existența în cadrul ei a unor cuvinte și expresii ca: vorbă lungă, pisălog, vorbărie, trăncăneală, vorbe de prisos, dar și scurt la vorbă, scump la vorbă, morocănos, ursuz, pripit, repezit (la vorbă).

Pe baze empirice se crede deci că există pentru fiecare gen de activitate verbală o durată optimă (nici prea mult, nici prea puțin), deci o măsură, dar foarte puține din ele au fost abordate de știință, încît avem în față un cîmp de cercetare încă neexplorat științific, ca foarte multe din problemele de sociologia limbii pe care le înfățișăm.

6.6. Ultimele trei aspecte amintite, motivele, scopurile și urmările vorbirii sînt foarte complexe și ar cere numai pentru creionarea lor spații largi de analiză. Indicăm deci numai natura și importanța lor.

De ce vorbesc oamenii? Ce-i determină să desfășoare astfel de activități? Sociologia limbii constată următoarele motive principale:

— Oamenii simt nevoia să vorbească pentru că le place să se exprime, să se audă și să fie auziți, uneori ca o fugă de tăcere, alteori ca o fugă de singurătate, dar și ca o materializare a propriilor noastre gînduri, ca o etalare a lor în vederea limpezirii, precizării, concretizării. Procesele mentale sînt mobile, vagi, schimbătoare, pe cînd cele expri-

mate capătă contur și stabilitate, ele sporesc și echipează propria noastră personalitate.

— Oamenii simt nevoia să comunice cu alții, să se găsească în legătură cu ei, să le împărtășească gîndurile, durerile, bucuriile, întîmplările, să afle în același timp pe ale lor, pe de o parte, din curiozitate, pe de altă parte, din avantajele confruntării și mai ales din ușurarea pe care o simte orice om prin participarea la o comunitate, prin posibilitatea de a-și „descărca inima", de a se mărturisi, de a se dezvălui și a se elibera astfel de povara unor gînduri sau simțăminte închise în sufletul lui.

— Oamenii sînt obligați să vorbească din cauză că trăiesc în societate, iar aceasta nu poate funcționa normal, cu maximă eficiență posibilă, decît dacă cei care fac parte din ea se înțeleg asupra a ceea ce au de făcut împreună și chiar fiecare în parte.

Orice formă neinstinctivă de cooperare cere un sistem oarecare de comunicare și, fără îndoială, dintre toate care ne stau la dispoziție nici unul nu este mai facil și mai adecvat decît limba. Oamenii nu vorbesc numai din nevoi lăuntrice, s-ar putea chiar ca fenomenul acesta să fie tardiv, o treaptă foarte avansată în dezvoltarea spirituală a omului, ci, mai înainte de orice, din nevoile conviețuirii și ale cooperării, pentru buna desfășurare a acestora. E greu de presupus că omul a început să vorbească pentru a se exprima pe sine sau pentru a se destăinui, nici pentru plăcerea de a sta de vorbă cu alții, de a sporovăi, ci mai devreme pentru a se informa cu privire la ceea ce avea de făcut în cadrul grupului său de viață și de muncă, de a semnala o primejdie, a cere un ajutor, a indica o pradă, a pune pe alții în mișcare etc. Primele forme de vorbire au fost legate probabil de fapte sau, într-o formulare mai precisă, au făcut parte integrantă din acțiune, ca un moment specific, dar integrant al acesteia. De aceea ele au trebuit să fie foarte scurte, foarte expresive, încărcate emoțional, însoțite de

gesturi și precedate, urmate sau însoțite de ceea ce era de făcut. Între gînd și faptă, vorbire și acțiune, nu exista încă nici un decalaj, fenomenul acesta a apărut foarte tîrziu în istoria omenirii, ca un rezultat al diviziunii sociale a muncii și al scindării societății în clase și categorii, dintre care unele gîndeau și dispuneau, iar altele executau, unele vorbeau, iar altele făceau.

Ne găsim deci în plină motivație socială. Psihologia individuală a acreditat existența unui singur fel de motivație, cea interioară (foamea, setea, nevoia de adăpost, nevoia de partener sexual, nevoia de autorealizare etc.), dar în realitate există și o *motivație socială* derivată din coexistență și care are față de indivizii participanți luați în parte un caracter exterior, obiectiv și, în general, constrîngător și obligator. În această perspectivă, oamenii nu sînt motivați numai în înțelesul că se pun singuri în mișcare, ci și în înțelesul mai complex, că sînt puși de alții, se pun împreună cu alții sau acceptă să fie puși de alții în mișcare, pentru a putea supraviețui, pentru a fi acceptați și păstrați într-o comunitate socială, fără sprijinul căreia ar fi sortiți pieirii. Diferența dintre motivația individuală (mi-e foame, caut ceva de mîncare, mănînc) și cea socială (ne este foame, căutăm ceva de mîncare, mîncăm) este de ordin calitativ: prima se desfășoară prin mecanisme biopsihologice, pe cînd a doua adaugă mecanisme socio-culturale cu totul diferite, între care cele de comunicare, acord și cooperare sînt primordiale. (Îmi este foame, dar trebuie să aflu dacă și altora le este foame, căutăm ceva de mîncare, dar trebuie să fixăm ce căutăm, cînd căutăm, unde căutăm, cum căutăm etc., mîncăm, dar trebuie să fixăm din nou ce anume mănîncă fiecare, cînd, cît etc.). În aceste împrejurări, întrebuințarea unui limbaj devine foarte utilă și, firește, limba a oferit, chiar de la apariția ei, un avantaj foarte mare.

Chiar în ipoteza, îndreptățită în unele împrejurări, că omul este motivat individual, faptul că el

își desfășoară activitatea într-o comunitate îl obligă să recurgă la mijloace de comunicare și în primul rînd la limbă. După teoria faimoasă a lui A. H. Maslow, există o ierarhie a motivațiilor, de la nevoia imperioasă de a ne asigura existența fizică (foame, sete), apoi un minimum de securitate (de siguranță față de primejdii), pînă la nevoia de afecțiune (iubire, prietenie, tovărășie), de „stimă și considerație" (demnitate, dreptate, principialitate) și, în final, după ce au fost satisfăcute cît de cît fiecare din celelalte, nevoia de a se realiza pe sine (de a-și face o viață conformă cu posibilitățile sale, în măsură să-i actualizeze toate aceste virtualități)[9]. La nivelul realităților sociale în care se găsește orice individ uman, nici una din aceste nevoi care ne pun în mișcare nu se poate satisface fără concursul altora.

Prin urmare, fie că e vorba de motivația personală, fie de cea socială, prezența societății este inevitabilă și dealtfel dorită, iar utilitatea vorbirii este în afară de orice discuție. La întrebarea de ce (din ce cauză) vorbesc oamenii, răspunsul sociologiei este foarte clar: pentru că limba le oferă un mijloc de relații interumane prin care își asigură forme tot mai satisfăcătoare de viață. Limba este în primul rînd un mijloc de adaptare a omului la mediul social și de adaptare a acestuia la nevoile sale, iar fără un mediu social, fără societate, omul recade în sălbăticie, redevine animal. Vorbirea ține deci de însăși condiția umană.

6.7. Pentru ce vorbesc oamenii, în ce scop, ce urmăresc prin intermediul limbii? În principiu, scopurile corespund motivațiilor: facem ceea ce facem pentru a satisface cît mai integral cu putință nevoile care ne pun în mișcare. La nivel zoologic, se pare că orice activitate desfășurată sub imboldul unei nevoi se îndreaptă, prin însăși structura ei, spre satisfacerea acelei nevoi. Ceea ce înseamnă că dacă aflăm motivația nu mai avem

nevoie să căutăm finalitatea, pasul acesta ultim nu adaugă nimic la cunoaștere. La nivel antropologic lucrurile nu se mai petrec atît de simplu. Finalitatea inconștientă a activităților desfășurate sub impulsul unor nevoi este și de astă dată satisfacerea nevoii, dar finalitatea conștientă, determinată foarte puternic socio-cultural, deține tocmai din această cauză o independență foarte mare față de motivație, încît cele două fenomene pot opera foarte bine, cel puțin în anumite limite, independent unul de altul. La nivel specific uman, adică socio-cultural, finalitatea poate exista pentru unii înaintea nevoii, cu posibilitatea de a genera chiar ea nevoia. Pe de altă parte, unele nevoi strict personale nu pot fi satisfăcute din diferite cauze, legate mai ales de structurile și posibilitățile sociale, încît în parte ele sînt înăbușite, suprimate, în parte compensate, satisfăcute prin alte mijloace, ca și cum ar fi devenit alte nevoi. O parte din oameni dezvoltă artele, științele, filosofia, morala, dreptul, care sînt apoi răspîndite, propagate altor oameni, care n-au simțit pînă atunci nevoia lor sau sînt chiar impuse prin învățămînt, dispoziții, legi, regulamente. Există, firește, o motivație socială, dar aceasta nu coincide neapărat cu motivațiile individuale. Cei cărora li se propagă valorile amintite, nu fac din ele un scop și nici nu sînt multă vreme motivați de ele. Ei sînt puși în mișcare, de exemplu, de nevoia de a se cultiva, ca un mijloc de ascensiune socială, din nevoia de a se adapta la cerințele culturale ale vremii, de a fi acceptați și prețuiți de cei din jur. Pe alt plan, unii își cîștigă pîinea muncind ogoarele, alții angajîndu-se în întreprinderi industriale și diferite instituții de stat, deci finalitățile lor sociale diferă, dar motivația profundă (primum movens) este aceeași.

În situații sociale se întîmplă foarte des, mai des decît se crede de obicei, ca unii să realizeze scopurile altora sau scopurile obștești, ei înșiși

fiind motivaţi cu totul diferit faţă de aceste scopuri.

În general se poate afirma că numărul motivaţiilor şi finalităţilor individuale — ne referim numai la cele profunde, structurale sau constituţionale — este foarte mic, pe cînd al motivaţiilor şi al finalităţilor socio-culturale este mult mai mare; primele constituie o unitate indestructibilă, pe cînd celelalte se modifică neîncetat, în funcţie de orînduirile sociale, clasele sociale, nivelele de cultură etc.

În sociologia limbii trebuie deci să ne întrebăm nu numai *de ce* vorbesc oamenii (din ce cauze), ci şi *pentru ce* (în ce scopuri), pentru că altfel nu ne putem da seama de toate aspectele specifice ale fenomenului. Un medic prescrie un tratament, dă un sfat medical în scopul de a vindeca un bolnav, dar poate fi motivat pentru această acţiune de nevoia de a-şi cîştiga existenţa, de dorinţa de a se afirma profesional, a se face cunoscut sau de dragostea faţă de oameni, de vocaţia de a fi de folos altora. Un avocat pledează ca să cîştige un proces, dar motivaţia personală poate fi tot atît de diferită ca a medicului.

Ceea ce este important în analiza teleologică a vorbirii e că în toate activităţile verbale urmărim ceva, dacă n-ar fi decît să ne amuzăm sau să amuzăm pe alţii, în realitate însă pentru scopuri mult mai variate şi mai importante, pentru a-i instrui, povăţui, mobiliza, cîştiga de partea noastră, a le intra în graţii, a-i încuraja etc., în funcţie de dinamica relaţiilor interumane, de obiceiuri, moravuri, treptele de cultură etc., dependente toate, la rîndul lor, de structura şi gradul de dezvoltare a societăţii[10].

Pentru ce vorbesc oamenii? La această întrebare sociologia limbii răspunde: pentru a-şi realiza scopurile personale pe care le urmăresc sau scopurile comunităţii din care fac parte, scopurile sociale. Aşa cum motivaţia ne determină să vorbim, dar nu face parte din limbă, finalitatea ne face să re-

curgem la vorbire, dar nici ea nu face parte din limbă. Într-o formulare mai riguroasă: limba este un mijloc de comunicare între oameni, dar nu constituie prin ea însăşi nici o motivaţie şi nici o finalitate. Nu vorbim din cauză că ştim să vorbim şi nu urmărim prin vorbire finalităţi lingvistice. Chiar dacă vorbim ca să ne perfecţionăm limba, capacitatea de a vorbi, acţiunea aceasta se referă la instrument, nu la vreo finalitate în sine: ascuţim cuţitele ca să tăiem cu ele, nu ca să avem cuţite ascuţite[11].

6.8. Ce efecte sau consecinţe au vorbele? Se obţine atingerea scopurilor urmărite cu ajutorul vorbirii? În ce măsură, din ce cauze, cu ce implicaţii personale, sociale, culturale? Problema este de o amploare foarte mare şi cu toate că, în comparaţie cu alte probleme de sociologia limbii, ea este foarte mult cercetată, nu este încă pe deplin elucidată.

Rezultatele vorbirii diferă foarte mult unele de altele, după cum cel care vorbeşte este considerat favorabil sau nefavorabil de către cel care ascultă, fapt care variază la rîndul lui în funcţie de statutul social al fiecăruia dintre ei, de civilizaţia din care fac parte, de valorile şi normele culturale. Un copil este mai dispus să asculte de ceea ce îi spun părinţii, profesorii etc., decît străinii. Subalternii sînt uneori obligaţi să asculte şi să execute ceea ce le spun superiorii şi sînt obligaţi, în egală măsură, să nu execute sau chiar să nu asculte ceea ce le spun cei străini de unitatea respectivă. Un partizan politic este mai dispus să asculte şi să se lase convins de cineva care face parte din aceeaşi grupare, decît de cineva străin sau dintr-o grupare adversă.

Un rol deosebit îl au grupurile mici (familie, cercuri de prieteni, echipa de muncă etc.) din care facem parte, atît în determinarea gradului de receptivitate a ascultătorului, dacă acesta se consultă cu ele sau ţine seama de punctul lor de vedere, cunoscut dinainte, cît şi în propagarea mai departe

a vorbelor și influențelor exercitate cu ajutorul lor, dacă acesta le comunică celorlalți și le utilizează la rîndul lui într-un scop sau altul, fie întărindu-le, fie combătîndu-le.

Exceptînd cazuri cu totul singulare, de oameni influențabili de oricine, în orice împrejurare, în orice chestiune, care ține de domeniul psihopatologiei, orice om normal, încadrat într-o societate sau cultură, este mai mult sau mai puțin deschis sau închis, adică receptiv sau nereceptiv la ceea ce i se vorbește sau i se spune, în funcție de o mulțime de factori sociali, în frunte cu propria lui poziție socială. Oamenii se influențează unii pe alții prin cuvinte, nu rămîn indiferenți la ceea ce li se spune, pot fi chiar „duși cu vorba" („cu zăhărelul"), dar există anumite limite care, oricît ar fi de elastice, nu pot fi depășite, dacă n-ar fi decît din cauză că sar alții, în măsură să le „deschidă ochii" sau să le interzică anumite reacții.

Oamenii sînt receptivi la ceea ce li se spune, dacă cele spuse îi întăresc în propriile lor opinii, dar se opun cu îndîrjire dacă acestea sînt contrazise în mod flagrant. Ei sînt tot atît de receptivi dacă spusele respective sînt în acord cu opiniile grupului, societății, culturii din care fac parte și de care sînt pătrunși, altfel din nou le primesc cu îndoială, cu scepticism, dacă nu chiar cu ostilitate. Un om foarte sigur pe opiniile sale și stăpîn pe sine, se lasă foarte greu convins de opiniile altora, oricîte stăruințe s-ar depune și nu o dată oricîte argumente s-ar aduce și oricît de întemeiate ar fi aceste argumente. Desigur, nu este de contestat acțiunea anumitor trăsături de personalitate (care stau într-o măsură oarecare la baza sectarismului, fanatismului, dogmatismului etc.), dar determinismul socio-cultural este cel puțin tot atît de puternic (religiile fanatice formează credincioși fanatici, asociațiile sectare sau extremiste, membri sectari, extremiști, învățăturile dogmatice, gînditori dogmatici etc.). Ne găsim deci din nou pe terenul

foarte dur și influent al determinismului social, de care nu scapă integral nimeni dintre noi.

Rezultatele acestea ale cercetărilor de sociologia limbii, întreprinse mai ales în legătură cu propaganda electorală și cu manifestările verbale transmise prin radio, televiziune și alte mass-media, sînt foarte importante pentru sociologie, pentru că demonstrează în chip clar puterea de rezistență a comunităților umane la influențe nedorite de ele sau în contradicție cu propria lor structură, orientare ideologică, treaptă culturală de dezvoltare. Conceptul de „societate de masă" ca o colectivitate de indivizi desprinși unii de alții, ca nisipul și deci expuși tuturor vînturilor și tuturor influențelor, s-a dovedit fals. Apar desigur fenomene sociale noi, datorită mijloacelor comunicației de masă, dar oamenii rămîn în general integrați în comunitățile lor de viață, care nu sînt numai de ordin verbal și nu se lasă influențați prin vorbire decît în măsura în care comunitățile însele din care fac parte sînt deschise spre schimbare și numai în direcția acestor deschideri. Existența unor legități sociale, expresii ale structurilor sociale, ale fenomenelor de interdependență și interacțiune, realizate de toate componentele vieții sociale, chiar dacă în proporții și ponderi inegale, este subliniată din nou și de cercetările de sociologia limbii.

Cu ce efecte sau consecințe vorbesc oamenii? Cu cele pe care le favorizează sau le înlesnește structura (inclusiv cultura) societății din care fac parte cei supuși vorbirii sau care participă la ea. Dacă cel care vorbește și cel căruia i se vorbește au aceeași poziție socio-culturală, comunicarea se realizează ușor, eficient, dar cu cît diferența de poziție socio-culturală dintre ei este mai mare, cu atît procesul este mai anevoios și cu mai puține urmări, pînă la completa ineficiență[12].

6.9. Am lăsat la urmă, în chip intenționat, problema exprimată prin întrebarea *cum* (se spune),

„ce mijloace" se întrebuinţează în comunicarea verbală, pentru că răspunsul depinde în mare măsură de cele înfăţişate. În formula lui Lasswell este vorba de „canale" dintre care face parte şi limba, alături de altele (de exemplu, *mass-media*), încît prioritatea care se acordă acestei întrebări se face după alte criterii decît ale noastre. Ea priveşte limba în calitatea ei de canal de comunicare, pe cînd în perspectiva noastră ne referim la mijloacele verbale folosite de vorbitor ca să obţină efectele dorite. Unele aspecte ale acestui fenomen sînt cercetate din punctele lor de vedere specifice, de retorică, poetică, prozodie etc. Sociologia limbii se ocupă nu atît de formele expresive ale limbii, de figuri şi stiluri, cît de întrebuinţarea acestora în acţiunile sociale desfăşurate prin intermediul vorbirii. Ipoteza de bază este şi de astă dată că aceste întrebuinţări nu sînt lăsate la latitudinea vorbitorului, ci sînt reglementate socio-cultural, în funcţie de o mulţime de criterii, ca statutul social al participanţilor, locul, timpul, durata, motivaţia, finalitatea, cadrul social, genul şi nivelul de cultură etc. Vrea cineva să cîştige bunăvoinţa cuiva, să-i devină simpatic, nu va folosi aceleaşi cuvinte pentru toate persoanele, nici în toate împrejurările. Va proceda într-un fel dacă e vorba de un copil, în altfel dacă este vorba de o femeie etc., pur şi simplu pentru că aşa se cere, aşa are cele mai mari şanse de reuşită. Situaţiile sociale determină şi ele, prin alte mecanisme, dar tot sociale, întrebuinţarea mijloacelor verbale. Într-un fel se vorbeşte la o nuntă, o petrecere, un banchet, şi într-altfel la o înmormîntare, la o serbare naţională, la un congres pentru apărarea păcii. Scopurile urmărite obligă la utilizarea mijloacelor verbale celor mai potrivite. Dacă dorim să convingem pe cineva, vom folosi mijloace verbale „convingătoare", dacă vrem să emoţionăm, vom folosi mijloace „emoţionante" etc. Limba noastră este foarte bogată în expresii care arată aspectul acesta al vorbirii: vorbe (cuvinte, fraze etc.) grele,

plăcute, dulci, hazlii, spirituale, amare, grave, cutremurătoare, tragice, poetice, romantice, reci, calde, seci, suculente, cu miez, înțelepte, seducătoare, respingătoare, indiferente etc.

Una din sarcinile cele mai antrenante ale sociologiei limbii este studiul sensurilor pe care le dau diferitele societăți și culturi acestor moduri de vorbire, iar în continuare, studiul situațiilor sociale, care impun folosirea unora sau excluderea altora, după diferite criterii socio-culturale[13].

Tot la acest moment al procesului care ne preocupă se cer studiate formele uzuale, dintre care unele instituționalizate și chiar birocratizate și deci puternic reglementate social, ale genurilor de vorbire: genul poetic, epic, dramatic (într-un sens mai larg decît cel literar), genul didactic, propagandistic, administrativ, clerical, militar etc., cu diferitele lor modalități concrete: lecția, expunerea, conferința, pledoaria, discursul, predica, povestirea, declarația, întrebarea, interpelarea, replica etc. Nu încercăm nici măcar o sistematizare a lor, pentru că sociologia de pînă acum n-a dat nici o importanță acestor procedee de vorbire, considerînd probabil că nu țin de domeniul ei. Cu toate acestea, viața socială se desfășoară în bună parte prin intermediul mijloacelor de vorbire existente, ele însele fiind forme sociale bine caracterizate de folosire a limbii[14].

6.10. Cele înfățișate se referă la procese relativ simple, care se petrec numai între un vorbitor și un ascultător, pe modelul real, dar construit mecanic și de dată recentă, al comunicării radio-televizate. În viața de toate zilele, vorbirea este de obicei convorbire, ascultătorul este în același timp și vorbitor, iar acesta ascultător, ceea ce modifică substanțial datele problemei. Apoi se poate întîmpla să fie mai mulți ascultători, unii care participă la convorbire, alții care asistă fără să intervină și, în sfîrșit, în cazuri extreme, ca să vorbească mai mulți deodată, de exemplu, să vocife-

reze, fără a se produce totuși neapărat un vacarm, care nici el nu-i lipsit de semnificații sociale, ci diferite forme de altercație, ceartă, scandal sau manifestări colective de veselie, bucurie, entuziasm, mînie. În unele situații, cineva vorbește, unii ascultă, iar alții comentează șușotind sau își spun cuvinte cu totul străine de ce se întîmplă acolo, pentru că se plictisesc, își au de spus ceva mai interesant, simt nevoia să evadeze. Ceea ce este important pentru sociologia limbii, este faptul că nici aceste comportamente nu scapă reglementărilor sociale, ele se desfășoară sau după prescripții precise, sau în anumite limite peste care nu se poate trece decît cu riscul unor sancțiuni sociale a căror gamă este foarte largă, de la ridicol, blam, dezaprobare, pînă la chemare la ordine, amenzi, excluderi, interdicții. Enunțarea acestor probleme nu ne scutește însă de cercetări amănunțite, care încă nu au fost făcute și deci sînt de reținut ca o sarcină de viitor.

Analizele noastre ar putea fi foarte ușor continuate. Dacă ne oprim aici este că nu ne-am propus decît să deschidem, și la noi, o fereastră spre un cîmp foarte larg și încă neexplorat, de cercetări sociologice.

NOTE

[1] Vezi H. D. Lasswell, în Lyman Bryson, ed., *The Communication of Ideas: A Book of Reading*, New York, 1948, p. 296.

[2] Vezi și J. L. Aranguren, *Sociologie de l'information* (trad.), Paris, 1967; Francis Balle et Jean G. Padioleau, *Sociologie de l'information: Textes fondamentaux*, Paris, 1973.

[3] Pentru psihologia limbii, vezi L. S. Vîgotski, *Gîndire și limbaj*, în *Opere psihologice alese* (trad.), vol. 2, București, Editura didactică și pedagogică, 1972; pentru limba scrisă, operele citate și analizate ale lui Vendryes, Sapir, Bloomfield, Martinet, iar

pentru sociologia limbii, în afară de operele amintite în diferite contexte, mai ales J. A. Fishman, *Who Speaks, What Language, To Whom and When*, în revista „La linguistique", 2, 1965, care aplică direct modelul descriptiv al lui Lasswell.

[4] Vezi, de exemplu, Edward T. Hall, *The Silent Language*, New York, 1959 și Ray J. Birdwhistel, *Kinesics and Context: Essays in Body Motion Communication*, University of Pennsilvania Press, 1970.

[5] Vezi și Charles A. Ferguson, *Language Structure and Language Use*, Stanford University Press, 1971.

[6] Vezi, de exemplu, James H. S. Bossard, *Family Table Talk: Area for Sociological Study*, în „American Sociological Review", 8, 1943 și *Family Modes of Expression*, în aceeași revistă, 10, 1945; Ch. H. Ferguson, *Baby talk in Six Languages*, în J. J. Gumperz and D. Hymes, eds., *The Ethnography of Communication*, în „American Anthropologist", 66, 1964; Albert Dauzat, *Les argots: caractères, évolution, influence*, Paris, 1929; D. W. Maurer, *Prostitutes and Criminal Argot*, în „American Journal of Sociology", 44, 1939.

[7] Vezi și B. Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, Glencoe, 1952; R. Budd, R. Thorp and L. Donohew, *Content Analysis of Communications*, New York, 1967.

[8] Cf. și Susan Erwin Tripp, *An Analysis of the Interaction of Language Topic and Listener*, în J. Fishman, ed., *Reading in the Sociology of Language*, The Hague, 1968; George A. Miller, *Language and Communication*, New York, 1951.

[9] Vezi A. H. Maslow, *Motivation and Personality*, New York, 1954.

[10] Vezi analize foarte concludente în S. Schachter, *The Psychology of Affiliation*, Stanford University Press, 1959 și Edward E. Jones, *Ingratiation: A Social Psychological Analysis*, New York, 1964.

[11] Cf. și R. S. Woodworth, *Dynamics of Behavior*, New York, 1958; J. W. Atkinson, ed., *Motives in Fantasy, Action, and Society*, Princeton, N. J., 1958; D. C. McClelland, ed., *Studies in Motivation*, New York, 1955; E. J. Murray, *Motivation and Emotion*, Englewood

Cliffs, N. J., 1964; Hans Thomae, *Die Motivation menschlichen Handels*, ed. 3, Köln, Berlin, 1966.

[12] Vezi, în afară de lucrările citate, și J. T. Klapper, *The Effect of Mass Media*, New York, 1949; R. K. Merton, *Mass Persuasion*, New York, 1946; C. J. Hovland, J. M. Janis and H. H. Kelley, *Communication and Persuasion*, New Haven, 1953; E. Katz and P. Lazarsfeld, *Personal Influence: The Part Played By People in the Flow of Mass Communication*, Glencoe, 1955; H. H. Kelley and E. H. Volkhard, *The Resistance to Change of Group Anchored Attitudes*, în „American Sociological Review", 17, 1952; E. Katz, *The Two-Step Flow of Communication*, în „Public Opinion Quarterly", 21, 1, 1957; O. Lerbinger and A. J. Sullivan, eds., *Information, Influence and Communication*, New York, 1965.

[13] Vezi, de exemplu, Harry Hoijer, *Language and Culture*, Chicago, 1954 și *The Relation of Language to Culture*, în A. L. Kroeber, *Anthropology Today: An Encyclopedic Inventory*, Chicago, 1953, dar și Charles F. Hokett, *Language „and" Culture: A Protest*, în „American Anthropologist", 52, 1950.

[14] Cf. și F. C. Gruber, ed., *Anthropology and Education*, Philadelphia, 1961; S. S. Stanfield and M. W. Smith, eds., *Culture and Personnality*, 1949; L. Bryson, ed., *Symbols and Society*, New York, 1958.

SCUIASVICENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RÉSUMÉ

Le problème des rapports entre la langue et la société a attiré depuis longtemps l'attention des hommes de science (W. von Humboldt, H. Steinthal, G. Tarde, W. Wundt, E. Durkheim, A. Meillet, F. Boas etc.), mais il n'a été étudié systématiquement, comme préoccupation spécialisée, que depuis deux à trois décennies. Aujourd'hui il suscite un très vif intérêt dans les cercles scientifiques et philosophiques les plus variés.

Dans les grandes lignes, on peut dire que les rapports entre la langue et la société sont étudiés suivant deux perspectives différentes. Les chercheurs de formation linguistique sont préoccupés surtout par *la langue* et ne se réfèrent à la société qu'autant que celle-ci leur semble, d'une façon ou d'autre, un facteur déterminant ou conditionnant, donc explicatif, des phénomènes linguistiques. Les chercheurs de formation sociologique (anthropologique, ethnographique) au contraire, sont préoccupés en premier lieu par *la société* et ne s'intéressent à la langue que lorsqu'un phénomène sociétal ou seulement social ne peut être décrit et expliqué intégralement sans tenir compte de ses aspects ou de ses déterminations verbales. La première perspective a abouti à *la sociolinguistique* (branche de la linguistique), tradis que la seconde a donné naissance à *la sociologie de la langue* (branche de la sociologie).

Bien entendu, rien ne s'oppose — c'est le cas de toutes les positions interdisciplinaires — à ce que les deux perspectives soient utilisées simultanément par les mêmes chercheurs, tendance qui, elle aussi, s'affirme de nos jours et qui probablement ira s'accentuant parce qu'elle s'avère très féconde.

La sociologie se rend compte de plus en plus clairement qu'une théorie réaliste de la société n'est plus possible sans tenir compte du fait que les hommes sont des êtres parlants et qui recourent à la parole dans les relations et les activités sociales les plus variées. Pour tout homme normal la première communauté de vie est *une communauté de langue*. La langue est en même temps un trésor d'expériences collectives, historiquement constitué, et un moyen de socialisation et d'acculturation des individus. Son caractère *d'institution sociale* est donc incontestable. Si les moyens de production sont à la base des activités et des structures économiques, les moyens verbaux de communication sont à la base des activités et des structures socio-culturelles. Sans la langue les groupements humains seraient restés à l'état de *troupeau*, ils ne seraient jamais parvenus à former une *communauté*.

La voie la plus simple mais en même temps la plus sûre pour réaliser une sociologie de la langue semble être l'étude de tout ce que les langues disent sur elles-mêmes (la langue concernant la langue). Il y a dans chaque langue de nombreux mots, expressions, proverbes, recommandations, récits etc. qui la concernent. La systématisation de ces matériaux de „métalinguistique populaire" ne constitue évidemment qu'un commencement de sociologie de la langue, mais c'est un commencement qui, dans le cas concret de la langue roumaine s'est révélé plein de promesses. (L'auteur se réfère à des recherches personnelles plus détaillées de sociologie de la langue roumaine, en cours d'élaboration.)

Les recherches actuelles démontrent qu'il y a peu d'activités sociales qui se déploient sans aucun concours de la langue. (Par exemple les travaux manuels appris par imitation.) Parmi celles qui s'exécutent avec le concours de la parole, certaines pourraient s'en priver, mais en ce cas tant leur quantité que leur qualité en seraient amoindries. (Par exemple le travail manuel privé d'instructage, sans guide, sans contrôle etc.) Enfin, d'autres ne peuvent exister sans la langue, par exemple le travail qualifié, comme celui de l'ingénieur et en général toutes les occupations intellectuelles, comme les médicales, juridiques, politiques, administratives, didactiques, des écrivains etc.

Il y a des activités socio-culturelles qui ont un caractère strictement linguistique, dans le sens qu'elles se déroulent exclusivement de vive voix, comme les conversations, les colloques, les dialogues, les négociations, les conférences, les congrès, les plaidoiries, les discours, les sermons, les cours etc. Toute une branche de l'art, *la littérature*, est par définition *un art verbal*, de même que des sciences comme la linguistique, la rhétorique, la poétique etc. sont des sciences verbales sur la langue (donc autant par „la forme" que par „le fond").

A une analyse plus minutieuse il résulte que toutes les doctrines, les théories, les conceptions, les opinions etc., c'est-à-dire la science, le droit, la politique, la philosophie, la morale, la théologie, l'esthétique etc. ont un caractère verbal, sans la langue elles n'existeraient pas. Il n'y a qu'à se rappeler que les civilisations elles-mêmes sont ou entièrement *orales* ou *orales et écrites*, donc, dans un cas comme dans l'autre, *linguistiques*.

Etant donné cette situation, qui est un fait d'expérience courante, il est de plus en plus évident que la langue ne sert pas seulement à communiquer, mais qu'elle a aussi une fonction sociale, elle est utilisée par les hommes pour la réalisation de leurs différents buts dans le cadre de la vie sociale, pour se grouper, s'organiser, s'entendre, s'expliquer, se conduire, se combattre, s'instruire, se distraire etc. Une des tâches les plus urgentes de la sociologie de la langue est donc de dresser l'inventaire et de faire la typologie des utilisations de la langue par les hommes en fonction de la société et de la culture auxquelles ils participent, en même temps que des institutions sociales qui en découlent (églises, écoles, théâtres, tribunaux, parlements etc.).

Tout aussi claire est l'évidence que les utilisations socio-culturelles ne sont pas réglementées uniquement par les normes linguistiques (lexicales, phonétiques, morphologiques, sintaxiques, sémantiques), mais aussi par des *normes sociales* qui établissent pour chaque situation concrète non seulement „la personne qui parle, ce qu'elle dit, par quel canal, à qui, avec quel effet" — selon la formule classique de Harold Lasswell — mais aussi quelle est la personne qui *doit* parler, que *doit-elle* dire, et *de quelle manière*, à qui *doit-elle* s'adresser, à quel moment, la durée du discours, en

fonction de quels motifs et de quels buts etc., phénomènes qui varient avec chaque société et chaque civilisation.

Un problème très important de notre époque, de libération des peuples coloniaux et de large collaboration internationale, est celui des *barrières sociales* élevées par la langue. Là où il y a des hommes qui parlent des langues différentes, les contacts sont très difficiles et chacun considère les autres comme des „étrangers", avec toutes les conséquences sociales et politiques qui en découlent. C'est ainsi que s'explique l'intérêt croissant pour le multilinguisme, pour l'unification et le nivellement des langues, pour les langues officielles, les langues de circulation internationale, pour les traductions et les transpositions.

La table des matières du présent ouvrage est la suivante: 1. Sociologie et linguistique; 2. Origine et essence de la langue; 3. Langue et société; 4. La langue concernant la langue; 5. Les fonctions sociales de la langue; 6. La réglémentation sociale de la langue.

Dans le cadre des exposés et des analyses on donne aussi des informations sur l'apparition et le développement de la sociologie de la langue depuis les premiers essais jusqu'à nos jours, de même que des indications bibliographiques nécessaires à l'initiation à cette nouvelle branche des sciences humaines.

CUPRINSUL

ARGUMENT 5

I
SOCIOLOGIE ŞI LINGVISTICĂ 9

II
ORIGINEA ŞI ESENŢA LIMBII 20

III
LIMBĂ ŞI SOCIETATE 50

IV
LIMBA DESPRE LIMBĂ 89

V
FUNCŢIILE SOCIALE ALE LIMBII . . . 112

VI
REGLEMENTAREA SOCIALĂ A VORBIRII 145

RÉSUMÉ 171

BIBLIOTECA DE FILOLOGIE

TEHNOREDACTOR: GHEORGHE POPOVICI

COLI DE TIPAR: 7,033. TIRAJUL: 3.400 EX.
BUN DE TIPAR: 23. II. 1975.

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ
STR. BRASSAI NR. 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA.
COMANDA NR. 747/1974.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Sinteze sociologice

În "Sinteze sociologice" apar monografii pe probleme, monografii de autori, introduceri în diferite discipline sociologice sau interferente cu sociologia, comentarii sociologice, eseuri sociologice, elaborate într-o formă accesibilă nu numai specialiștilor, ci și unui public larg. Temele abordate sînt structurate pe patru serii: științe sociologice, metodologie și tehnici de cercetare sociologică, discipline interferente cu sociologia (antropologie socială și culturală, culturologie, sociopsihologie etc.), interpretarea din punct de vedere sociologic a problemelor contemporaneității românești și internaționale.

LEI 5,—